

csá × **A:** 1579/ *Csáगतó* [sz.] [HN.] (SzT.); 1632/ *csával* [r.] (MNy. 64: 350); 1664/ *Cfa* (Kelemen J.: Monds. 843) **J:** 'igásállatnak jobbra, ill. balra terelésére használt szó | hott bzw. hü' **Sz:** ~**gat** 1579/ [sz.] [HN.] 'állatot terel, hajt | ein Tier treiben, leiten' (↑) **R:** ~**val** 1632/ 'kanyarral, kitérővel | mit einer Kurve od. Kehre' (↑) | ~**ra** 1752/ *csára* 'jobbra; balra | rechts; links' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☞ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Terelőszó igavonó állatokhoz.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csáगतó*, *cselő*

csába → *csábít*

csabaire **A:** 1500 k. *czyabaire* (Nyr. 2: 68); 1578 *Csábairéuel* [?] (NySz.) **J:** 'különféle gyógynövények nevéként (főleg a Pimpinella és a Sanguisorba nemzetség) | Arten versch. Heilkräuter (bes. der Geschlechter Pimpinella und Sanguisorba) (Sanguisorba minor)'

■ Összetett szó. | ☞ A *Csaba* [SZN.] + →*ír*² tagokból -e birtokos személyjellel és jelölt birtokosi alárendeléssel keletkezett. Az első tag talán a mondabeli székelv fejedeleme, *Csaba* névvel azonos; vö. *Sobamogera* [SZN.] (1200 k.: An. 45.); emellett szól az a körülmény, hogy a gyógynövényeket gyakran uralkodókról, szentekről nevezték el; vö. *Szent Jakab füve* 'egy fajta gyógyfű, gyógynövény' tkp. 'Szent Jakab füve' (1578: NySz.); *Szent László király füve* 'Gentiana cruciata' (1588: NySz.); stb. ☞ Ugyanezekből a tagokból alkotott összetett szó, de jelöletlen alakban: *csabaír* 'különböző fajtájú gyógynövények, gyógyfüvek' (1525 k.: MNy. 11: 80). – Rokont értelmű szó: *csabaüröm* 'pimpinella' (1602: Nyr. 13: 118), amelyben a második tag vagy →*üröm* vagy az →*ír*² egyik népetimológiai változata lehetett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ír*²

csabak × **A:** 1419 ? *Chabak* [SZN.] (NyK. 46: 126); 1825 *tsabak* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'keszegfajta | Art Weißfisch'

■ Török, közelebből valószínűleg kun jövevényszó. | ☞ Vö. tat. *čabak* 'veresszárnyú koncér'; kaz. *šabaq* 'apró hal'; kirg. *čabaq* 'ua.'; vö. még Kāšγ. *čapaq* 'ua.'; oszm. *çapak* 'dévérkeszeg'; stb. [valószínűleg török eredetű]. ☞ A szó belseji *b* egy kipszak típusú török átadó nyelvet sejtet.

📖 MNy. 3: 109; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 47; Ligeti: TörK. 80; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csábít **A:** 1540/ *elcsábitotta* [✓] (MNy. 69: 361) **J:** 1. 1540/ 'helytelen v. bizonytalan kimenetelű dologra igyekszik vkit rávenni | verführen' # (NySz.); 2. 1611 'kábulatba ejt; eszét megzavarja | betäuben; den Verstand verwirren' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1800 'erősen vonz | stark anziehen' # (NSz.)

csábul **A:** 1603 meg *csábult* [✓] (NySz.) **J:** 1. 1603 'kábulatba esik; eszét veszti | betäubt werden; den Verstand verlieren' (↑); 2. [főleg *el*- igekötővel] 1808 'hajlik a csábításra | sich verführen lassen' (Sándor I.: Toldalék)

csába × A: 1611 *Czába* (Szenczi Molnár: Dict.) J: 'félkegyelmű; lelki szegény | tölpelhaft; geistesarm'

■ A szócsalád egy fiktív töből származik, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ☞ A szótő bizonytalan, esetleg hangutánzó-hangfestő eredetű és a →*csámpás* tövével, ill. a →*csámporodik* szócsaládjával állhat összefüggésben. A végződés műveltető-, visszaható igeképző, ill. -a folyamatos melléknévi igenévképző. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a *csába* a szócsalád kiinduló eleme és az igék ebből keletkeztek. A szócsalád tagjainak jelentései valószínűleg a →*kába* szócsaládjának hatására alakultak ki, esetleg a *csábít* és →*kába* szócsaládjai között is létezhet etimológiai összefüggés. ☞ Az igealakokból való nyelvújítás kori elvonás eredménye: *csáb* 'csábítás, csalogatás, vonzerő, báj(osság)' (1828: MNy. 2: 329). A ma is használatos származékszó ebből: *csábos* 'csábító, igéző, vonzó' (1832: Nszt.).

📖 EtSz. *csába* a.; TESz. *csábul* a.; EWUng. • Vö. *csámborodik*, *csámpás*, *csámporodik*, *csáng*, *kába*

csábul → *csábít*

csacsi A: 1784-87 *tsatsi* (Nszt.); 1791 *Tsatsit* (Nagyváti: SzorgGazda 2: 252); 1808 *Tsitsa* (Sándor I.: Toldalék *Tsatsi* a.); 1840 *csucsi* (MTsz.) J: 1. 1791 'számár; számár csikója | Esel; Eseljunges' # (↑); 2. [jelzői értékben is] 1815 ? 'butus, oktondi, tapasztalatlan személy (főleg gyermek) | Dummerchen' # (ItK. 6: 481), 1844 'ua.' (Nszt.) Sz: ~**ság** 1895 *csacsiségével* (Nszt.) | ~**skodik** 1910 *csacsiskodunk* (Nszt.); 1958 *csacsiskodik* (D. Bartha: Szóképz. 12)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ☞ A szótő a →*csacsog*-éval lehet azonos. A szó végződése kicsinyítő képző.

📖 EtSz.; MNy. 32: 42; TESz.; EWUng. • Vö. *csacsog*

csacska A: 1723 *csacska* (NySz.) J: 1. 1723 'felszínes gondolkodású; balga | oberflächlich, leichtfertig; töricht' (↑); 2. 1784 'fecsegő, locsogó | schwatzhaft' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81)

■ Onomatopoetikus eredetű, de a kialakulásmódja bizonytalan. | ☞ Feltehetőleg a →*csacsog* ige -a képzős folyamatos melléknévi igenevéből jött létre, második nyílt szótagi hangzókieséssel. A végződése a -ka kicsinyítő képző hatására keletkezhetett. De lehetséges, hogy közvetlenül a →*csacsog* tövéből -ka kicsinyítő képzővel keletkezett. Az alaktanához vö. →*cinke*, →*csirke* stb. ☞ A madártani megnevezések egyik elemeként vö. *csacska selymék* 'csonttollú madár' (1854: Kiss J.: Mad. 26).

📖 EtSz. *csacsog* a.; MNy. 32: 43; TESz.; EWUng. • Vö. *csacsog*

csacsog A: 1456 k. *chachagho* [sz.] (SermDom. 2: 268); 1506 *chachogasa* [sz.] (WinklK. 132); 1566 *czáczogsz* (Heltai: Fab. 37) J: 1. 1456 k. 'fecseg, cseveg | schwatzen, plaudern' (↑); 2. 1529 e. 'csicsereg | zwitschern' (VirgK. 105)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☞ Eredetileg a madárcsicsergés hangjának utánzására keletkezett. A végződés -g gyakorító képző.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csacsi*, *csacska*

csádé × **A:** 1611 *Czaday* (Szenczi Molnár: Dict.); 1616 *csadé* (NySz.); 1673 *tsádéra* (NySz.); 1776–1777 *Csaté* fok [HN.] (NytudÉrt. 22: 20); 1778 *Csátajára* (MNY. 79: 510); 1783 *sáté* (EtSz.); 1836 *csadaly* (EtSz.) **J:** **1.** 1611 'csalit, cserjés | Gebüsch' (↑); **2.** 1731 'sásféle | Art Schilfgras' (Bakos J.: Szműv. 14); **3.** 1784 'giz-gaz; dudva | Gekräut, Unkraut' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); **4.** 1873 'levágott fa ágboga | Gezweig eines abgehauenen Baumes' (Nyr. 2: 93); **5.** 1906 'lehullott falevél | abgefallene Baumblätter' (NyF. 33: 20); **6.** 1906 'csalamádé | Grünmais' (ÚMTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *cs* és *a* hangot tartalmazó változatok lehettek az elsődlegesek. A szóvégi *aj* ~ *é* hangcseréhez vö. *ganaj* ~ → *gané*. Az eredeti jelentése feltehetőleg 'cserje, bokor' lehetett, a további jelentések részben metonimikus, részben metaforikus úton ebből fejlődtek ki. A 6. jelentéshez vö. → *csalamádé*. ⊖ Esetleg idetartozik: *csutaj* 'bozótos hely' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cságató × **A:** 1781 e. *Tságyatú* (Gáldi: Szótir. 67); 1786 *tságattyú* (NSz.); 1787 *tságatojából* (SzT.); 1838 *Cságóté* (Tsz.); 1877 *cságattyúszeg* (Nyr. 6: 373); NYJ. *csikáti* (Balassa I.: Eke 213); *cságítú* (ÚMTsz.); *cságotaszög*, *csárgatýuszög* (NyF. 17: 34); *csávattyú* (EtSz.) **J:** **1.** 1781 e. 'az eketaliga rúdját kormányzó görbe fa v. vas | Kehrrahm (Teil des Pfluges)' (↑); **2.** 1952 'tézsla, húzórud | Ziehstange' (Nyatl. *tézsla* a.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *cságot* → *csá* szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel. Az első jelentés egy 'állatot jobbra, balra terelő bot, rúd' jelentésre mehetett vissza. Az eketaliga rúdját erősítették ehhez a fához.

📖 EtSz.; TESz.; Balassa I.: Eke 214; EWUng. • Vö. *csá*

csahint → *csahol*

csahog → *csahol*

csahol **A:** 1570 k. *czihol* (MNY. 3: 86); 1585 *Tsehelók*, *Tsehlok* (Cal. 447, 698 [c: 694]); 1595 *Tfeheülni* [sz.] (Ver. 41.); 1604 *Czaholoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Nicto* a.); 1697 *tsiholásokat* [sz.] (ItK. 5: 356); 1702 *tzivolásokkal* [sz.] (NySz.); 1708 *Tsaholók* (Pápai Páriz: Dict.); 1862 *cehél* (CzF.) **J:** **1.** 1570 k. 'éles hangon, szaggatottan ugat | kläffen' # (↑); **2.** 1787 'csacsog, fecseg | schwatzen, plappern' (NySz.)

csahog × **A:** 1767 *tsehegés* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Gannitus* a.); 1792 *csahogását* [sz.] (NSz.); 1792 *Tzihogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tziholni* a.); 1815 *tsavogási* [sz.] (NSz.) **J:** 'csahol | kläffen'

csahint × **A:** 1791 *czehentést* [sz.] (NySz.); 1791 *czihantott* (NySz.); 1863 *csahintására* [sz.] (NSz.) **J:** 'vakkant | einmal kläffen'

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A csaholás, ugatás hangjának utánzására keletkezett. A végződés gyakorító-, mozzanatos képző. A szócsalád tagjainak hangalakjai összekeveredtek a → *cihog* és a → *csihol* szócsaládok tagjainak hangalakjával. A szó alaktani szempontból esetenként az [1]-es tőtípusnak megfelelően viselkedik ((1585: ↑)). ⊖ Ugyanebből a töből különböző igeképzővel, ill. -s névszóképzővel: *csahít* 'csahol, ugat' (1771: NSz.); *csahi-tál* 'ua.' (1804/: NSz.), ill. *csahos* 'hangoskodó; kiabáló, kiáltozó, uszító' (1831: Kreszn.).

csaj **A:** 1852 *csaj*, *csaja* (AkadÉrt. 1852/5: 285); 1900 *Csaj* (Jenő–Vető: TolvSz. 63) **J: 1.** 1900 'az argóban:) leány | Schickse' (↑); **2.** 1908 'ringyó | Hure' (Zolnay–Gedényi)

■ Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. (erd.), (szlk.), (cseh) *čai* 'kislány, leánygyermek'. Ez a cig. *čavo* 'fiú(gyermek), kisfiú' nőnemű megfelelője [indoeurópai eredetű; vö. óind *śāva-*; izl. (óizl.) *hūnn*: 'fiatal, ifjú']. Vö. még ném. (argó) *tschai* 'betörésnél szolgálatot teljesítő, kémkedő lány'. (△) A családi nyelvhasználatba az argóból szüremkedett be. A szó 1. jelentésében leginkább az ifjúsági nyelvben él. (◡) Idetartozik: *csávó* 'fiatalember' (1862: NSz.), ez a cig. *čavo* (↑).

📖 TESz.; EWUng.

csaja × **A:** 1416 u./¹ *laiua* (BécsiK. 263); 1618 *czaja* (NySz.); 1838 *Csalya* (Tzs.); NYJ. *Csája* (ÚMTsz.); *sala* (MTsz.) **J: 1.** 1416 u./¹ 'cserebogár | Maikäfer' (NSz.); **2.** 1618 'gyümölcs- és szőlőpusztító bogár | Art Obst- und Rebenkäfer' (↑) **Sz: csajkó** 1735 *csajkó* 'szőlőbogár | Rebenschnneider, Zwiebelhornkäfer' (MNy. 1: 361)

■ Bizonytalan eredetű. | (△) A szó eleji *cs* > *s* hangváltozáshoz vö. →*sekély* stb. A szó belseji *v* kieséséhez vö. →*muszka*, →*pitvar*. (⊙) A *csajkó* (↑) származékszó természettudományi szakszó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csája Δ **A:** 1825 *tsájás* [sz.] (NSz.); 1864 *csajt* (Nszt.); 1865 *csajt* (Nszt.) **J: 1.** 1825 'tea | Tee' (↑); **2.** 1872 ? 'puncs | Punsch' (NSz.), 1887 'ua.' (Ballagi M.–György: KerSz. 2: 48)

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *čai*; ném. (R. B.) *tschai*; port. *chá*; szbhv. *čaj*; cseh *čaj*; or. *čaj*; stb.: 'tea'. Forrása: kínai (É.) *ts'a* 'ua.'. Az orosz, ill. a portugál által vált elterjedté. (△) Az átadó nyelv valamint a *csáj* : *csája* alakok közti összefüggés tisztázatlan.

📖 EtSz.; Pais-Eml. 276; TESz.; EWUng. • Vö. *tea*

csajbók × **A:** 1795/ *Csajbókom* (I.OK. 30: 255) **J: 1.** 1795/ 'féleszű | halbwitzig' (↑); **2.** 1885 'görbelábú | krummbeinig' (Nyr. 14: 429); **3.** 1893 'esetlen; ügyetlen | schlaksig; unbeholfen' (MTsz.) **Sz: ~os** 1873 'eszélős | halbwitzig; rappelig' (Nyr. 2: 325); 1886 'ügyetlen | ungeschickt' (Nyr. 15: 383)

■ Fiktív töből, játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A végződés kicsinyítő képző. A szó hangalakját esetleg a *habókos* (→*habókol*) is befolyásolta. (◡) Idetartoznak: *csajbutag* 'féleszű' (1838: Tsz.); *csajpoti* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 493); (N.) *csabajda* 'görbe' (NyF. 34: 84); *csajbota*, *csajgos*, 'görbe lábú, csámpás' (MTsz.); *csajtorás* 'ua.' (ÚMTsz.). (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csajba* a.; TESz. *csajbókos* a.; EWUng.

csajka **A:** 1792 Virágos- ... -*sálka* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Virág* a.); 1877 *Csajka* (Nyr. 6: 88); NYJ. *sajka* (Nyr. 27: 324) **J: 1.** 1792 'csésze, findzsa | Schale, Tasse' (↑); **2.** 1874 '(katonai) evőcsésze | (militärische) Eßschale' (Nyr. 3: 185)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *šálka* 'tálka, csésze', (*pol'ná*) *šálka* '(katonai) evőedény/-csésze' [szlk. (R.) *šál* 'tálka, csésze, héj, kéreg' < ném. *Schale* 'csésze; mérlegserpenyő']. (△) A

csajka alak a → *sajka* szó eleji *cs*-s változatának hatására keletkezhetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; Nyr. 88: 472; TESz. *csajka*¹ a.; EWUng. • Vö. *felsál*

csak **A:** 1372 u./ *czak* (JókK. 65); 1515 *cag* (LevT. 2: 2); 1545 *Cahak* (RMNy. 2/2: 58); 1555 *chya* (LevT. 1: 172); 1567 *cek* (RMNy. 3/2: 72); NYJ. *csök, szak* (ÚMTsz.); *sak* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'csupán; egyedül | nur; allein {auch als Verstärkung}' # (↑); **2.** 1512 k. 'éppen hogy | kaum' (WeszprK. 97); **3.** 1512 k. 'legalább | wenigstens' (WeszprK. 97); **4.** 1527 'hát {biztatásként} | mal {zur Aufmunterung}' # (Heyden: Puerilium 15); **5.** 1527 'bárcsak | wenn nur' (ÉrdyK. 450); **6.** 1554 'mégis | doch' # (LevT. 2: 18); **7.** 1582 'egyáltalán | überhaupt' # (NySz.); **8.** 1585 'előbb, még csak {időben} | erst' # (Cal. 667) | <KSZ> 1372 u./ 'csakhogy, azonban | aber' (JókK. 11)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szóvégi *k* elhagyása a korai beszédben mehetett végbe. Az eredeti megszorító értelmű határozószó az egyszerű mondatokban megerősítő, fokozó, óhajtó értelmet kapott. Az összetett mondatokban megszorító értelmű, majd ellentétes és óhajtó kötőszói funkciójává vált. ⊖ Az → *isa* szóval való kapcsolata tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *akár-, bár-, csak-, nem-, ugyan-*

csak-

~**úgy** **A:** 1490 k. *chak ug* (NagyvGl. 92.) **J:** 'csakis egy módon, éppúgy | ausschließlich auf jene Weise; ebenso' | ~**hogy** **A:** 1508 *lak hog* (DöbrK. 64) **J:** <KSZ> 1508 'azonban | aber' # (↑) | <HSZ> **1.** 1557 'alighogy, majdnem | beinahe' (LevT. 1: 225); **2.** 1806/ 'de jó, hogy | da ... doch od. bloß' (NSz.) | ~**hamar** **A:** 1536 *chak hamar* (Pesti: Fab. 33) **J:** 'mindjárt, nemsokára | gar bald' # | ~**ugyan** **A:** 1750 *tsak ugyan* (1750: SzT.); 1772/ *tfak ugyan* (NSz.); 1796 *tsak ugyan* (MNy. 26: 152) **J:** **1.** 'mégis | dennoch; aber' (↑); **2.** 1772/ 'valóban; igazán | wirklich, wahrhaftig' (↑); **3.** 1796 'szintén | ebenfalls, auch' (↑) | ~**is** **A:** 1841 *tsak is* (SzT.); 1862 *csakis* (NSz.) **J:** **1.** 1841 'csupán, egyedül | bloß, allein' (↑); **2.** 1870 'igazán, valóban, bizony, minden bizonnyal | wahrlich, fürwahr' (↑) | ILYENÉK MÉG: ~**nem** 'majdnem, szinte | fast, schier' (1566: NySz.)

■ Összetételi előtag, azonos a → *csak*-kal. | ⊕ A második tagok részben határozószók, részben kötőszók. Az összetételek szervetlenek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hamar, hogy*², *úgy*

csák × **A:** 1691 ? *Csakos* [sz.] (MNy. 79: 510); 1796 *Tsáknak* (NSz.) **J:** **1.** 1691 ? 'süvegnek hátul lelógó csücske; dolmány elülső hegyes vége | spitziger Ausschnitt einer Haube; vorderer Zipfel eines Dolmans' (↑), 1796 'ua.' (↑); **2.** 1808 'szeg, ék; szöglet, sarok | Nagel, Keil; Winkel, Ecke' (NSz.); **3.** 1808 'vmely tárgy hegye, hegyes vége v. kiálló része | spitziges Ende eines Gegenstandes' (Sándor I.: Toldalék); **4.** 1879 'lyukasztóvas; érmeverődúc | Stanzeisen; Prägestempel' (NSz.); **5.** 1914 'csónak tolórúdja, csáklya | Bootshaken' (Herman: Pászt. 735); **6.** 1930 'ökörhajtó ostor | Ochsentreiberpeitsche' (NéprÉrt. 22: 144)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg elvonás eredménye. | ⊕ Esetleg a → *csákó*-ból keletkezett (főnévi jelentésben) vagy a → *csáklya* szóból az -ó, ill. -a képző elhagyásával. A jelentések a → *csákó*, ill. a → *csáklya* hatására keletkezettek. A 4. jelentés leginkább a bőripari, bőrfeldolgozási szaknyelvben él. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: (N.) *csák* 'deszkaállvány' (EtSz. 1: 803 *csák* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csáklya, csákó*

csákány **A:** 1395 k. *chakan* (OkI Sz.); 1517 *chakanyokkal* (DomK. 154); 1816 *tsokány* (Gyarmathi: Voc. 80); NYJ. *csókán* (MNY. 56: 120) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta kőfejtő stb. szerszám | Pickhacke' (↑); 2. 1402 'buzogány; fokos | Streitkolben; Stock mit Axtgriff' (OkI Sz.); 3. 1807 'egy fajta fúvós hangszer | Stockflöte' (ZeneiLex. 1: 426)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Csag. *čaqan*; ujjg. (mod.) *čaqan*: 'csatabárd'; vö. még szeldzsuk *Čakan* [SZN.]; kirg. *Čakan* [SZN.]; stb. [< török *čaq- 'ver, üt-ver']. (⊕) Kétséges, hogy a korai tulajdonnevek (1138/ *Sakani* [HN.]; (MNY. 32: 132); 1225/ *Chakan* [SZN.]; (MNY. 79: 72)) idetartoznak-e, mivel ezek török névadáson is alapulhatnak. Az átadó nyelv meghatározásánál ez a körülmény is döntő lehet; ettől függetlenül leginkább a besenyő, ill. a kun jöhet szóba. 2. Jövevényszó valamelyik szláv nyelvből. | (≡) Szln. *čakan* 'a disznó agyara'; cseh *čakan*, *čekan* 'buzogány, (harci) csákány; csákány'; or. (e. szl.) *чеканъ* 'lapos/kővágó csákány; buzogány, (harci) csákány'; stb. (⊖) (⊕) Ennek a szónak a közvetlen szláv elődje nem tisztázott; ezek részben a törökből, részben a magyarból is származhatnak, amelyből a magyar és a szláv nyelvek közti átvétel iránya sem állapítható meg egyértelműen. A szóvégi palatalizációhoz vö. →*boszorkány*, ill. →*bárány*. A 3. jelentés metaforán alapul. A *csokány* változat valószínűleg külön átvétele a rom. *ciocan* 'kalapács, csákánykapa' alaknak.

EtSz.; Kniezsa: SzJisz. 604; Pais-Eml. 664; TESz.; TDK. 413: 322; Hadrovics: UEISk. 171; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csakliz **Δ A:** 1846 *csaklizzuk* (Nszt.); NYJ. *csahliz* (MTsz.); *elsaklizta* (Nyr. 42: 188) **J:** 1. 1846 'fondorlattal megszerez | durch List etw sich selbst in die Hände spielen' (↑); 2. 1876 'ad- vesz, csereberél | schachern; feilschen' (Nyr. 5: 181); 3. 1885 'csen; lop | mausen; stehlen' (NSz.); 4. 1901 'alkuszik | betrugén' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg német jövevényszó. | (≡) Ném., (baj.-osztr.) *schachern*, (argó) *schacheren*: 'kereskedik, kufárkodik, üzérkedik; alkuszik, alkudozik' [< jidd. *sachern*, *sochern* 'vándorolva kereskedik, házal' < héber *sāḥar* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szlk. *čachrovat* 'kufárkodik, üzérkedik, tol, csúsztat'; or. *uaxpovamy* 'becsap, rászed'; stb. (⊕) A szó eleji *s* > *cs* affrikálódáshoz vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb. A *liz* végződés -*l* és -*z* igeképzőt tartalmaz.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sóher*

csáklya **A:** 1288 ? *Chaklya* (OkI Sz.); 1506 *Chaklya* (OkI Sz.); 1533 *czakla* (Murm. 1868.); NYJ. *cságlóval*, *csákija*, *csóklával* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1506 'hajósok, halászok vashegyben és vaskampóban végződő, hosszú fanyelű szerszáma | Enterhaken, Fischhaken, Bootshaken' (↑); 2. 1533 'konyhai villa; egy fajta evőeszköz | Gabel (als Küchengerät); Art Eßgerät' (↑); 3. 1604 'horog | Haken' (Szenczi Molnár: Dict. *Háma* a.); 4. 1792 'korcsolyázók vasszeges botja | mit einem eisernen Nagel versehener Stock der Eisläufer' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1793 'csont- v. fakorcsolya | Schlittschuh aus Knochen od. Holz' (Nszt.); 6. 1800 'fűtő szerszám, pizskavas | Feuerhaken' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 7. 1836 'halászó szigony | Harpune; gabelförmige Stange (als Fischergerät)' (Kassai: Gyökerésző 5: 149); 8. 1880 'sárban használt faláb | Stelze' (Nyr. 9: 181); 9. 1892 'faszállító gyalogszán | Handschlitten zum Holztransport' (Nyr. 21: 144); 10. 1928 'csákánykapa | Pickhacke' (ÚMTsz.); 11. 1934 'mankó | Krücke' (SzegFüz. 1: 177); 12. 'egy fajta irtókapa | Art Jäthacke' (ÚMTsz.); 13. 1960 'lánctartó szeg a kocsirúdon | Kettenhaltenagel an der Wagendeichsel' (MNYj. 6: 131) **Sz:** ~*z* 1792 *Tsáklyázni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Szófajváltás. | ☐ Egy relatív fiktív fő származékából keletkezett. Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel; az alaktanhoz vö. →*csigolya*¹, →*hulla* stb. A relatív fő -l gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút fő a →*csákó*-éval azonos. ☐ Idetartozik: *csákolványfa* 'halászcáklya' (1801: Sokféle 7: 241) összetétel, amely az önálló szóként nem adatolt *csákolvány* 'egy fajta kampó, horog; akasztó' + →*fa* 'fa (mint anyag)'. ☐ A *csákolvány* a relatív főből -vány névszóképzővel keletkezett. 2. Német (feln.) jövevényszó. | ☐ Ném. *stakel, stackel, steckel* 'halászok vashegyben és vaskampóban végződő, hosszú fanyelű szerszáma', – ném. *Stake* 'cölöp, karó, hegyes, csúcsos fa, stb.' [germán eredetű; vö. ang. *stake*; svéd *stake*; stb.: 'ua.']. ☐ ☐ A *lya* végződéshez vö. →*rokolya*, →*saroglya* stb. – A jelentések az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki. ☐ Az olaszból való származtatása téves. ☐☐ A magyarból: szbhv. *čaklja*; rom. (erd.) *ceágla, ceáclă*: 'halászcáklya'.

EtSz.; I.OK. 7: 110; TESz.; Hadrovics: UELSk. 172; EWUng. • Vö. *csák, csákó*

csákó A: 1291 ? *Chakoteluk* [HN.] (FNESz. *Csákó* a.); 1332 ? *Chakou* [SZN.] (MNY. 10: 39); 1594 *csákó* [✓] (OkISz. Pótl.) **J:** <MN> 1291 ? 'kinyúló, oldalt elálló (tárgy, főleg szarv); görbe szarvú (ökör) | langgestreckt, seitwärts abste hend (Gegenstand, meistens Horn); krummhornig (Ochs)' (↑), 1594 'ua.' (↑) | <FN> 1. 1691 ? 'a hasított karimájú kalap oldalt elálló v. lelógó része | seitwärts abste hender od. herabhängender Teil der geschlitzten Krempe eines Hutes' (MNY. 79: 510), 1734 'ua.' (MNY. 57: 487); 2. 1747 'fejfedő | Kopfbedeckung; Tschako' # (SzT.); 3. 1796 'dolmány elülső szárnyának hegyes vége | spitzen Ende am Schoß des Dolmans' (Nyr. 14: 324); 4. 1838 'előreálló szarv | hervorstehendes Horn' (Tsz.); 5. 1903 'papírból hajtogatott játéksüveg | aus Papier gefaltete Kappe' # (NéprÉrt. 3: 242)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív főből keletkezett származékszó. | ☐ A szótó bizonytalan eredetű és a →*csáklya* abszolút fővével azonos. A végződése folyamatos melléknévi igenévképzőnek tűnik. Az eredeti jelentése 'oldalra szétálló (tárgy)' lehetett, amelyből a főnévi 1. jelentés főnevesüléssel alakult ki. A főnévi 2. jelentés a *csákó süveg* '(fel)hasított karimájú csákó' (1721: MNY. 57: 487), *csákós süveg* 'ua.' (1729: MNY. 57: 487) jelentésű szószerkezetekből önállósodás útján alakult ki. A főnévi 3., 4. jelentések a főnévi 1. jelentésből metaforikusan alakultak ki. ☐☐ A magyarból: ném. *Tschako*; fr. *chako*; szbhv. *čako*; stb.: 'egy fajta katonai fejfedő'. ☐☐ A →*csá*-val való összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz. *csákó*¹ a., *csákó*² a.; EWUng. • Vö. *csák, csáklya*

csal <IGE> **A:** 1165 *Chalow* [SZ.] [SZN.] (EtSz.); 1227 *Cholov* [SZ.] [SZN.] (OkISz.); 1372 u./ meg *czaltauolna* (JókK. 54) **J:** 1. 1165 ? 'megtévesztéssel, szerepjátszással félrevezet; csalást követ el | trügen; betrügen' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. [főleg *el*-] 1566 'vhová csábít | locken' # (NySz.); 3. [főleg *el*-] 1568 'csalással elvesz | ablisten' (NySz.) **Sz:** ~**ó** 1165 [SZN.] (↑) | ~**árd** 1372 u./ *czalard* (JókK. 80) | ~**árdság** 1372 u./ *czalardfagat* (JókK. 52) | ~**ás** 1416 u./¹ *megialafara* (BécsiK. 248) | ~**atkozik** 1416 u./¹ *mġialatkozianac* (BécsiK. 91) | ~**óka** 1453 k. *Chaloka* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 462) | ~**ogat** 1508 *ialogatvan* [SZ.] (DöbrK. 330) | ~**hatatlan** 1525 meg *ıplhatatlan* (VitkK. 3) | ~**i** 1566 *czali* 'álszent, képmutató | scheinheilig' (NySz.); 1894 'csalétek | Köder' (NSz.) | ~**ódik** 1723 meg *csalódtam* (Mikes: TLev. 61)

csal <NSZ> **A:** 1429 *Chalfa* (MNY. 63: 205); 1553/ *chyal* (Tinódi: Cronica q3a) **J:** <FN> 1. 1429 'csapda, kelepce | Falle' (↑); 2. 1557 'csel | List' (RMKT. 5: 173) | <MN> 1553/ 'csaló | trügerisch' (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Igenévszó lehetett. Feltehetőleg a névszói funkciója volt az eredeti; erre utal a palatális párhuzamos alakja, a →*csel* is, amely a *csal* névszó kiszorulását is előidézhette. A *csali* származékszó főnévi jelentésének keletkezéséhez vö. *csali étek* 'csalétek,

csali', tkp. 'csalogató, csábítgató étel' (1880: NSz.). (⇒) A magyarból: szbhv. (R. N.) *čalovati*; ukr. (Kárp.) *чаловати, чалувати*; rom. (N.) *celui*: 'becsap, rászed'.

EtSz.; MNy. 46: 123; TESz.; EWUng. • Vö. *csalafinta, csalfa, csalogány, csel*

család A: 1113/ *Scalad* [HN.] (Fejérpataky: KKOkI. 61); 1171 ? *Salad* [szn.] (MNL (OL) DI. 200616); 1185/ ? *Chalad* [HN.] (MNL (OL) DI. 273127); 1210 *Solad* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 437); 1221 *Chalad* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 740); 1493 k. *chalaadydat* (FestK. 363); 1532 *Calargiat* [d-j] (TihK. 314); 1585 *Salád* (Cal. 407) **J:** 1. 1113/ ? 'kényszerítve betelepített, idegen (hadi)fogoly | zwanggesiedelter fremder Gefangener' (↑), 1407 'ua.' (ZsigmOkI. 2/2: 91); 2. 1493 k. 'cseléd, szolgáló | Mitglied des Gesindes, Diener' (↑); 3. 1513 'szülők és gyermekek stb. (együtt élő) vérségi közössége | Familie' # (CzechK. 5); 4. 1838 'a növény- és állattanban:) a nemnél nagyobb és a rendnél kisebb rendszertani egység | Familie (Zool, Bot)' (NSz.); 5. 1879 'gyermek mint családtag | Kind als Mitglied einer Familie' (Nyr. 8: 94); 6. 1928 'alsós játékban:) az adu színeiből az ász, király és felső hazavitele | Hereinnahme von As, König und Ober der Trumpffarbe (im Klabrias)' (Zolnay V.: Kártya 320) **Sz:** ~os 1519 *czaladof* (JordK. 394) | ~ias 1853 *családias* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (⇒) Óe. szl. *čel'adb* 'cselédség, háznép'; szbhv. *čeljad* 'ua.; a ház nő(személye)i', (N.) 'emberek, népség'; szlk. *čel'ad* 'család; cselédség, háznép; az ifjak, a fiatalok'; or. (R.) *челядь* 'cselédség, háznép'; stb. [*'szláv *čelo* 'csorda, nyáj, raj; nemzedék, nemzetség']. (⇒) A *család* alak veláris irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; ugyanennek a szláv szónak a palatális irányú kiegyenlítődéséhez a magyarban vö. →*cseléd*, a *család* és eközött csak a 19. században ment végbe a szóhasadás, amikor a 16. században kiszorított *család* Vörösmarty által újra bekerült a köznyelvbe, irodalmi nyelvbe. A szó belseji szláv *l' > m. l* hangváltozás alapja nem világos. A *csalárd* változat szó belseji *r*-je inetimologikus. – A 4. jelentés a lat. *familia* 'cselédség, háznép; család stb', (tud.) 'család <állat- és növényteni szóként>' által keletkezhetett.

EtSz.; Kniezsa: SzIJs. 119; Grétsy: Szóhas. 100; TESz.; IstvK. 482; EWUng. • Vö. *cseléd*

csalafinta A: 1598 *Czelefende* (Baranyai Decsi: Adag. 319); 1713 *Tselefinta* (Kis-Viczay: Sel. 50); 1786 *tsalafinta* (Nszt.); 1862 *cselevendi* (CzF.); 1877 *cselefendi* (MTsz.) **J:** <MN> 1. 1598 'kerítő(nő)ként tevékenykedő | Kuppelei treibend' (↑); 2. 1788 'furfangos; ravasz | listig; falsch' # (NSz.) | <FN> 1786 'furfangos személy | Schlaupopf' (↑)

■ Valószínűleg játszi szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⇒) Az eredeti *cselefende* ~ *cselefendi* változat első tagja a →*csel* lehetett. A második tag esetleg származékszó egy ismeretlen eredetű töből. A tagok végződése, ill. azok egymással való alaktani összefüggése tisztázatlan. – A *csalafinta* alak a →*csal* ige, ill. →*finta* népetimológiai hatására keletkezhetett. (⇒) Idetartoznak: *csalafurdi* 'ravasz, furfangos; ravasz' (1641: NySz.); *csalafántos* 'ua.' (1816: NSz.).

EtSz. *csal* a.; MNy. 11: 408; TESz.; EWUng. • Vö. *csal, csel, finta*

csalamádé A: 1857 *csalamandrén* (Balassa I.: Kukorica 251); 1862 *Csalamádé* (CzF.); 1891 *csalomádét* (NSz.); NYJ. *csalamálé* (Csűry: SzamSz.) **J:** 1. 1857 'zöldtakarmánynak való kukorica; zöldtakarmány | Grünmais; Grünfutter' (↑); 2. 1896 'vegyes főzelék; vegyes leves | Mischgemüse; Mischsuppe' (NSz.); 3. 1916 'vegyes savanyúság | Mixed Pickles' # (EtSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *csalamálé* változat népetimológián nyugszik; vö. →*málé*. (⊗) A *csadaj* (a →*csádé* változata) + →*málé* összetételként való magyarázata kevésbé valószínű. (⇒) A magyarból: ukr. (Kárp.) *чоломáда*; rom. (N.) *ciolomádă*: 'silócsalamádé'. (⊖) Nem tartozik ide: (N.) *sirimálé* 'ua.' (Csűry: SzamSz.); ez a *síri* ~ *siri* (a →*sűrű* nyelvjárási változata) + →*málé* szavakból alkotott összetétel.

📖 EtSz.; Balassa I.: Kukorica 252; TESz.; EWUng.

csalán A: 1214/ *Soluhan* [HN.] (VárReg. 296.); 1234 *Salan* [HN.] (EtSz.); 1270 *Chalan* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 2/1: 96); 1395 k. *chalan* (BesztSzj. 398.); 1440 *Chanalos* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 344); 1470 *cholyanustho* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1532 *Chyalyan* (ItK. 87: 661); 1536 *czallyan* (OklSz.); 1560 k. *Chalany* (GyöngySzt. 138.); 16. sz. vége *Chynal'*, *Tsilány* (Gl.); 1613 *czillanios* [sz.] (SzT.); 1616 *Czenal* [SZN.] (MNY. 64: 314); 1618 *Czinal* [SZN.] (MNY. 64: 314); 1687 *Csullyanosb(an)* [sz.] (SzT.); 17. sz. *czovanj* (EtSz.); 1720 *Csohan* [SZN.] (MNY. 64: 314); 1722 *Csojjános* [sz.] (SzT.); 1757 *Csyánosban* [sz.] (SzT.); 1796 *tsonár*, *tsorán* (MNY. 68: 336); 1884 *csana* (Budeniz-Eml. 270); NYJ. *csanyát* (Nyr. 29: 19); *cséán* (Nyr. 38: 236); *csilánk* (MTsz.); *csilánt* [□] (MTsz.); *csolláng*, *sillyán* (ÚMTsz.) **J:** 'fűrészkes levelű, lágy szárú növény, amelynek levelét és szárát csalánszörök borítják | Brennessel (*Urtica*)' #

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Csag. *čalayan*; kirg. *čalqan*; alt. *čalkan*: 'csalán'; stb. [< török *čal- 'csap, ver, üt']. (⊕) Kiindulási alakja: **čalayan* lehetett. A szó belseji *γ* eltűnéséhez vö. →*ács*, →*bátor* stb. A sokféle magyar alakváltozat főleg szabályos hangváltozások következtében jött létre.

📖 MNY. 3: 110; Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 327; EWUng.

csálé → *cselő*

csalfa A: 1429 *Chalfa* [SZN.] (MNY. 63: 205); 1582 *Czal faual* (Enyedi: Gism. 55. vsz.) **J:** <FN> 1429 ? 'csábító eszköz | Lockmittel' (↑), 1582 'ua.' (↑) | <MN> 1429 ? 'hamis; hűtlenkedő (különösen szerelmi téren) | falsch; treulos (bes. in der Liebe)' # (↑), 1585 'ua.' (Cal. 135)

■ Összetett szó. | (⊕) A *csal* 'csapda, kelepce' (→*csal*) + valószínűleg →*fa* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Eredetileg egy vadászati, ill. madarászati fogóeszköz szakszava lehetett és egy bizonyos karót vagy botot, vesszőt jelenthetett. A melléknévi jelentés feltehetőleg másodlagos keletkezésű.

📖 NNyv. 3: 1; MNY. 46: 128; TESz.; EWUng. • Vö. *csal*, *fa*

csalinkázik × A: 1792 *Tsalnikozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1897 *csallinkázza* (Nyr. 26: 96); 1914 *Csalinkázik* [▽] (MNY. 10: 332); NYJ. *cselinkáz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1792 'kószál | sich herumtreiben' (↑); 2. 1897 'felületesen, nem szabályosan kaszál, kapál | oberflächlich mähen od. hacken' (↑); 3. 1914 'csónakázik | Kahn fahren' (MNY. 10: 332)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*cselleng* tövével a palatoveláris párhuzamosság alapján függ össze. A végződés *-nk* mozzanatos képző + *-z* gyakorító képző. A 3. jelentést a →*csónak* befolyásolhatta. (⊖) Idetartoznak: (N.) *csalinkál*, *csalingál* 'slampos, hanyag munkát végez <kaszálásnál v. kapálásnál>' (ÚMTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cselleng*

csalit A: 1109/ ? *Chalyth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 6868); 1552 ? *czaritat* (LevT. 1: 103); 1644 *czaritot* (MNY. 68: 473); 1671 *csalitot* (Nyr. 75: 466); 1792 *tsalitt* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1793 *csalét* (Ruzsiczky: KazTájsz. 200); 1814 *csalléttokat* (Nsz.) J: 1. 1644 'bozót | Gebüsch' (↑); 2. 1784 'avar, haraszt | dürres Laub' (Baróti Szabó: KisdédSz. 11); 3. 1796 'cserje; bokor | Strauch; Busch' (NSz.); 4. 1808 'berek; liget | Hain; Au' (Sándor I.: Toldalék) Sz: ~os 1760 *tsalitos* <MN> 'bozót | buschig' (NySz.); 1796 <FN> 'bozót | Gebüsch' (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy török nyelvből való jövevényszó. | (≡) Vö. oszm. *çali* 'cserje, bokor', (N.) *çaltı* 'tüskés bozót, szúrós cserje; kis akácerdő'; gag. *çali* 'bokor'; üzb. *čali* 'cserje, bokor', *čalik* 'bokros, bozótos' [tisztázatlan eredetű]. (⊕) Kiindulási alakja: **čalik* vagy **čaltı* lehetett. Átadó nyelvként leginkább a kun jöhet számításba, időrendi és szóföldrajzi okok miatt. A nyelvújítás korában került át a nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe.

📖 NyK. 51: 108, 52: 339; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csalma × A: 1648 *czalmat* (Kakuk: CultW. 50) J: 1. 1648 'turbán | Turban' (↑); 2. 1790 'török katona | türkischer Soldat' (MNY. 51: 72); 3. 1792 'süveg | Kappe' (Ruzsiczky: KazTájsz. 201)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg déli szláv közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çalma* 'turbán'; – vö. még blg. *чалма*; szbhv. *čalma*: 'ua.'. Az oszmánban a *çal-* '(fel)gombolyít, (be)göngyöl' szóból. (≈) Megfelelői: rom. *cealma*; ukr. *чалма*; újgör. *τζαλμας*; stb.: 'turbán'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 98; EWUng.

csalogány A: 1784 *Tsalogány* (Kazinczy: Lev. 1: 61) J: <FN> 1. 1784 '(különféle énekes madarak megnevezéseként); pacsirta | (zur Benennung versch. Singvögel); Nachtigall (*Luscinia megarhyncha*)' (↑); 2. 1854/ 'szoprán énekesnő | Sängerin mit Sopranstimme' (NSz.) | <MN> 1827 'csalóka | trügerisch' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | (⊕) A →*csal* 'csalogat, csábít(gat); becsap, rászed' szóból keletkezett -g gyakorító képzővel és deverbális névszóképzővel. A megnevezés a csalogány kellemes, elbűvölő énekére utal. (⊖) A madár hasonló, rokon értelmű megnevezései: *csattogány* (1841: Nyr. 26: 302), a *csattog* (→*csattan*) szóból; *zenér* (1841: Nyr. 26: 302), a →*zene* szóból; *dalabáj* (1841: Nyr. 26: 302), a →*dal* + *báj* (→*bájos*) szavakból. Mindegyik nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz. *csal* a.; MNY. 54: 328; TESz.; EWUng. • Vö. *csal*

csámborodik × A: 1789 *bé-tfámporodának* (Andrád: Anekd. 1: 211); 1890 *elcsámborodik* [▽] (Nyr. 19: 238); NYJ. *elcsámforodik* (ÚMTsz.) J: 1. 1789 'az egyenes útról letér | (von der Straße) abweichen' (↑); 2. 1888 'megbolondul | verrückt werden' (Nyr. 17: 415); 3. 1890 'kószál | herumstreichen' (↑); 4. 1901 'eltévelyedik | irregehen' (ÚMTsz.)

csámborog × [1] A: 1875 *csámborog* (Nyr. 4: 43); 1916/ *csámborgott* (NSz.); NYJ. *csámforog*, *csámpojog* (ÚMTsz.) J: 'kószál | herumstreichen'

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (⊕) Az -r gyakorító képzős relatív tő a →*csámporodik* tövével függhet össze. Az abszolút tő a →*csábít* szócsaládjával és a →*cammog* tövével áll összefüggésben. A szó végződése különféle ige-képzők. A szó belseji *m* feltehetőleg egy szervetlen toldalékhang. (⊖) Idetartoznak: *csabukkol* 'kószál, kóborol' (1829: TudGyűjt. 11: 84); *csámolyog* 'ua.' (1862: CzF.); *csángurdi* 'kóborló, csavargó; félbolond' (1875: Nyr. 4: 43); (N.) *csáfordi* 'ua.' (MTsz.) (N.) *csámburdi* 'ua.' (NyF. 56: 33). (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1270 *chafurd* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/1: 87).

EtSz. *csámborog* a.; TESz., *csabukkol* a. is; EWUng. • Vö. *cammog*, *csábít*, *csámpás*, *csámporodik*, *csáng*

csámborog → *csámborodik*

csámcsog A: 1641 *tzamtzogja* (NySz.); 1645 *tsamtsogva* [sz.] (CorpGr. 296); 1800 *tsámcsogni* [sz.] (NSz.); 1803 *Tsamtsozni* [sz.] (NSz.) J: 'cuppogva, majszolva eszik | schmatzen, mampfen' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A → *csemcseg* veláris párhuzamos alakja. A végződése -*csog* gyakorító képző. ⊖ Idetartoznak: *csámmog* 'csámcsog, tele szájjal eszik, majszol fal' (1831: Kreszn.); *csámog* 'ua.' (1835/: NSz.) stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csemcseg*

csámpás A: 1645 *tsámpáskodik* [sz.] (CorpGr. 323); 1658 *csámbás* [?] (MNy. 12: 376) J: 1. 1645 ? 'gyenge; beteges | schwach; kränkelnd' (↑), 1658 'ua.' (↑); 2. 1645 ? 'élhetetlen; ügyetlen | unbeholfen; ungeschickt' (↑), 1840 'ua.' (NSz.); 3. 1784 'görbelábú; sántító, nehézkes, ügyetlen járású | krummbeinig; hinkend, schwerfüßig' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 85); 4. 1792 'béna | lahm' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1800 'elhanyagolt | vernachlässigt' (Nsz.); 6. 1877 'haszontalan, mihaszna | nichtsnutzig' (Nyr. 6: 524)

■ Vitatott eredetű. | 1. Olasz jövevényszó, magyar képzéssel. | ⊕ Vö. ol. (náp.) *ciampa* 'jószág lába', (kal.) *ciampa* 'ló, számár lába', (ferr.) *šampa* 'macskatalp', (mil.) *šampa* 'ua.' az [ol. *gamba*, *zampa* 'láb, talp' szóból szóhasadással]. ⊕ A szó végződése: -s névszóképző → *ármányos*, → *beléndes* stb. A jelentésfejlődéséhez vö. ol. *ciampare* 'sántít, biceg', *inciampare* 'botladozik, megbotlik'; esetleg vö. még ném. (N.) *schampeln* 'sántít, biceg'. 2. Származékszó. | ⊕ Egy -s melléknévképzős alapszóból keletkezett, amely csak régi tulajdonnevekben adatolt; vö. [1237–1240] *Champam* [lat. -m végződéssel] [SZN.] (PRT. 1: 785); 1310 *Champa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 420). Ez az alapszó egy fiktív tő -a képzős, főnevesült folyamatos melléknévi igeneve lehetett; a szótő a → *csábít*, → *csámborodik* stb. szócsaládjával függhet össze. A szó belseji *m* valószínűleg inetimologikus. A magyarázat gyengéje a megfelelő alapszó hiánya. ⊖ A (N.) *csámpa* 'láb' (ÚMTsz.) bizonyosan másodlagos elvonás a *csámpás*-ból.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csábít*, *csámborodik*

csámporodik × A: 1767 *Tsámporodom* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.) J: 1. 1767 'megsavanyodik, megromlik (étel, bor) | sauer werden (Speise, Wein)' (↑); 2. 1877 'elkeseredik | erbittert werden' (Nyr. 6: 524); 3. 1888 'eltorzul (arc) | verzerrt werden (Gesicht)' (Nyr. 17: 415); 4. 1893 'elerőtlenedik | entkräftet werden' (MTsz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ⊕ Az -r gyakorító képzős relatív tő a → *csámborodik* szócsaládjával függ össze. Az abszolút tő a → *csábít* szócsaládjával függhet össze. A szóvég visszaható igeképző. A szó belseji *m* inetimologikus. A *csámporodik* alaktani és jelentéstani keletkezését az → *áporodik* is elősegíthette. ⊖ Idetartozik: (R.) *csámporú* 'megsavanyodik (étel, bor)' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 82).

TESz.; EWUng. • Vö. *csábít*, *csámborodik*, *kámpicsorodik*

csanak × **A:** 1209 ? *Sonok* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 410); 1235 ? *Chonuk* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 496); 1344 *Chanak* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 547); 1367 *Chanak* (Oklsz.); 1838 *csanyak* (Tsz. *Cserpák* a.) **J:** 1. 1209 ? 'kehely | Becher' (†), 1367 'ua.' (†); 2. 1792 'fa merítőedény | hölzernes od. irdenes Gefäß' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Török, közelebbről valószínűleg kun jövevényszó. | (≡) CC. *čanaq* 'tálka, csésze'; – Kāšy. *čanaq* 'fatál'; oszm. *čanak* 'cseréptál, cserépedény'; üzb. *čānaq* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: rom. (N.) *ceanac*; szbhv. *čanak*; or. (N.) *чанák*; stb.: 'fatál, serpenyő'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 811; TESz.; Doerfer: TE. 3: 102; Ligeti: TörK. 315; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

csáng × **A:** 1795 k. *Tsangó* [sz.] (NSz.), de vö. →*csángó*; 1796 *Tsángó* [sz.] (NSz.) **J:** 'kóborol | herumschweifen'

■ Fiktív többől keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő eredetéhez vö. →*csábít*, →*csámborodik*. A szótő még a →*cammog*, →*cankózik* tövével függ össze. A szó végződése gyakorító képző. A szótőben *mg* > *ng* hasonulás ment végbe. A szó belseji *m*-es eredeti szótőhöz vö. *Csamangó* [sz.] [SZN.] (1728: Bálint: SzegSz.); *csammangó* 'kóborló, csavargó' (1790: NSz.); (N.) *csamang* 'kószál, kóborol' (Csoma: Jászberény 67). (⊖) Idetartoznak: *csángódik* 'ide-oda üzött, hajtott, nyugalmat nem találó' (1847: NSz.); (N.) *csángál* 'ide-oda lóbál; terel, hajt' (MNY. 2: 144); (N.) *csangál* 'félrebillent' (Nyr. 34: 326). (≈) Valószínűleg idetartoznak: *csáng* 'a harangot hangosan kongani hagyni' (1805: Nyr. 42: 34); *csángat* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 493).

EtSz. *csángó* a.; TESz. *csángó* a., *csamangó* a. is; Benkő: FiktI. 52, 163; EWUng. • Vö. *cammog*, *cankózik*, *csábít*, *csámborodik*, *csángó*

csángó **A:** 1400 *Chango* [SZN.] (ZichyOkm. 5: 192); 1424 ? *Czanko* [SZN.] (MNY. 85: 275); 1443 ? *чанга* [SZN.] (MNY. 85: 275); 1533 *Csángó Hungari* [✍] (Nyr. 41: 245); 1781 *csángómagyarok* (NyK. 38: 258); 1862 *czángó* (CzF. *csángó* a.); NYJ. *sángó* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1400 ? 'a csángónak nevezett magyar népcsoport-hoz tartozó | zu einer ung. Volksgruppe in der Moldau gehörig' (†), 1533 'ua.' (†) | <FN> 1400 ? 'a csángónak nevezett magyar népcsoport-hoz tartozó személy | Angehörige(r) einer ung. Volksgruppe in der Moldau' (†), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*csáng*-ból keletkezett -ó folyamatos melléknévi igenévképzővel. A *kó*-ra végződő változat azáltal keletkezett, hogy a szóvéget kicsinyítő képzőként fogták fel. A szó népnévvé való alakulása ennek a népcsoportnak Erdélyből Moldvába való kivándorlásával függ össze. (≈) Valószínűleg idetartozik: *csángó* 'kellemetlenül, fülsértően kongó harang' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.), 'nem szabályosan, nem rendesen hangzó <harang>' (1838: Tzs.); ezt esetleg egy külön hangutánzó tö is befolyásolhatta.

EtSz.; Bárczi: SzófSz.; Mikecs: Csángók 376; TESz.; MNY. 85: 271; EWUng. • Vö. *csáng*

csánk × **A:** 1787 *tsánkig* (MNY. 65: 231); NYJ. *csánggyát* [g-j] (Nyr. 30: 396) **J:** 1. 1787 'ló, marha, birka, disznó hátsó lábának ízülete, állati bokacsont | Ferse, Sprunggelenk des Viehes' (†); 2. 1794 'ember lába <gúnyos, tréfás megnevezésként> | Bein(e) des Menschen <pejor.>' (Nszt.)

■ Valószínűleg cigány jövevényszó. | (≡) Cig. (h.) *csang* 'térd', (ném.), (le.), (cseh) *čank* 'ua.; láb', (E.), (szb.) *čang*, *ťšan* 'ua.' [< óind *jānghā* 'lábszár, boka']. Bizonyosan a cigányok lókereskedői tevékenysége folytán vált elterjedté. (≈) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *csaniga*

'bokaizület, csánk <lóé>' (1828: TudGyűjt. 10: 68). ☞ Nem tartozik ide: *Chankolo* [SZN.] (1449: MNy. 13: 252), ez talán a →*cammog*, →*cankózik* szavakkal függ össze.

EtSz.; TESz.; EWUng.

csap¹ A: 1213 *Chopov* [sz.] [SZN.] (OkLSz.), de vö. →*csapinós*; 1275 *Chapou* [sz.] [SZN.] (FNESz. *Maroscsapó* a.); 1372/ *czappafakual* [sz.] (JókK. 30); 1568 *czápion* (NySz.) **J:** 1. 1213 ? 'üt | schlagen' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1213 ? 'vág | hauen' # (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 38); **3.** 1470 'lesimít <mértéket> | streichen <Maß>' (SermDom. 2: 503); **4.** 1560 k. 'gyapjút' tép; szaggat | zupfen <Wolle>; reißen' (GyöngySzt. 3952.); **5.** 1585 'hajít; odalök | schleudern; hinstoßen' (Cal. 54); **6.** 1585 'vhova hatol | dringen' (Cal. 37); **7.** 1590 'meszel, kimeszel | tünchen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 181); **8.** 1659 'hirtelen irányt változtat | eine andere Richtung einschlagen' (NySz.); **9.** 1708 'lecsap vmire | herabschießen auf etw' # (Pápai Páriz: Dict. *Alá-tsapni* a.); **10.** 1708 'hízkelkedik | schmeicheln' (Pápai Páriz: Dict. *Supparasitor* a.); **11.** 1739 'terel | treiben' (SzT.); **12.** 1779 'bocsát | lassen' (Nsz.); **13.** 1794 'lakomát, mulatságot stb.) rendez; <lármát> okoz | veranstalten <Festmahl, Unterhaltung>; Lärm schlagen' (NSz.); **14.** 1843 'elcsen | klauen, stibitzen' (SzT.) **Sz:** ~**ó** 1213 [SZN.] (↑); 1359 felyul*chapomolon* <FOLY MN-I IGENÉV> (OkLSz.); 1405 k. *chapo* <FN> 'tör, gyilok | Dolch' (SchlSzt. 592.) | ~**ás** 1372 u./ 'ütés | Schlag' (↑); 1416 u./¹ 'szerencsétlenség, balszerencse | Unglück' (BécsiK. 18); 1613 'nyom | Spur' (NySz.) | ~**dos** 1416 u./² *lapdoffacuala* (MünchK. 82rb) | ~**ott** 1470 *chapoth* 'lapos v. lelapított, nem púpozva megtöltött <mennyiség, mértékegység> | gedrückt voll <Maß>' (SermDom. 2: 503) | ~**od** 1531 *čapodafaul* [sz.] 'maga körül (össze-vissza) csapkod | um sich herumschlagen' (TelK. 130) | ~**kod** 1577 k. *chapkeode* [sz.] (NyIrK. 25: 174) | ~**di** 1673 *csapdiságoc* [sz.] 'kötekedő | neckisch' (NySz.); 1794 'csélcsap ember | Flattergeist' (NSz.) | ~**odik** 1702 *tsapódván* [sz.] (NySz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | ☞ Zürj. (V.), (P.) *čapkj-* 'dob, vet, hajít'; votj. (Sz.) *čapkj-* 'ver, üt-ver; tapsol <kézzel>'; md. (E.) *čapa-* 'tapsol <kézzel>', (M.) *čapa-* 'csap, ver, üt'; vepsze *čappa-* 'ua.; csépel'; lp. (norv.) *čuop'pâ-* 'levág, lemetsz; felaprít, darabol' [fgr. **čapp3-* 'üt, ver, vés, vág, kopog']. ☞ A szó belseji **pp* > m. *p* változáshoz vö. →*apad*, →*napa* stb. A szócsalád hangutánzó-hangfestő jellege teszi a magyarázatot némileg bizonytalanná. – A 10. jelentéshez vö. *csapja a szelet* 'udvarol vkinek' (1898: Dobos: DiákSz.). Egyes újabb jelentések német hatást is tükrözhetnek. A 14. jelentés valószínűleg az argóban keletkezett. ☞ Idetartozik: *becsap* 'rászed, átver' (1847: NSz.), (R.) 'megcsap, megdob, meszel, kimeszel' (1774: NSz.) összetétel, a →*be*¹ + →*csap*¹ összetételi tagokból keletkezett. A jelentéséhez vö. *bemeszel* 'meszel, kimeszel, fehérre fest' (1604: Szenczi Molnár: Dict.), (R.) 'becsap, rászed' (1820: NSz.) összetételeket; vö. még ném. *anschmieren* 'ua.; rászed, becsap'.

EtSz.; FUF. 11: 188; FUFA. 12: 60; EtSz.; MSzFE.; TESz., *becsap* a. is, *csapdi* a. is; EWUng. • Vö. *csapadék*, *csapat*, *csapda*, *csapinós*, *csapodár*, *csápol*, *csapong*, *csappant*, *csapzott*, *csélcsap*, *csepp*, *isten-*, *karikacsapás*

csap² A: 1181 ? *Sopudh* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 2: 200); 1199 ? *Chopos* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200618); 1281 ? *Chap* [HN.] (FNESz.); 1389 *Chapus* [sz.] [SZN.] (MNy. 64: 327); 1395 k. *chap* (BesztSzt. 557.); 1585 *Nyelotsáp* (Cal. 495) **J:** 1. 1181 ? 'folyadékeresztő cső | (Wasser)hahn' # (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzt. 557.); **2.** 1181 ? 'csap alakú tárgyak megnevezéseként) | <als Benennung zapfenförmiger Dinge>' # (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 92.); **3.** 1551 'ereszték | Feder, Spund' # (NySz.); **4.** 1577 k. 'végbélkúp | Stuhlzäpfchen' (OrvK. 21); **5.** 1585 'vasból készült (eke)gerendely | <eisernes> Grindelende' (SzT.); **6.** 1590 'dugó | Zapfen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 52); **7.** 1590 'termésre hagyott ág | Fruchtweig' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 46); **8.** 1742 'kocsmá, csapszék | Kneipe' (MNy. 75: 256); **9.**

1860 'egyéves szarvas agancsa | Spieß (eines Hirsches)' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1199 ? [SZN.] (↑); 1389 *Chapus* [SZN.] (↑); 1546 *chapos* <MN> (OklSz.); 1889 'ajándékozó, adományozó | Schenker' (NSz.) | ~**ol** 1583 u. *csapolták* (Nyr. 11: 30)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *zapf*, *zapfe* 'csap, folyadék leeresztéséhez', (R. baj.-osztr.) *zapf*, *zopf* 'ua.', (kor. úfn.) *zapff* 'ua.', (h. kor. úfn.) *zaphen* 'ua.', – ném. *Zapfen* 'a hordó oldalának dugója; fenyőtoboz' [germán eredetű; vö. ang. *tap*, holl. *tap*; stb.: 'csap, dugó, dugasz']. ⊕ A szó eleji ném. *z* > m. *cs* korai (13. sz.-i) átvételre enged következtetni. A szóvégi *p* hanghelyettesítéssel keletkezett; ez a körülmény a bajor-osztrák származtatás mellett szól. A jelentések főleg metaforikusan jöttek létre az eredeti 1. jelentésből. ⊖ A szó összetételi előtagként is előfordul: *csapágy* 'csapágy <tengely>' (1835: Tzs. *Zapfenmutter* a.) (a → *csap*² + → *ágy* szavakból). ⊕ Nem tartozik ide: (N.) *csap* '(fa)ág, fenyőgally' (1838: Tsz.); ez a nyelvjárási szó a rom. *cep* 'fenyőág csomója, görcse' szóból ered.

📖 EtSz.; MNy. 61: 132; TESz., *csapágy* a. is; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *capistráng*, *copf*, *csáp*, *csaplár*, *csapszék*, *tipp*, *tip-top*

csáp A: 1799/ *Tsápok* (Földi: TermHist. 278) (EtSz. *csáp* a.); 1800 *Tsap* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Tsap* a.) **J:** 1. 1799/ 'ízeltlábú állatok érzőszarv-párja | Fühler <Zool>' (↑); 2. 1894 'fogószerv <pók>' | Greiforgan <der Spinne>' (NSz.); 3. 1900 'szúrószerv <szúnyog>' | Stachel <der Mücke>' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotás. | ⊕ A → *csap*² 'csap alakú tárgy' szóból keletkezett. ⊕ A *csáp* alak a → *csápol* hatására jöhetett létre. ⊕ Állattani műszó, nyelvújítási szó. ⊕ A → *csápol*-ból elvonással, ill. a → *csap*² szóból jelentésselkülönüléssel való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 32: 470; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*²

csapadék A: 1842 *csapadék* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1842 'üledék | Bodensatz' (↑); 2. 1844 ? 'a levegő páratartalmának lecsapódása | Niederschlag' # (Bloch), 1875/ 'ua.' (NSz.); 3. 1869 'maradék | Rest' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A → *csap*¹ szóból keletkezett névszóképzővel; az alaktanához vö. *hulladék* (→ *hull*), *töredék* (→ *tör*) stb. A szóalkotás alapja az alapszó 'áthatol, dob, röpit, lök, enged' jelentése lehetett. ⊕ A *csapadék* 1. jelentése kémiai műszó. ⊕ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csapat A: 1703 *csapatban* [🔪] (Pusztai) **J:** 1. 1703 'csoport; katonai egység, osztag | Schar; Trupp' # (↑); 2. 1792 'egység, alakulat | Truppe' # (NSz.); 3. 1816 'legelő | Weide' (Gyarmathi: Voc.); 4. 1847 'mennyiség | Menge' (Nsz.); 5. 1928 'sportcsapat | Mannschaft (im Sport)' # (Bánhidi: Sportny. 219)

■ Származékszó. | ⊕ A → *csap*¹ 'ver, üt-ver; dob, röpit, lök; enged, ereszt; terel, hajt' szóból névszóképzővel. Ez az eredetileg nyelvjárási szó a nyelvújítás idején került az irodalmi nyelvbe. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, esetleg a *csapás* 'nyom' (→ *csap*¹) befolyásolhatta.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; Tolnai: Nyelvújítás 47; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csapda A: 1799 *Tsaptákkal* (Nsz.); 1836 *csapda* (Fogarasi: MNZsebsz.) J: 1. 1799 'állatfogó eszköz; verem | Falle (auch abstr.); Fanggrube' # (↑); 2. 1877 'csapóajtó | Falltür' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*csap*¹ 'csap, ver, üt' szóból. A megnevezés alapja az a körülmény volt, hogy az állat elfogásánál a csapda az állatra ráesett, rácsapódott. A -*ta* és -*da* képzők egymáshoz való viszonya nem tisztázott. A *d*-s változat elterjedése a nyelvújítás -*da* képzős szóalkotásának analógiája útján magyarázható; vö. *járda* (→*jár*), *nyomda* (→*nyom*). (⊕) A *csapod* (→*csap*¹) szóból származékszóként való magyarázata, ill. a →*labda* analógiás hatásának feltételezése kevésbé valószínű.

EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csapinós × A: 1181/ ? *Chapunos* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1655 *tsaponosan* (NySz.); 1784 *tsapanósb* (Baróti Szabó: KisdedSz. 37); 1797 *tsapinoson* (NSz.); 1799 *tsapinós* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schräge* a.); 1817 *tsappanósság* [sz.] (MNY. 70: 94); NYJ. *csaponyosan* (MTsz.) J: 'ferde; rézsútos | schief; schräg'

■ Származékszó. | (⊕) A *csaponik*-ből, amely a *csappan* 'el-/letér, elkanyarodik' (→*csappant*) korábbi változata -*s*, ill. -*ós* melléknévképzővel; az alaktanához vö. →*szoros*, *tilos* (→*tilt*), ill. *harapós* (→*harap*¹), *tudós* (→*tud*) stb. – A magyarázat nehézsége, hogy a szó időrendileg korábbinak tűnik, mint az állítólagos alapszó. (⊖) Ugyanebből az alapszóból -*ó* melléknévi igenévképzővel, ill. -*ó* melléknévi igenévképzővel + különböző határozóragokkal keletkeztek: *csaponólan* 'ferdén <határozószó>' (1645: NySz.); *becsapano* 'a gödör, árok rézsútos oldala' (1788: MNY. 70: 93); *csapinólag* 'ferdén <határozószó>' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 157); *csapinó* 'ferde, dőlt, lejtős' (1862: CzF.); (N.) *csapanyó* 'ferde, dőlt, lejtős' (MTsz.); *csapanólag*, *csaponólag* stb. 'ferdén <határozószó>' (MTsz.).

EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹, *csappant*

csaplár Δ A: 1400 *Chaplar* [SZN.] (OkI Sz.); 1519 *czaplar* (SzT.) J: 1. 1400 ? 'kocsmáros | Schankwirt' (↑), 1519 'ua.' (↑); 2. 1533 'kocsmá, fogadó | Schenke, Wirtshaus' (Murm. 1781.) Sz: ~os 1726 *Csapláros* 'kocsmáros | Schankwirt' (MNY. 57: 487)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *zaphenare*, *zaphenære* 'kocsmáros; bormérő' [< ném. (kfn.) *zaphe* 'csap, dugó, dugasz']. Vö. még ném. (R.) *zapfler* 'kocsmáros'. (⊕) A szó elejéhez vö. →*csap*². Az *n* > *l* hangváltozás valószínűleg még a németben következett be. Az *ár* végződéshez vö. →*boglár*, →*bognár* stb. A 2. jelentés metonímia.

EtSz.; Bárczi: SzófSz. *csapláros* a.; MNY. 61: 132; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *csap*²

csapodár A: 1630 k. *czapodarsagnal* [sz.] (SzT.); 1667 *csappondár* [?] (EtSz. 4. *csap* a.); 1808 *tsapadár* (NSz.) J: 1. 1630 k. 'csélcsap; állhatatlankodó | flatterhaft; wankelmütig' # (↑); 2. 1839 'változékony | unbeständig' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *csapod* 'ide-oda csapkod maga körül' (→*csap*¹) szóból -*ár* névszóképzővel; vö. →*búvár*, *futár* (→*fut*) stb. – A szó belseji *n* szervesen todalékhang, amely esetleg a →*csapong* hatására utal.

EtSz. 4. *csap* a.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

csápol × **A:** 1791 *csápolván* [sz.] (Nsz.) **J:** 'csapkod | (herum)schlagen'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ☐ Az alapszó talán a *csáp*, amely a (R.) →*csap*¹ 'csap, ver, üt' változata. A szóvég gyakorító képzőnek tűnik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csapong **A:** 1617 *csapongása* [?] [sz.] (NySz.); 1667 *felre-csappang* (NySz.) **J:** 1. 1617 'kószál; ide-oda csap | herumschweifen; hin und her schweifen' (↑); 2. 1709 'csapkod, csapdos, verdes | flattern' # (SzT.); 3. 1767 'ingadozik; tétovázik | wanken; zaudern' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 4. [ma *ki~*] 1791 'korhelykedik | lumpen' (NSz.); 5. 1811 'csapkod | (herum)schlagen' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*csap*¹ 'hirtelen irányt változtat' szóból gyakorító képzővel. A szó belseji *pp*-s változathoz vö. →*csappant*. A jelentések az eredeti 1. jelentésből keletkeztek. A 2. jelentéshez vö. még *csapdi* (→*csap*¹), →*csapodár*.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; NytudÉrt. 30: 76; TESz.; EWUng.

csappan → *csappant*

csappant Δ **A:** 1583 u. *csappantott* hozzája [] (Nyr. 10: 469); 1647 *hozza(m) cziapontotta* (SzT.) **J:** 1. 1583 u. '⟨lőfegyver⟩ ropog, (el)dördül | abdrücken, knacken ⟨Gewehr⟩' (↑); 2. [fel~] 1662 'felhúz | hinaufziehen' (NySz.); 3. [rá~] 1689 'lelök, letaszít | stürzen, fallen machen' (NySz.); 4. 1772 'rezeg, leng | schwingen' (NySz.)

csappan **A:** 1592 *czaponic* ki [] (NySz.); 1592 *czappanássa* [sz.] (NySz.), de vö. →*csapinós* **J:** 1. 1592 'csattanással előretör; nekiütközik vminek | ⟨mit Knall⟩ hervorschießen; an etw anprallen' (↑); 2. 1632 'vhova kószál | abschweifen; abirren' (NySz.); 3. [főleg *meg~*] 1662 'soványodik; csökken | abmagern; abnehmen' # (NySz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*csap*¹ 'csap, ver, üt' szóból *-nt*, ill. *-n* mozzanatos képzővel. A szó belseji *o* mindkét szónál eredetinek tűnik; ehhez vö. (R.) *fogon* (→*fogan*), *pillont* (→*pillant*), ill. *vonont* (→*von*) 'belélegez' származékszavakat. A szó belseji *pp*-hez vö. *cseppen* (→*csepp*). A szóvégi *ik*-es változatnak visszaható funkciója van.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; TESz. *csappan* a.; Benkő: FiktI. 110; EWUng. • Vö. *csap*¹, *csapinós*

csapszék Δ **A:** 1560 ? *Chapsek* (MNY. 8: 227); 1581 *Cziap ... zęk* (MNY. 54: 371) **J:** 1. 1560 ? 'olyan pad, amelyen a csapra vert hordó állt v. amelyre a csapra verendő hordót tették | Bank, auf der das anzuzapfende bzw. das angezapfte Faß stand' (↑), 1587 'ua.' (MNY. 8: 227); 2. 1581 'kiskocsmá | Kneipe' (MNY. 54: 371)

■ Összetett szó. | ☐ A →*csap*² + →*szék*¹ 'állvány' szavakból keletkezett birtokosi, jelöletlen v. jelzős alárendeléssel. Hasonló összetételhez vö. *pohárszék* (1546: NySz.), a →*pohár* + →*szék*¹ 'állvány' szavak összetétele. A 2. jelentés azon nyugszik, hogy ilyesféle állványok leginkább kocsmákban voltak használatosak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csap*², *szék*¹, *vak-*

csapzott **A:** 1773 öszve *tsapzott* (MNY. 70: 94); 1792 *tsapódzott* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsepszett* a.) **J:** 'nedves, nyirkos és zilált, borzas | naß und zerzaust' #

■ Származékszó. | (⊕) A (R.) *csapózik* 'összekuszálódik' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsapó* a.) szóból *-t > -tt* befejezett melléknévi igenévképzővel. A *csapózik* levezethető a *→csap*¹ szóból *-ózik ~ -ódzik* visszaható igeképzővel. A *csapzott* alak az eredeti *csapózott* (↑) változatból keletkezett, második nyílt szótagbeli hangzókieséssel.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csárda **A:** 1606 *chardakon* (MNY. 79: 510); 1617 *csordakoknak* (EtSz. *csardak* a.); 1662 *csárdát* (Nyr. 73: 342); 1733 *csurták* (MNY. 16: 50); 1808 *Tsarda* (NSz.) **J:** 1. 1606 'magas figyelőállás | hoher Beobachtungsstand; Wachhaus, Warte {an der türkischen Grenze}; katonai őrház {a török határon}' (↑); 2. 1617 'nagy, kör alakú, fedetlen épület | Amphitheater' (↑); 3. 1733 'pusztai vendéglő | Heideschenke' # (↑); 4. 1799 'szín; eresz | Schuppen; Traufdach' (EtSz.); 5. 1862 'bódé a hajón | Hütte auf dem Schiff' (CzF.) **Sz:** *~s* 1755 *csárdással* 'pusztai vendéglős | Heidewirf' (MNY. 60: 223); 1835 'egy fajta zene, tánc | Tschardasch {Tanz, Musik}' (MNY. 6: 368)

■ Vándorszó. | (⊖) Oszm. *çardak* 'erkély, emeleti galéria v. tornác'; blg. *çapðak* 'árkádor, tornác, folyosó; elárusítópavilon'; szbhv. *čardak* 'katonai őrtorony, magaslat, kilátó(hely); erkély, balkon; csőszkunyó, csűr, pajta'; újgör. *τσαρδάκ* 'tornác, karzat, galéria; elárusítópavilon, kiosk'; albán *çardhák* 'ua.'; stb. Forrása: újperzsa *čārtāg* 'négy oszlopon álló erkély, négyszögletes szoba'. A Balkánon főleg az oszmán-török által vált elterjedtté. (⊕) A magyarba főleg a szerbhorvát nyelvből, ritkább esetekben közvetlenül az oszmán-törökből került. A *k* nélküli változatok a többesjelnek felfogott *k* kiesésével keletkeztek. A *csárdás* származékszó nemzetközi szóvá vált; vö. ném. *Tschardasch*; ang. *czardas*; ol. *ciarda*; stb.: 'magyar nemzeti tánc'. (⊗) A (N.) *cserdák* 'folyosó, pitvar' (1881: Nyr. 10: 204) a rom. *cerdak* 'folyosó; elárusítópavilon, kiosk' szóból származik. (⊕⇒) A magyarból: ném. *Tscharda*; fr. *tschara*; cseh *čarda*; stb.: 'pusztai csárda'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 608; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 99; EWUng.

csárma × **A:** 1666 *csarma, cserma* (Nyr. 108: 107); 1806 *Csármáira* (NSz.); NYJ. *csarima* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. 1666 'kelekótya | übergeschnappt' (↑); 2. 1823 'lármás | lärmend' (Kreszn.); 3. 1829 'fecsegő | geschwätzig' (TudGyűjt. 11: 84); 4. 1838 'csapodár | flatterhaft' (Tsz.); 5. 1838 'hízeglő | schmeichlerisch' (Tsz.) | <FN> 1806 'lármás | Lärm' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó a *→csárog*-éval lehet azonos. A szó végződése feltehetőleg *-a* (folyamatos) melléknévi igenévképző. A szó belseji *m* esetleg mozzanatos képző vagy szervetlen toldalékhang, talán a *→lárma* stb. hatására. Az alaktanához vö. *→buszma, szuszma* (*→szuszog*) stb. A melléknévi 2. jelentés lehetett az eredeti.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csárog*

csarnok **A:** 1585 *tsarnok* (Cal. 64); 1604 *Czornoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *tsárnok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 83) **J:** 1. 1585 'kör alakú, nagy, fedetlen épület | Amphitheater' (↑); 2. 1604 'előcsarnok | Vorhalle' (↑); 3. 1750 'fedett folyosó, tornác | Säulengang, Diele' (Wagner: Phras. *Porticus* a.); 4. 1815 'pompás épület | Prunkgebäude' (Nszt.); 5. 1834 'tágas helyiség, terem | Halle' # (Kunoss: Szóf.); 6. 1841 'vásárcsarnok | Markthalle' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Jövevényszónak tűnik, de megfelelői nem mutathatók ki. Az évszázadokon át csak szótárakban adatolt szó a nyelvújítás korában újra használatba került. Az abban a korban kialakult 5. jelentés, akárcsak a későbbi 6. jelentés a ném. *Halle* 'nagy helyiség, terem' hatását mutatják. A 6. jelentés főleg a *vásárcsarnok* 'piactér' (1876: NSz.) összetétel

keletkezése után terjedt el. (A) A *csordak* (→*csárda*) alakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

☞ MNy. 12: 74, 56: 182; Kniezsa: SzlJsz. 609; TESz.; EWUng.

csárog × **A**: 1786 *tsárogják* (Nsz.); 1863 *csárrogásától* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 430); NYJ. *csármog* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1786 'károg, rikácsol (madár) | krähen, krächzen (Vogel)' (↑); **2.** 1874 'fecseg; lármáz | schwatzen; lärmern' (Nyr. 3: 514)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (A) A szótó a →*csárma* szóéval azonos. A szó végződése: gyakorító képző. (◡) Ugyanebből a töből: *csarítál* 'fecseg, locsog' (1838: NSz.). (◡) A hasonló hangalakú, különböző fiktív tövű hangutánzó-hangfestő eredetű származékszavak, amelyek azonban a *csárog*-gal etimológiailag nem függenek össze: *cságár* 'fecsegő, locsogó' (1791: NSz.); *csáforít* 'fecseg, locsog; rikácsol, veszekszik' (1832: TudGyűjt. 3: 70); *csáfori* 'nagyszájú, fecsegő, locsogó' (1873: Nyr. 2: 44).

☞ EtSz.; TESz., *csáforít* a. is; EWUng. • Vö. *csárma*, *csiricsaré*, *károg*

császár **A**: 1009/ ? *Chazarwelgh* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1233 *Chasar* [HN.] (Oklsz.); 1238 *Chazar* [SZN.] (FNESz.); 1405 k. *chafar* (SchlSzej. 473.); 1494 *Czasarwara* [HN.] (Neumann: Registrum 2547.); 1585 *Tsászár* (Cal. 149) **J**: **1.** 1009/ ? 'vmely birodalom uralkodója | Kaiser' # (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); **2.** 1792 'az a rúd, amellyel a vízimolnárok a malomkövet felemelik | Art Hebel der Wassermüller' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1914 'vmely közösségben, szakmában stb.) vezető szerepet játszó személy | Person, die auf einem kleineren Gebiet für maßgebend und überlegen gehalten wird' (Nsz.); **4.** 1959 'császármetszés | Kaiserschnitt' (ÉrtSz.) **Sz**: ~**lat** 1416 u.² *iaǰarlatʿanac* 'uralkodás | Herrschaft' (MünchK. 56vb) | ~**ság** 1510 k. *chazarsagot* (AporK. 184)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *česarъ* 'király, uralkodó'; szbhv. *cesar* 'császár'; cseh *císař*, (R.) *ciesar* 'ua.'; or. (R.) *цесарь* 'ua.'; stb. [< 'gót *káisar* 'császár']. A szó végső soron Caius Julius Caesar nevére megy vissza (→*cézár*). (A) A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítés alapján feltételezhető, hogy az átvételkor a magyar hangrendszerből hiányzott a *c* mássalhangzó. A *császár* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A 2. jelentés a *császárlapát* 'a vízimalom kerekének egy fajta emelője' (1597: Oklsz.) összetételből önállósulással jöhetett létre, ahol az első tag feltehetőleg 'nagy, széles, tágas' jelentésben áll. A 4. jelentés a *császármetszés* (→*császár*-) összetételből önállósult.

☞ EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 121; TESz.; EWUng. • Vö. *cézár*, *császár*-, *vice*-

császár-

I. ~né **A**: 1435 k. *casar ne* asson (SoprSzej. 70.) **J**: 'császárnő, császárné | Kaiserin' | ~**korona** **A**: 1796 *császárkorona* (NSz.) **J**: 'olyan korona, amellyel császárt koronáznak | Krone des Kaisers' | ~**város** **A**: 1839/ *Császárváros* (NSz.) **J**: 'főváros mint a császár(i) udvartartás) székhelye | die Stadt, wo der Kaiser regiert' | ILYENEK MÉG: ~**választás** 'az új császár uralkodóvá választása | Kaiserwahl' (1862: CzF.); ~**párt** 'császárhoz hű (politikai) párt | Partei von Anhängern des Kaisers' (1880: NSz.)

II. ~madár **A**: 1585 *Tsászár madar* (Cal. 111) **J**: 'hegyvidéki erdőkben élő, fogoly nagyságú, szürkésbarna színű madár | Haselhuhn (Tetrastes bonasia)' – De vö. 1504 *Chazarmadara* 'ua.' (Oklsz.) | ~**körte** **A**: 1664 *Csázfár körtvély* (Wagner: Phras. 3: 151); 1858 *császárkörték* (NSz.) **J**: 'sárga színű, fehér húsú, lédús körtefa(fajta), ill. ennek gyümölcse | Art Birne' | ~**zsemle** **A**: 1867 *Császárzsemlyéket* (NSz.) **J**: 'kerekded, lapos, tetején sugarasan

bevágott péksütemény | Kaisersemmel' | ~**morzsa** **A:** 1868 *Császár-morzsa* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** 'búzadarából készített, zsiradékban morzsalékosra sült, édes tészta(féleség) | Kaiserschmarren' | ILYENEK MÉG: ~**liszt** 'lisztláng, lángliszt | Kaisermehl' (1838: Tzs.); ~**hús** 'pácolt húsos, vastag (füstölt) szalonna | Kaiserfleisch' (1942: Kelemen B.: MNMSz.)

III. ~metszés **A:** 1782 *Tsászár-metzés* (NSz.) **J:** 'hasfalán ejtett metszés, amelyen keresztül a magzatot kiemelik a méhből | Kaiserschnitt'

IV. ~kék **Δ A:** 1864 *császárkék* (NSz.) **J:** 'egy fajta kék árnyalatú szín | von einer Art blauer Farbe' | ~**piros** **Δ A:** 1877/ *császárpáros* (NSz.) **J:** 'egy fajta vörös árnyalatú szín | von einer Art roter Farbe' | ~**zöld** **Δ A:** 1879 *császárzöld* (NSz.) **J:** 'schweinfurter v. rézzöld | von einer Art grüner Farbe' | ~**vörös** **Δ A:** 1882/ *császárveres* (NSz.) **J:** 'egy fajta vörös árnyalatú szín | von einer Art roter Farbe'

■ Összetételi előtag, azonos a →*császár*-ral. | (Δ) Az 1. csoportban levő szavak előtagja a császár személyére vonatkoznak. (≈) Esetleg még idetartozik: *császárszakáll* 'mostohaanyácska' (1783: NSz.), amely metafora a szó konkrét 'a császár szakáll' (1895: NSz.) jelentése alapján. A 2. csoportban levő szavak első tagja bizonyosan a második tagban kifejezett tárgynak, dolognak a finom, értékes, jó minőségére vonatkozik. A *császármetszés* összetétel tulajdonképpen német mintára alkotott tükörfordítás; vö. *Kaiserschnitt* 'császármetszéses szülés', amely a lat. (tud.) *sectio caesarea* 'ua.' szavakra megy vissza. A 4. csoport szavainak első tagja a színek szépségére, élénkségére, ill. a főnemesi ruhaviselet színére vonatkozik. (Δ) Utótag a magyarban (címszó kivételével): *metszés* (→*met*).

EWUng. • Vö. *kék, korona, körtvély, madár, met, morzsa, nő, piros, város, vörös, zöld, zsemle*

császkál × **A:** 1807 *császkálnak* (NSz.) **J:** 1. 1807 'máskál; csavarog | herumkriechen; sich umhertreiben' (↑); 2. 1908 'lábatlankodik | jmdm im Wege stehen' (MNy. 4: 139); 3. 1928 'csoszogva jár | schlüpfend gehen' (ÚMTsz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (Δ) A *csúszkál*-ból (amely a →*csúszik* származékszava) a *máskál* (→*mászik*) hatására keletkezett. (≈) Ikerszó ugyanezekből a tagokból: *császkál-máskál* '(ide-oda)máskál/-csúszkál' (1881: TanEgyMNyTárs. 1/3: 250). – Idetartoznak még: *császkirál* '(ide-oda)máskál/-csúszkál' (1825: Kreszn.); (N.) *császkurál* 'ua.' (Gáldi: Szótir. 405). (Δ) Az értelmezés, miszerint a szó a *császkál-máskál*-ból (↑) önállósodással, ill. a *csúszkál* és a *máskál* szóvegyülésével jött volna létre, kevésbé valószínű.

EWUng. • Vö. *csúszik*

csat **A:** 1138/ ? *Satadi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 203); 1211 ? *Chot* [szN.] (Oklsz.); 1348 *Chatus* [sz.] [szN.] (MNy. 63: 365); 1395 k. *chath* (BesztSzj. 716.); 1568 *Czattos* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1138/ ? '(ruha)kapocs | Spange, Gewandschließe' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1138/ ? 'horog; hurok | Haken; Schlinge' (Cal. 471), 1585 'ua.' (Cal. 471); 3. 1944 'pecék | Stift, Dorn' (MNy. 40: 248) **Sz:** ~**os** 1348 *Chathos* [szN.] (Oklsz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Oszm. *çati* 'összekapcsolás; tetőszerkezet; a boltív egy hajlata'; az. *çatu* 'kötél'; kum. *çat* 'két egymást metsző vonal közt levő rész'; üzb. *çat* 'boltozat, borda'; stb.' [eredetéhez vö. →*csatol*]. (Δ) Az átvétel időrendje és az átadó nyelvek nem határozhatók meg pontosan. A származtatás jelentéstani nehézségét az a körülmény okozza, hogy a 'kapocs' konkrét jelentés a török nyelvben nem adatolható. 2. Elvonás. | (Δ) A →*csatol*-ból lett elvonva. Ez az értelmezés csupán akkor lehetséges, ha a magyarba a török szócsalád igei tagja került át (vö. →*csatol*).

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 58, 101; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csatol, sátor*

csata A: 1521 *chatha* (SzapolyaiOkl. 545.); 1532 *chatara* (NytudÉrt. 50: 21); 1579 *chiotara* (BudBLEv. 179); 1792 *tsetára* (NSz.); NYJ. *csataj* (MTsz.); *csētára* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1521 'portyázás; harc | Streifzug; Kampf' (↑); 2. 1544/ 'katonai osztag, csapat | Militärabteilung, Trupp' (Tinódi: Cronica n2b); 3. 1700 k. 'nagyobb ütközet | Schlacht' # (Nyr. 66: 64); 4. 1769 'veszekedés; láрма | Streit; Lärm' (NSz.); 5. 1784 'csorda, nyáj | Herde' (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 6. 1861 'éjjeli csordaőrízet | Hüten der Viehherde in der Nacht' (MNyszet. 6: 319); 7. 1882 'csapat; sokaság | Schar; Menge' (Nyr. 11: 92) **Sz:** ~**zik** 1559 *Chatazni* [sz.] (Székely I.: Krón. 169b) | ~**rozik** 1799/ *tsatározni* [sz.] 'veszekedik' (Nszt.) | ~**r** 1843 *Csatár* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**ban** 1784 *tsatábann* '... mal (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *četa* 'csapat, egység, csoport, raj' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Vö. még blg. *čema* 'sereg, csapat, osztag; csorda, nyáj'; or. *čema* 'egy pár'; stb. (⊕) A *csata* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; vö. →*család*, →*párna* stb. A *csataj* változat keletkezésmódja nem világos. Valószínűleg a 2. jelentés az eredeti. Az 1. és 2. jelentés viszonyához vö. lat. (k.) *bellum, exercitus*: 'harc, háború; (had)sereg', valamint →*had*. A 3. jelentés az 1. jelentésre megy vissza. Az 5. jelentés keletkezésénél a szóföldrajz alapján talán a rom. *ceată* 'csoport, csapat; (had)sereg, csorda, nyáj' hatásával lehet számolni, amely valószínűleg a bolgárból (↑) ered. A *csatában* lexikalizált névszóragozott alak egy 'esemény' jelentésű köztes lépcsőfokon át az első jelentésre vezethető vissza. – A (R.) *csetnik* 'vármegyeszolga' (1838: Tsz. *Pandur a. a.*), 'szerb szabadcsapatos, szerb fegyveres szervezet tagja' (1937: ÚILex. 6: 1492), amely a szbhv. *četnik* 'szabadcsapatos, partizán; csapatparancsnok', (N.), (R.) 'csendő, fegyveres városi szolga' szóból származik, amelyik végső soron ugyanarra az etimonra vezethető vissza. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *čata* 'csapat, egység, csoport, raj'; le. *czata* 'örjárat, járőr, őr' stb.

📖 EtSz.; Nyr. 66: 64; Kniezsa: SzlJsz. 122; TESz., *csetnik* a. is; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

csatak → *csatakos*

csatakos A: 1783 *tsatakos* (NSz.); 1839 *tacsakos* (MTsz.); NYJ. *csatkos* (MTsz.) **J:** 'vítől nedves, lucskos; piszkos, szennyezett | quatschnaß; schmutzig'

csatak A: 1801 *tsatak* (Nszt.) **J:** 'nedvesség; lucsok | Nässe; Matsch'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csatak** fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő eredetéhez vö. →*csatangol*, →*csatara*. Végződése feltehetőleg *-k* névszóképző. A *csatakos* a *csatak*-ból *-s* melléknévképzővel keletkezhetett. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a szócsalád kiinduló eleme a *csatakos*, amely közvetlenül a szótöből keletkezett. Ebben az esetben a *csatak* a melléknévből lett elvonva. (⊖) Idetartozik: *csetres* 'mosatlan <edény>, piszkos, koszos; cafka, szajha stb.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 180).

📖 EtSz.; TESz., *csetres* a. is; EWUng. • Vö. *csatangol, csatara, csattan*

csatang → *csatangol*

csatangol **A:** 1772/ *csatangol* (Kreszn.) **J:** 'csavarog, kódorog | sich herumtreiben' #

csatang **Δ A:** 1794 *csatang* (NSz.) **J:** 'csavarog, kódorog | sich herumtreiben'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg talán a sárban járással, gázolással kapcsolatos cuppogó hangjelenség utánzására jött létre. A szótő a →*csatakos*, →*csattan* szócsaládokéval azonos. A szó végződése gyakorító képző. A *csatang* viszonya a *csatangol*-hoz nem tisztázott: esetleg párhuzamosan keletkeztek, de ugyanakkor a köztük lezajlott képzéssel vagy esetleg elvonással is számolhatunk. ⊖ Idetartoznak: *csatrangol* 'csavarog, kószál' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *csetrengel* 'ua.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 161); *csatrang* 'latyak, sár, kosz' (1862: CzF.); (N.) *csatang* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; *csatrang* a. is; EWUng. • Vö. *csatakos*, *csatara*, *csattan*, *settenkedik*

csatara × **A:** 1591 *cziatorara* (MNY. 12: 304); 1777 e./ *csatarát* (Nsz.); 1838 *Csatirázni* [sz.] (Tsz.); NYJ. *csadara* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1591 'hahota; láрма, zaj | Gelächter; Lärm' (↑); **2.** 1918 'fecsegés, locsogás | Geschwätz' (ÚMTsz.) | <MN> **1.** 1911 'csacsogó, fecsegő, karattyoló | schnatterig' (ÚMTsz.); **2.** 1920–1940 'locsogó, szószátyár | geschwätzig' (ÚMTsz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel; az alaktanhoz vö. →*csigolya*¹, →*csigolya*², →*hulla*. A relatív tő -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*csattan*, valamint a →*csatangol* szócsaládjával azonos. ⊖ Idetartoznak (részben az abszolút, részben a relatív töből): *csatrang* 'kellemetlenül hangzó kolomp, csörgő' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *csatináz* 'csacsog, fecseg, csörgedezik' (1794–1813/: NSz.); (N.) *csatázik* 'gágog, fecseg, locsog' (ÉrtSz.), (N.) *csatít* 'lármáz(ik), zajong' (MTsz.), (N.) *csatvaráz* 'ua.' (1917: NyF. 48: 61). ⊕ A *csatara* palatális párhuzamos alakja: (N.) *csetere* 'láрма, zaj' (MTsz.).

📖 EtSz. *csataráz* a., *csatora* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csatakos*, *csatangol*, *csattan*

csatlós **A:** 1634 *csatlosink* [?] (Oklsz.) **J:** **1.** 1634 'lovat vezető, kocsit kezelő inas, aki urát mindenhová elkíséri | Reitknecht' (↑); **2.** 1842 'elvtelen, szolgálalkú követője vkinek, vminek | Gefolgsmann {pejor.}' (NSz.); **3.** 1845 'kulacs; kancsó | Feldflasche; Art Krügel' (SzT.); **4.** 1953 'csatlós állam | Satellitenstaat' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A *csatló* 'csatlórúd, kapcsolórúd; kantárszíz; stb.' (NySz.) (→*csatol*) szóból keletkezett névszóképzővel. A 2. jelentés pejoratív jelentésfejlődés útján keletkezett. A 3. jelentés valószínűleg a *csatlós korsó* 'egy fajta korsó, kancsó' (1742: SzT.) szószerkezet jelzői részének tréfás önállósodásával fejlődött ki. ⊖ Ugyanezt jelentette az egykori *csatlókupa* (1589: SzT.) összetétel is.

📖 TESz.; EWUng.

csatol [1] **A:** 1527 bel *chatlot* [sz.] (ÉrdyK. 25); 1565 oszue *czatolliac* [l-j] (NySz.) **J:** **1.** 1527 'összeköt, összekapcsol | zusammenknüpfen' (↑); **2.** 1830 'hozzáfűz, mellékel | beifügen' # (Szily: NyÚSz.) **Sz:** **csatló** 1587 *Chathlo* 'csatlórúd, kapcsolórúd | Kuppelstange' (Oklsz. *Csatló-fa* a.) | **csatlakozik** 1832 *csatlakozni* [sz.] (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Török jövevényszó, magyar képzéssel. | ⊖ Vö. csag. *čat-*; oszm. *çat-*; az. *čat-*; stb.: 'összekapcsol, összeköt, egyesül' [török eredetű]. ⊕ A szó végződése -l igeképző. **2.** Származékszó. | ⊕ A →*csat*-ból keletkezett. Ez az értelmezés csupán akkor lehetséges, ha a magyarba a török szócsalád névszói tagja lett átvéve (vö. →*csat*).

TESz. *csat* a.; Räsänen: TEW. 101; StUASuppl. 1: 59; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. •
Vö. *csat*, *csatlós*

csatorna A: 1261 ? *Chaterna* [HN.] (Jerney: MNyKincs. 23); 1374 *chaterna* (Nyr. 42: 265); 1395 k. *chatho[r]na* (BesztSzj. 232.); 1505 *Chatharnyas* [SZ.] [SZN.] (Fekete Nagy: Trencsén 237); 1533 *Czetorna* (Murm. 1763.); 1584 *chaterna* (NySz.); NYJ. *csētërna*, *csotórna* (ÚMTsz.) J: 1. 1261 ? 'ciszterna | Zisterne' (↑), 1374 'ua.' (↑); 2. 1261 ? 'vízvezető árok, vízvezető cső | Kanal, Röhre' # (↑), 1430 k. 'ua.' (SchlSzj. 2196.); 3. 1560 k. 'esőcsatorna | Rinne' # (GyöngySzt. 1534.); 4. 1560 k. 'vminek a továbbítására szolgáló vezeték | Leitung' (GyöngySzt. 3671.); 5. 1734 'szőlőtábla | Schlag im Weingarten' (Bakos J.: Szműv. 14); 6. 1785 'keskeny tengersiz | enge Meeresstraße' (Nsz.); 7. 1958 'tévécatorna | Kanal (Rundfunk, Fernsehen)' # (NSz.) Sz: ~z 1796 *tsatornázik* (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (⊕) Szbhv. *čatrnja*, (Kaj) *četrnja*: '(eső)vízgyűjtő, ciszterna' [< ol. (R.) *citerna* 'ua.', amely az ol. *cisterna* 'ua.' változata; eredetéhez vö. →*ciszterna*].

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 122; I.OK. 10: 142; TESz.; EWUng.

csatt → *csattan*

csattan A: 1456 k. *k̃y chattan* (SermDom. 1: 492); 1742/ *csattanik* [□] (NSz.) J: 1. [*ki~*] 1456 k. 'zajt csapva távozik | mit Gerassel sich wegbegeben' (↑); 2. 1495 e. 'éles, dörrenő hangot ad | knallen' # (GuaryK. 128); 3. [főleg *meg~*] 1585 'serdülő ifjú hangja' erősödni, férfiasodni kezd | stärker werden (Stimme eines herangewachsenen Jungen)' (Cal. 484); 4. [*fel~*] 1840 'éles hangon kiabál | kreischen' (NSz.); 5. 1844 'meghökken, célba talál (válasz) | einen Knalleffekt machen (Antwort)' (Nsz.) Sz: ~ás 1495 e. *ıattanafa* (GuaryK. 128)

csattog A: 1512 k. *meg czattaganak* (WeszprK. 59); 1529 e. *czatogas* [sz.] (VirgK. 22); 1560 k. *Chattogo* [sz.] (GyöngySzt. 266.) J: 1. 1512 k. 'zörög, éles hangot ad | rasseln, knallen' # (↑); 2. 1588–1589 'énekel (fülemüle) | schlagen (Nachtigall)' (MNy. 75: 384)

csattogat A: 1536 *chattogatn̄j* [sz.] (NySz.) J: 1. 1536 'összeüt, összezsap | (zusammen)schlagen' (↑); 2. 1827 'ostorral durrogat | mit der Peitsche knallen' (EtSz.)

csatt A: 1550/ *chyat* (Tinódi: Cronica h4a); 1831 *Csatt* (Kreszn.) J: 'a csattanás hangjának utánzására' | (Interj. zur Nachahmung des Knallens)'

csattant A: 1604 *czattantoc* (Szenczi Molnár: Dict.) J: '(egyszer) csattan, durran, pattan | (einmal) knallen, klatschen, schnalzen' #

csattint A: 1792 *tsattint* (Nsz.); 1882 *csattint* (Nyr. 11: 357) J: '(egyszer) csattant, durrant, pattant | (einmal) knallen, klatschen, schnalzen' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (⊕) A szótő a →*csatakos*, →*csatangol*, valamint a →*csatara* szócsaládjával azonos. A szó végződése különféle igeképzők. – A *csatt* valószínűleg a szócsalád igéiből való elvonás. (⊖) Idetartoznak az alábbi ikerszók: *csitteg-csattog* 'zörög, csörget, csattan, dörren' (1831: Kreszn.); *csitt-csatt* 'a csattogás hangjának utánzására' (1851: Nyr. 3: 544).

EtSz.; TESz., *csitt-csatt* a. is; EWUng. • Vö. *csatangol*, *csatara*, *csetten*, *kattog*

csattant → *csattan*

csattint → *csattan*

csattog → *csattan*

csattogat → *csattan*

csausz † **A:** 1530–1540 *csaus* [↗] (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1535 k. *chawssoknak* (Zay: Lánd. 5.); 1542 *csauz* [↗] (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1547 *chaoz* (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1550 *c̄yāyuz* (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1556 *csavoz* [↗] (Kakuk: ÉIOsm. 101); 1567 *czaussa* (BudBLév. 1: 32); 1574 *Czähuz* (Heltai: Canc. F2) **J:** 'török levélvivő, futár | türkischer Briefbote, Kurier'

■ Oszmán-török eredetű. | ⊕ Oszm. *çavuş* 'futár, hírnök; küldönc, hírnök, parancskikiáltó' [tisztázatlan eredetű; eredetéhez vö. →*csósz*]. ⊗ Megfelelői: rom. *ciauş*; szbhv. *čauš*; újperzsa *čāvuš*; stb.: 'ua.'. ⊕ Az oszm. *ş* > m. *sz*, *z* hangváltozáshoz vö. →*csiriz*. A hiátus nélküli változat magyar külön átvétel lehet. – A (N.) *csausz*, *csousz* 'vőfély' egy külön átvétel a szbhv. *čauš* 'vőfély' szóból.

📖 EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 38; Kakuk: ÉIOsm. 100; AOH. 32: 141; EWUng. • Vö. *csósz*

csáva **A:** (†1015) 1220 k./ *Chawa* [HN.] (Györffy: DHA. I: 75); 1545 *Cawaban* (RMNy. 2/2: 60); 1565 *czáua* (NySz.); 1783 *tsaválásra* [sz.] (NSz.) **J:** 1. (†1015) 1220 k./ ? 'bőrkikészítő lé | Gerberbrühe, Beize' (↑), 1545 'ua.' (↑); 2. 1755 'moslék | Spülicht' (Nyr. 108: 107); 3. 1803 'lúgos v. moslékos edény; csávagödör | Gefäß für die Lauge od. das Spülicht; Gerbergrube' (EtSz.); 4. 1895 'különféle savas v. lúgos folyadékok neveként' | {als Benennung versch. säurehaltiger od. alkalischer Flüssigkeiten} (PallasLex.) **Sz:** ~**s** 1301/ *Chawas* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 550)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. *uřava* 'cserlé, cserzőlé'; szlk. *šťava*, (N.) *ščava* 'lé, nedv, szörp; sóska'; ukr. (N.) *uřava* 'sóska; kovászból stb. készített folyadék, amelyben a gyapjúfonalat színezés előtt kifőzik'; stb. [valószínűleg szláv eredetű]. ⊕ A hangtanához vö. →*csorba*, →*csuka* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 123; TESz.; EWUng. • Vö. *csevice*

csavar <IGE> **A:** 1456 k. *chauar* (SermDom. 1: 436); 1808 *csórja* (NSz.); NYJ. *csadar* (EtSz.) **J:** 1. 1456 k. 'tekereg, kanyarog, fordul | sich schlängeln; sich wenden' (↑); 2. 1583 'csóvál | wedeln' (SzT.); 3. 1585 'fordít | drehen' # (Cal. 253); 4. 1809 'lop | stehlen' (Simai: VSzót. 2: 39) **Sz:** ~**odik** 1553/ meg *chyauarodanac* 'tekereg, kanyarog | sich schlängeln' (Tinódi: Cronica Q4b); [be~] 1958 *becsavarodott* 'megbolondult | vernarrt sein' (NSz.) | ~**int** 1704 *csavaríntjuk* (RákFLév. 4: 124)

csavar <NSZ> **A:** 1797 *tsavarosan* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1797 'kanyarulat, forduló | Windung' (↑); 2. 1813–1815 'sróf, csavar | Schraube' # (MNy. 5: 123) **Sz:** ~**os** 1797 'kanyargós, tekergős | sich schlängelnd' (↑); 1838 'furfangos, ravasz | pffiffig' (Tsz. *Facsaros* a.)

■ A szócsalád alapja, az ige fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A szó végződése -*r* gyakorító képző. A 4. jelentést a →*csór* befolyásolta. ⊗ A *csavar*

főnév tudatos szóalkotás az igéből; nyelvújítási szó. (◡) Idetartozik: (N.) *csever* 'forgat, teker' (ÚMTsz.); a *csavar* igéből keletkezett hangrendi átcsapással. (△) A →*kavar*-ral való összefüggése, ill. az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

EtSz.; MNy. 62: 158; TESz.; MNy. 69: 305; Ligeti: TörK. 104; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csavarog*, *csűr-csavar*

csavarog [1] **A:** 1489 *Chawargo* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1544 *csavargottok* [] (RMKT. 2: 99); 1592 *czauarognac* (Cisio G3b) **J:** 1. 1489 ? 'kószál | herumschweifen' # (↑), 1551 'ua.' (NádLev. 149); 2. 1544 'kertel | Umschweife machen' (↑); 3. 1592 'tekervényes, kanyargó utat ír le | sich schlängeln' (↑); 4. 1602 'értelméből kiforgat | mißdeuten' (NySz.); 5. 1627 'tévelyeg | herumirren' (NySz.); 6. 1673 'csavarodik; elfordul | sich drehen; sich verdrehen' (NySz.) **Sz:** **csavargó** 1489 [sz.] (↑)

■ Származékszó. | (△) A →*csavar* 'tekereg, kanyarog; fordul' igéből keletkezett gyakorító képzővel; az alaktanához vö. *nyomorog* (→*nyomorék*), *sanyarog* (→*sanyargat*) stb. Az eredeti jelentése feltehetőleg a 3. jelentés volt; később pejoratív jelentésfejlődésen ment keresztül.

EtSz.; MNy. 69: 305; EWUng. • Vö. *csavar*

cseber [4] **A:** 1219/ ? *Chuburd* [sz.] [szN.] (VárReg. 68.); 1221/ *Chibury* [szN.] (VárReg. 101.); 1273/ *Cheburka* [sz.] [szN.] (FNESz. *Csöbörfa* a.); 1395 *cheber* (MNy. 3: 464); 1400 *Chebres* [szN.] (ZichyOkm. 5: 207); 1444 *Tczobrisch* [sz.] [szN.] (MNy. 25: 234); 1533 *Czöbör* (Murm. 150.); 1805 *csëbër* (NSz.); NYJ. *csobor* (NyF. 16: 8) **J:** 1. 1219/ ? 'régí folyadékmérték | altes Flüssigkeitsmaß' (↑), 1395 'ua.' (↑); 2. 1219/ ? 'nagyobb favödör | größerer Holzeimer, Zuber' (↑), 1571 'ua.' (SzT.) **Sz:** **csebres** 1400 [szN.] (↑)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Szbhv. *čabar* 'dézsa, csöbör, sajtár'; (R. Kaj) *čeber* 'folyadékmérték'; szln. *čeber* 'dézsa, csöbör, sajtár'; szlk. *džber* 'ua.'; le. *ceber*, (N.) *czeber* 'ua.'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *ciba* 'kis faedény'; litv. *kibiras* 'vödör']. Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. (△) A szó főleg a *cseberből vederbe* (*kerül*) 'csöbörből vödörbe jut' tkp. 'egyik bajból a másikba kerül' szólásban él. (△⇒) Valószínűleg a magyarból: lat. (h.) *cibrio* 'vödör, csöbör'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 144; TESz.; EWUng. • Vö. *csobán*¹

csecs **A:** 1224/ ? *Chechtow* [HN.] (MonStrig. 1: 247); 1405 k. *chech* (SchlSzej. 377.); 1481 e. *žiče* [] (MNy. 85: 7); 1533 *Czööcz* (Murm. 736.); 1538 *chychek* (Pesti: Nomenclatura F1); 1559 *ceczik* (NySz.); 1595 *Chechè* [] (Ver. 118.); 1805 *csëcs* (NSz.); 1836 *Csücs* (Kunoss: Szóf.); 1863 *Czeczczopó* (Kriza [szerk.] Vadr. 495) **J:** 1. 1405 k. 'női emlő | weibliche Brust' (SchlSzej. 378.); 2. 1405 k. 'tőgy; állati emlő | Euter; Zitze' (↑); 3. 1589 'korsó előrenyúló kifolyója; a korsó fülén levő, mellbimbó formájú dudor, amelyen keresztül inni lehet a korsóból | Schnabel; Warze eines Kruges' (SzT. *csecses* a.) **Sz:** ~**es** 1585 *Tsetsős* (Cal. 633) | ~**erészik** 1640 *csecserészték* [] 'nőt megfogdos (a mellén) | eine Frau betasten' (SzT.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Feltehetőleg a szopás hangjának utánzására. A szóvégi -e-s változat valószínűleg az E/3. személyű birtokos személyjel elhalványodásával keletkezett; alaktanához vö. →*epe*, →*vese* stb. (≈) Hasonló szavak más finnugor nyelvekben is megtalálhatóak: vog. (T.) *čüčü* 'tej <a gyermeknyelvben>'; cser. (KH.) *cə:zə* 'mellbimbó, anyamell'; lp. (norv.) *čič'že* 'ua.'; stb. Genetikai összefüggés azonban nem igazolható, mivel hasonló szóalakok más nyelvekben is kimutathatóak; ehhez vö. →*cici*. (⊙) A szó ma durva, ill. nyelvjárási kifejezésnek számít.

csécs¹ × **A:** 1217/ ? *Cech* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 385); 1329/ ? *Ceech* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 76); 1643 *csecsek* [?] (EtSz.); NYJ. *csēcs* (MTsz.) **J:** 1. 1217/ ? 'kanyaró | Masern' (↑), 1643 'ua.' (↑); 2. 1777 'himlő | Blattern' (MNY. 60: 223); 3. 1906 'kiütés | Ausschlag' (NyF. 33: 25)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örmény jövevényszó. | (≡) Vö. örm. *čēčē* 'himlőhely, ragya' [ismeretlen eredetű]. Esetleg örmény betelepülők vagy orvosok által kerülhetett a magyarba.

📖 MNY. 54: 451, 56: 310; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

csécs² × **A:** 1598 *czécz* (Baranyai Decsi: Adag. 268) **J:** 1. 1598 'csörgő (mint gyermekjáték) | Klapper (Kinderspielzeug)' (↑); 2. 1689 'értéktelen, hitvány holmi | wertloses Zeug' (NySz.); 3. 1826 'csipkés szalag; egy fajta díszítés a vásznon | zackiges Band; Art Verzierung auf der Leinwand' (TudGyűjt. 2: 41)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Eredetileg talán a gyermekcsörgő hangjának kifejezésére, utánzására jött létre. (≈) Hasonlóhoz vö. ném. (N.) *tschatsch*; cseh *čač*, *čača*; votj. (Sz.) *čača*; stb.: 'gyermekjáték'. (⊙) Gyermeknyelvi szó. (⊕) A →*csúcs* szóval való összefüggése téves.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cicomáz*, *csecse*

csecse **A:** 1513 ? *Cheche* [SZN.] (MNY. 10: 136); 1662 *csecse* [?] (Nyr. 103: 78); 1737 *csicse* (Ethn. 96: 261); 1887 *csicsa* (NSz.) **J:** <MN> 1662 'szép | hübsch' (↑) | <FN> 1. 1795 k. 'pipere | Putzkram' (Nszt.); 2. 1808 'gyermekjáték | Kinderspielzeug' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~s 1784 *tsetsés* 'szép | hübsch' (Baróti Szabó: KisdedSz. 67)

■ Valószínűleg származékszó. | (⊕) Feltehetőleg a →*csécs²* szóból keletkezett -e kicsinyítő képzővel. A *csicsa* változat valószínűleg a palatoveláris párhuzamosság alapján vagy a →*csicsás*-ból elvonással keletkezett. (⊙) A gyermeknyelvből származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csécs²*, *csecsebecse*, *csicsás*

csecsebecse **A:** 1783 *tsetse-betsét* (Nszt.); 1803 *tsetsebets* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zieraffe* a.); 1845 *csecsbecsék* (NSz.); NYJ. *csēcsēbēcsē* (ÚMTsz.) **J:** 'értékes(nek látszó) apróbb dísz(tárgy) v. ékszer | Nippsache' #

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (⊕) A →*csecse* 'szép, csinos; gyermekjáték' szóból jött létre; a keletkezés módjához vö. →*csigabiga*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb.

📖 MNY. 47: 147; TESz.; EWUng. • Vö. *csecse*

csecsemő **A:** 1512 k. *czoczomoknak* (WeszprK. 8v); 1549 *chechemew* (OkISz.); 1641 *tsetsemű* (NySz.) **J:** 'újszülött, kisbaba | Säugling' #

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel keletkezett a →*csecs* + *emő* 'szopós' (→*emik*) összetételi tagokból, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. (⊖) Rokoni értelmű szó: *emlőszopó* 'csecsemő' (1508: DöbrK. 299); *csecszopó gyermek* 'ua.' (1513: NagyszK. 125). Hasonló szemlélethez vö. ném. *Säugling*, *Brustkind*; ang. *sucking child*; fr. *enfant à la mamelle*;

stb.: 'ua.'. ⊕ A főnevesüléshez különböző szó szerkezetek, mint például a *csecsemő gyermek* 'ua.' (1519: DebrK. 18) járulhattak hozzá.

📖 EtSz. *csēcs* a.; TESz.; SFU. 18: 53; EWUng. • Vö. *csecs*, *emik*

csegely × [4] **A:** 1566 *chegel* (SzT.); 1577 *chiegely* (KolGl.); 1596 *Czyeglye* (SzT.); 1680/ *csegély*, *Csegjét* (SzT.); 17. sz. vége *cséglyes* [sz.] (SzT.); NYJ. *csęgély* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1566 'ék alakú szántóföld | keilförmiges Ackerfeld' (↑); **2.** 1808 'ék | Keil' (Sándor I.: Toldalék); **3.** 1858 'ék (az építészetben) | Zwickel' (NSz.); **4.** 1893 'négy- v. többszögletű (pénz)érme | vierod. mehreckige Münze' (PallasLex.) | <MN> 1577 'ék alakú | keilförmig' (↑)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊖ A szótóhoz vö. zürj. (Sz.) *čeges* 'oldaldeszka a padka, lóca végénél'; votj. (Sz.), (K.) *čog* 'cövek; (fa)szeg' [fgr. **čepkz* 'ék']. ⊕ A szó eleji fgr. *č* > m. *cs* (*s* helyett) szabálytalan hangfejlődés talán a magyar nyelvjárási *s* ~ *cs* váltakozásra vezethető vissza. A szó végződése *-ly* névszóképző; vö. →*fogoly*², →*homály* stb. A jelentéséhez vö. or. *клин* 'ék, csap, szeg, pecek' > 'főldsáv, parcella'.

📖 Melich-Eml. 207; MSzFE.; TESz.; UEW. 57; EWUng.

cseh [8] **A:** 1075/ ? *cehti* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 58); 1093/ *Cehy* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1138/ *Cehudi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1217 *Cech* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 385); 1248 *Chey* [sz.] [HN.] (Századok 73: 274); 1405 k. *cheh* (SchlSzj. 532.); 1438 *Chewthelek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 606); 1478 *Chefalw* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 477) **J:** <FN> 1138/ ? 'cseh ember | Tscheche' # (↑), 1217 'ua.' (↑) | <MN> 1476 k. 'a csehekkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tschechisch' # (SzabV.)

■ Cseh jövevényszó. | ⊖ Cseh *Čech* 'cseh <mn>' [tisztázatlan eredetű]. ⊗ Vö. még blg. *čex*; or. *čex*; stb.: 'ua.'. ⊖ Valószínűleg ugyanerre az etimonra megy vissza: *cselák* 'cseh <mn>' (1918: NSz.), amely a cseh *Čechák* 'cseh ember <pejor.>' szóból eredhet. A hangalakot feltehetőleg a →*melák* és a →*polyák* is befolyásolhatta.

📖 NyK. 44: 341; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 125; TESz., *cselák* a. is; EWUng.

csekély **A:** 1580 *chekelyen* (NySz.); 1584 *czekilyesb* keppen [sz.] (NySz.); 1585 *tsekély*, *tsókel* (Cal. 309, 1099); 1592/ *chekill* (SzT.); 1598 *csekel* [?] (NySz.); 1736 *Csekély* (SzT.); 1797 *ketsély* (NSz.); 1799 *Tsekėj* (NSz.); 1808 *tsékely* (NSz.); 1838 *Csikér* (Tsz.); NYJ. *csikill* (EtSz.) **J:** <MN> **1.** 1580 'nem mély (víz); zátonyos | seicht (Wasser); voller Sandbänke' (↑); **2.** 1584 'kis mértékű; kevés | gering, wenig' # (↑); **3.** 1585 'alacsony; hitvány | niedrig; wertlos' (↑); **4.** 1695 'szerény | bescheiden' # (Kertész: Száll. 175); **5.** 1772 'ócska | abgenüzt' (SzT.) | <FN> **1.** 1585 'gázló; zátony | Furt; Sandbank' (Cal. 139); **2.** 1878 'csekélység | Geringfügigkeit' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1708 *Tsekélység* 'jelentéktelen apróság, semmiség | Kleinigkeit' (Pápai Páriz: Dict. *Jējūnitas* a.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csökik*-ből *-ély* névszóképzővel; vö. *veszély* (→*vész*). A szó eleji *k*-s változat hangátvetéssel keletkezhetett. A szó eredetileg főnév lehetett, jelzői értékben melléknévvé vált. A melléknévi jelentések közül feltehetőleg a 2. jelentés volt az eredeti. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *Kösélyszeg* [HN.] (*Kwselzeg* [HN.] (1490/: FNESz. *Kösély* a.).

📖 EtSz.; Grétsy: Szóhas. 138; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csökik*, *sekély*

csekk **A:** 1832 *checkek* (NytudÉrt. 93: 37); 1877 *csek-et* (Nszt.); 1899–1902 *csekk* (Simonyi-Balassa: NémMSz.) **J:** **1.** 1832 'készpénzátutalási megbízást tartalmazó

formanyomtatvány | Scheck' (↑); 2. 1959 'ürlap átutalási megbízáshoz | Überweisungsformular' # (ÉrtSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Scheck*; ang. *cheque*, (am.) *check*; fr. *chèque*; stb.: 'csekk'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [< ang. (R.) *cheque* 'egy dolog helyességének, pontosságának ellenőrzésére alkalmazott jel, jelölés' < ang. *check* 'akadályoz, gátol; ellenőriz, átvizsgál']. (⇒△) A magyarba angol és francia közvetítéssel került. (△) A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sakk*

csekle × **A**: [1237–1240] ? *Chekle* [SZN.] (PRT. 1: 772); 1549/ *chikleben* (Tinódi: Cronica c2a); 1550 k. *czikle* (KolGl.); 1585 *czekle* (Cal. 1053); 1604 *Tzeklye* (Szenczi Molnár: Dict.); 1643 *czékléckel* [✍] (EtSz. *csëkle* a.); 1801 *Tseklébe* (NSz.); NYJ. *csigle* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1549/ 'csapda, kelepce | Falle' (↑); 2. 1550 k. 'tör(madárfogó eszköz) | Schlinge (als Vogelfanggerät)' (↑); 3. 1887 'madárkalitka | Vogelkäfig' (Nyr. 16: 560)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (△) Talán a *cegle* szóból, amely a →*cigle* változata. A *csekle* keletkezése azon alapulhat, hogy a madárkelepceket fűzfavesszőből is készítették. A 2. jelentés lehetett az eredeti.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *cigle*

csel **A**: 1199 ? *Celey* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) DL. 200618); 1291 ? *Chel* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 10: 61); 1560 k. *Chely* Vetes (GyöngySzt. 4184.); 1645 *cselt* (NySz.) **J**: 1. 1291 ? 'mások kárára, megtevesztésére alkalmazott ravasz eljárás, csalás | List' # (↑), 1560 k. 'ua.' (↑); 2. 1839 'cselvágás, testcesel (sportban) | Finte (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 219); 3. 1887 'halászati csalogatóeszköz | Lockmittel in der Fischerei' (Herman: HalK. 776) **Sz**: ~**es** 1808 *Tseles* (Sándor I.: Toldalék) | ~**ez** 1845 *cselezett* 'valódi szándékát leplezve megtevesztő módon cselekszik' (Nsz.); 1862 *Cselez* 'földre dönt | Fallen legen' (CzF.); 1892 'viszi a labdát, labdát vezet | dribbeln' (Bánhidi: Sportny. 220)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) Hangrendi átcapással keletkezett a →*csal*-ból, ennek palatális párhuzamos alakjaként. A szó egykor esetleg igenévszó volt. A *csel* eredetileg egy vadászati, ill. katonai műszó lehetett; ehhez vö. *cselvetés* (↑), *cselt hány* 'csapdát állít' (1645: NySz.).

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 46: 127; TESz.; ÖstT. 52; EWUng. • Vö. *csal*, *csalafinta*, *csélcsap*

csélcsap <IGE> † **A**: 1548/ *chyl chyapas* [sz.] (Tinódi: Cronica k2b); 1553/ *ciél chyapafa* [sz.] (Tinódi: Cronica A1a); 1589 *czalczapassal* [sz.] (MNy. 52: 497) **J**: 1. 1548/ 'bohóckodik | Possen reißen' (↑); 2. 1553/ 'álnokoskodik, kétszínűsködik | sich heuchlerisch benehmen; jmdm eine Falle stellen' (↑); 3. 1553/ 'hízeleg | schmeicheln' (Tinódi: Cronica B1a) **Sz**: ~**ó** 1565 *Czelczapó* 'fecsegő, locsogó, szószátyár módon viselkedik | sich schwatzhaft benehmend' (NySz.)

csélcsap <NSZ> **A**: 1562 *Tséltsap* (NySz.); 1568 *czelczapok* [✍] (NySz.); 1613 *cselcsap* [✍] (NySz.) **J**: <MN> 1. 1562 'fecsegő | schwatzhaft' (↑); 2. 1570 'álnokoskodó | hinterlistig' (RMKT. 4: 231); 3. 1585 'semmittevő | müßig' (Cal. 91); 4. 1613 'trágár; féktelenkedő | zotenhaft; zügellos' (↑); 5. 1723 'állhatatlan; csapodár | unbeständig; flatterhaft' # (NySz.) | <FN> 1. 1568 'csélcsap személy | hinterlistige Person' (NySz.); 2. 1578 'álnokság, alattomoság, ravaszság | Hinterlist' (Bornemisza: ÖrdKís. 191); 3. 1585 'bohóc | Possenreißer' (Cal. 958); 4. 1791 'zajos, hangos beszélgetés, hangzavar | lärmige Unterhaltung' (MNy. 40: 230)

■ A szócsalád alapja, a **csélcsap** ige összetett szó. | (⊕) A $\rightarrow csel + \rightarrow csap^1$ összetéti tagokból áll, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. Az eredeti jelentése 'vkinek csapdát állít' lehetett. (⊖) Ugyanezekből az elemekből alakított szó szerkezetek, de szókapcsolati alakban: *cselt csapó* 'szószátyár, fecsegő ember' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Ardélio* a.), *cselt csap* 'fecsegőként, locsogóként viselkedik' (1708: Pápai Páriz: Dict. *Scurror* a.).

■ A **csélcsap** névszó szófajváltással keletkezhetett. | (⊕) A *csélcsap* (↑) igeből főnevesüléssel jöhetett létre, vagy a *csélcsapó* (↑) folyamatos melléknévi igenévből elvonással. A névszói alak kialakulásánál esetleg a $\rightarrow csap^2$ is közrejátszhatott.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 70: 398; EWUng. • Vö. *csap*¹, *csel*

cseléd A: 1548 *czeledefse* [sz.] (SzZsolt. 119a); 1633/ *cselédes* [sz.] (SzT.); 1828 *cselérd* (TudGyűjt. 10: 68); NYJ. *cséléd*, *cselid* (MTsz.); *cseljöd* (NyF. 20: 18); *csilid* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1548 'család | Familie' (↑); 2. 1625 'a család v. háznép tagja | Mitglied der Familie od. des Hausgesindes' (SzT.); 3. 1640 'szolga, szolgáló | Knecht; Dienstmagd' # (SzT.); 4. 1650 u. 'málhacsapat, vontató osztag | Traintruppe, Troß' (Nyr. 63: 100); 5. 1653 'cselédség | Dienerschaft' (SzT.); 6. 1779 u. 'gyermek mint családtag | Kind als Mitglied einer Familie' (NSz.); 7. 1795 'fehérszoba | Frauenzimmer' (NSz.); 8. 1904 'ember | Mensch' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (⊖) A szláv adatokhoz és az eredetéhez vö. $\rightarrow család$; a *család* és *cseléd* között csak a 19. századi köznyelvben következett be a szóhasadás. (⊕) A *cseléd* alak palatális irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *cselérd* változat szó belseji *r*-je inetimologikus. A 7. jelentéshez vö. *fehércseléd* ($\rightarrow$ *fehér*-).

📖 EtSz. *család* a.; Kniezsa: SzlJsz. 119; Grétsy: Szóhas. 100; TESz.; EWUng. • Vö. *család*, *fehér*-, *vászoncseléd*

cselekedik [2/3] A: 1372 u./ *czelekettettekuolna* [d-t] (JókK. 110–111); 1519 *czelekődik* [v] (JordK. 833); 1560 *cheleközik* (SzT.); 1585 *tselekeszem* (Cal. 632); 1586 *chellekedhetee* [sz.] (Úriszék 84); 1592 *chielekzik* (MNy. 42: 77); 1633 *czelekünni* [sz.] (SzT.); 1636 *tseleküvék* (NySz.); 1786 *cselekvény* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'cselekszik, eljár vhogyan, (meg)tesz, (meg)csinál | handeln, tun' # **Sz:** ~és, **cselekvés** 1372 u./ *czelekedefere* (JókK. 117); 1750 *tfeleküvés* (Wagner: Phras. *actio* a.) | ~et 1500 k. *czelekewdetek* (AporK. 151 [lapszálon]) | **cselekmény** 1824 *cselekménnyel* (Nszt.); 1841 *cselekmény* (MNy. 4: 253)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. A szó végződése -*kedik* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *sz*-es változatok analógia útján alakultak ki $\rightarrow alszik$, *dicsekszik* ($\rightarrow$ *dicső*) stb. (⊕) A *cselekvés*, *cselekmény* nyelvújítási származékszók. (⊕) A $\rightarrow csel$ -ből származékszóként való magyarázata jelentéstani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; NyK. 51: 116; TESz.; MNy. 70: 45; EWUng.

cselleng A: 1549/ *ala chellege* (Tinódi: Cronica d4b); 1553/ *ciellegnec* (Tinódi: Cronica B4a); 1582 *szellegő* [sz.] (NySz.); 1591 *czellege* (NySz.); 1645 *tsellengésekvel* [sz.] (NySz.); 1748 *szélleg* (NySz.); 1784 *tzellengeni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 88); 1799 *Czellöngő* [sz.] (NSz.); 1799 *csilleng*-filleng (MNy. 36: 336); 1862 *csellég* (CzF.) **J:** 1. 1549/ 'ólálkodik; lézeng | herumschleichen; sich herumtreiben' (↑); 2. 1881 'kevés van vmiből | es gibt nur wenig von etw' (Nyr. 10: 139)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a $\rightarrow csalinkázik$ -kal függ össze a palatoveláris párhuzamosság alapján; ehhez vö. (R.) *cellekezik* 'csavarog, kószál' (1575: NySz.). A szó végződése -*g* gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus.

csellista → *cselló*

cselló **A:** 1844 *cellóval* (Nsz.); 1886 *cselló* (Nyr. 15: 353) **J:** 'gordonka | Cello' **Sz:** ~**zik** 1927 *csellóz* (HSz.)

csellista **A:** 1842 *cellista* (Nsz.); 1900 *czellista* (NSz.); 1940 *csellista* (Balassa J.: MNySzót.) **J:** 'gordonkajátékos | Cellist'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Cello* 'brácsa' [< ol. *violoncello* 'ua.' tkp. 'kis nagybögő'] | ném. *Cellist* 'csellista'. (≈) Megfelelői: ang. *cello*, *celloist*; cseh *cello*, *cellista*: 'cselló, csellista'. (△) Az *ista* végződéshez vö. *anarchista* (→*anarchia*), →*artista* stb. A (R.) *violoncselló* 'cselló', *violoncsellista* 'csellista' (1842: NSz.) az olaszból származik: *violoncello* (↑), ill. *violoncellista* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viola*

cselő × **A:** 1730–1781 k./ *Tselő* (Kelemen J.: Monds. 603); 1836 *Tselé* (Kassai: Gyökerésző 5: 164) **J:** <ISZ> 1730–1781 k./ 'igásállatnak jobbra, ill. balra terelésére használt szó | hott bzw. hü' (↑) | <FN> 1950 'bal oldali marha | Zugvieh auf der linken Seite' (Nyatl. *bal oldali ökör* a.)

csálé × **A:** 1788 *csalis* [sz.] (MNy. 11: 370); 1800 *Tsá-lé* (Kelemen J.: Monds. 600); 1861 *csále* (Kelemen J.: Monds. 600); NYJ. *csalés* [sz.] (Nyatl. *bal oldali ökör* a.); *csáréjn* (ÚMTsz.) **J:** <ISZ> 1788 'igásállatnak jobbra, ill. balra terelésére használt szó | hott bzw. hü' (↑) | <FN> 1829 'bal oldali marha | Zugvieh auf der linken Seite' (TudGyűjt. 11: 84) | <MN> 1. 1836 'bal oldali | linksbefindlich' (Kassai: Gyökerésző 5: 152); 2. 1934 e. 'ferdén álló | schief' (ÉrtSz.)

■ Szóösszerántás. | (△) A →*csá* + →*elő*, ill. →*elé* 'előre(felé)' (→*előtt*) tagokból áll. Mindkét szó eredeti jelentése 'gyű(a), gyí, hajszt', ill. 'csá, hé' lehetett. A jelentésfejlődéshez, ill. az indulatszó > főnév fejlődéshez vö. →*cica*, →*csikó* stb.

📖 EtSz.; TESz., *csálé* a. is; EWUng. • Vö. *csá*, *előtt*

csembaló **A:** 1893 *csembalo* (PallasLex.) **J:** 'a zongorához hasonló régi hangszer | Cembalo'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *cembalo* 'csembaló' [< ol. *clavicembalo* 'csembaló']. (≈) Megfelelői: ném. *Cembalo*; szbhv. *cembalo*; stb.: 'csembaló'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cimbalom*

csemcseg × **A:** 1587 *chjemchjegetny* [sz.] (Ethn. 39: 214); 1784 *tsemtsegni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 89); 1809 *Tsömtsögés* [sz.] (NSz.); 1862 *csémcség* (CzF.); NYJ. *csöncsög* (Nyatl. *csámcsog* a.) **J:** 'hangosan rágva, cuppogva eszik | schmatzen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A →*csámcsog* palatális párhuzamos alakja. A szótó a →*csemege* tövével lehet azonos. A szó végződése gyakorító képző. (∼) Ugyanebből a többl másik gyakorító igeképzővel: *csemmeg* 'csámcsog, cuppog' (1832: NSz.); (N.) *csemcsél* 'ua.' (Nyatl. *csámcsog* a.). Esetleg ebből a szótöbbl -e folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Chemeh* [SZN.] (PRT. 10: 515).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csámcsog*, *csemege*

csemege **A:** 1211 *Cymegey* [SZN.] (NévtVizsg. 102); 1395 k. *chemege* (BesztSzj. 817.); 1598 *czómóge* (NySz.); 1805 *csemęge* (NSz.) **J:** 1. 1211 ? 'mézsör; egy fajta ital | Met; Art Getränk' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1585 'nyalánság | Leckerbissen' # (Cal. 278); 3. 1791 'gyerek | Kind' (NSz.); 4. 1798 'csemegézés | Verzehren von Leckerbissen' (NSz.); 5. 1818 'gyümölcs | Frucht' (NSz.); 6. 1843 'szokatlanul érdekes dolog, esemény stb. | Ohrenschmaus' # (NSz.); 7. 1885 'leszüretelt szőlő; szüretlen must | abgelesene Traube; ungefilterter Most' (Nyr. 14: 430) **Sz:** ~**zik** 1701 *Csemegézhetsz* [sz.] 'nyalánságot, ingyencséget eszik | Leckerbissen essen' (MNY. 61: 484); 1856 'gyönyörködik, örömét leli vmiben | sich an etw delectieren' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -e képzővel; vö. →*csöröge*, →*penge* stb. A relatív tő -g gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*csemcseg*-ével lehet azonos. ⊕ A →*csomoszol*-al való viszonya, ill. a szlovénből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 NévtVizsg. 102; TESz.; NyttudÉrt. 71: 23; EWUng. • Vö. *csemcseg*

csemelet † **A:** 1311 *Chemelete* [lat. végződés] (OkISz.); 1400 ? *chermelech* [o: *chermeleth*] (Nyr. 42: 265); 1435 *chemeleth* (Nyr. 42: 265); 1495 *chemelotho* [lat. végződés]; *chemelothi* [sz.] (Neumann: Registrum 1359., 1363.); 1533 *Czemőlet* (Murm. 2016.); 1548 *themelyeth* [o: *chemelyeth*] (Nyr. 42: 265); 1553 *czioǵmēliet* (LevT. 1: 110); 1585 *tsömelyet* (Cal. 283); 1590 *Czioǵmōllyet* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 226); 1600 k. *chemeolleth* (MNY. 2: 368); 1630 *csemélet* (NySz.); 1668 *Cemerlet* (Nyr. 42: 266); 1890 *csēmēlet* (NySz.) **J:** 1. 1311 'teveször posztó | Kamelot' (↑); 2. 1533 'ilyen anyagból készült ruha | Kamelotkleid' (↑)

■ Francia (ófr.) jövevényszó. | ⊖ Fr. (ófr.) *chamelot*, – fr. *camelot*: 'teveször posztó'. Forrása: valószínűleg arab *ḥamlāt* [többes szám] 'a posztó durvább, érdekesebb oldala; rost(szál), fonál'. ⊕ Megfelelői: ném. *Schamelott*, *Schamlot*; ol. *cammellotto*; stb.: 'teveször posztó'; vö. még lat. (k.) *chamelotum* 'ua.'. ⊕ A szó eleji *cs* és a szóvégi *t* megfelel az ófrancia kiejtésnek. A *csemelet* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 MNY. 10: 392; EtSz.; Bárczi: FrJsz. 27; TESz.; EWUng.

csemete **A:** 1211 ? *Cemete* [SZN.]; *Chemata* [SZN.] (OkISz.); 1211 ? *Chymotey* [SZN.] (MNYTK. 58: 24); 1328 *Chemetw* [SZN.] (OkISz.); 1392 *Chemethe* [SZN.] (ZsigmOkI. 1: 268); 1416 u.³ *czemeteit* (AporK. 53); 1508 *lomotai* (DöbrK. 152); 1585 *Tsömőte* (Cal. 88); 1604 *Czeméte* (Szcenci Molnár: Dict.) **J:** 1. 1211 ? 'növényi hajtás; fiatal fa | Spröbling; Lode' (↑), 1416 u.³ 'ua.' (↑); 2. 1522 'gyermek | Kind' (KeszthK. 26) **Sz:** ~**z** 1416 u.³ *czemétézp* [sz.] (AporK. 53) | ~**sít** 1493 k. megh *chemeteesýhteed* (FestK. 383–384) | ~**sül** 1493 k. *chemetheesewlthny* [sz.] (FestK. 234)

■ Valószínűleg olasz jövevényszó. | ⊖ Ol. (R.) *cimette* [többes szám], (vel.) *cimeta*, (fri.) *cimete*: 'zsenge növényi hajtás; rügy, bimbó' [< ol. *cima* 'csúcs, hegyes vég, ághegy']. ⊕ A →*csuma* szóból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű, bár mindkét olasz eredetű szó összefüggésben áll vele.

📖 EtSz.; MNYTK. 73: 30; TESz.; EWUng. • Vö. *csuma*

csempe¹ **A:** 1708 *Tsempe* (Pápai Páriz: Dict.); 1805 *csēmpe* (NSz.); NYJ. *stēmpe* (ÚMTsz.); *csempő* (ÚMTsz.); *csőmpe* (MTsz.) **J:** 1. 1708 'kályhacsempe | Ofenkachel' (↑); 2. 1750

'cserépkályha, kemence | (Kachel)ofen' (Wagner: Phras. *Fornax* a.); **3.** 1787 'cserépedény | irdenes Gefäß' (Nsz.); **4.** 1928 'falicsempe | Wandfliese' # (TechnLex. 1: 226) **Sz:** ~**z** 1940 *csempéz* (Balassa J.: MNySzót.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metonímia; a 3., 4. jelentés metafora. (⊖) Idetartoznak: *csempely* 'kályha, kemence' (1838: Tsz.), (N.) *csemp* 'ua.' (MTsz.). (△) A *csempé*² (→*csempesz*) szóval való összefüggése, ill. a németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Gáldi: Szótir. 47; TESz.; NytudÉrt. 88: 96; EWUng.

csempé² → *csempesz*

csempelődik Δ **A:** 1585 őszue *tsömpölyödöt* [sz.] (Cal. 172); 1708 *Öfzvetsempelyödni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1808 *tsempelyődéstekre* [sz.] (NSz.); 1831 *csempelődik* [▽] (Kreszn.); 1862 *csèmpélődik* (CzF.) **J:** **1.** 1585 'csopotba verődik | sich zusammenrotten' (↑); **2.** 1611 'összecsomósodik | sich (zusammen)klumpen' (Szenczi Molnár: Dict. *őfzveczömpölyödni* a.); **3.** 1611 'összeesküszik | sich verschwören' (Szenczi Molnár: Dict. *őfzveczömpölyödni* a.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő bizonytalan eredetű; esetleg a →*csomó* tövével függ össze. A szó végződése -*lyödik* ~ -*lödik* gyakorító-visszaható képző, az ő hangzónyúlásával. A szó belseji *p* valószínűleg egy szervetlen toldalékhang.

📖 EtSz. *csömpölyödik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csempesz Δ **A:** 1221 ? *Chempez* [SZN.] (PRT. 1: 651); 1702 *csempességre* [sz.] (NySz.); 1723 *Csempesz* (NySz.); 1784 *tsempes* (Baróti Szabó: KisdédSz. 82) **J:** <MN> **1.** 1702 'csalárd; hamis | betrügerisch; falsch' (↑); **2.** 1900 'formátlan, alaktalan, görbe | unförmig, krumm' (ÚMTsz.) | <FN> 1833 'csempész | Schmuggler' (NSz.)

csempé² × **A:** 1463 ? *Chempe* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 139); 1784 *tsempe* (Baróti Szabó: KisdédSz. 81); 1875 *csömpe* (Nyr. 4: 284); 1888 *csemfe* (Nyr. 17: 477); NYJ. *csëmpe, fendzse* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1784 'csalárd; ravasz; hazug | tückisch; schlau; lügnerisch' (↑); **2.** 1838 'ferdeszájú | schiefmäulig' (Tsz.); **3.** 1875 'csorba | schartig' (Nyr. 4: 284); **4.** 1957 'pisze orrú | stumpfnasig' (MNYj. 4: 178) | <FN> 1888 'csorba rész | Scharte' (Nyr. 17: 417)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csempesz** ismeretlen eredetű. | (△) A *csempesz* alak lehetett az eredeti; a *csempes* változathoz vö. →*csendes*. A főnévi jelentés feltehetőleg a →*csempészet*, →*csempész* hatására keletkezhetett.

■ A **csempé**² elvonás. | (△) Feltehetőleg a *csempesz*-ből való elvonással jött létre.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Eredetileg mindkét szó valamiféle testi hibára, hiányra, fogyatékoságra hívhatta fel a figyelmet. (⊖) Idetartozik: (R.) *csemp* 'ravaszság, fűrfang, csel, csalás, megtévesztés, szélhámosság' (1808: Sándor I.: Toldalék); ez ugyancsak a *csempesz*-ből való elvonással keletkezett. (△) A →*csempé*¹ szócsaládjával való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csempes* a.; TESz. *csempé*² a., *csempes* a.; EWUng. • Vö. *csempészet*

csempész → *csempészet*

csempészet **A:** 1793 *Csempészet* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'olyan cselekedet, tevékenység, amelynek során vki jogellenesen v. titokban át-, ki- v. bejuttat vmit v. vkit vhova | Schmuggel' #

csempész **A:** 1834 *csempeszek* (Jelenkor 1834. jan. 18.: 47); 1839 *csempész* (NSz.) **J:** 'csempészettel foglalkozó személy | Schmuggler' #

csempészik **A:** 1843 *csempészve* [sz.] (Nsz.); 1959 *csempészik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'be/kicsempész vmit vhová/vhonnan | schmuggeln' #

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csempész** tudatos szóalkotásból eredő szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*csempesz*-ből keletkezett *e* > *é* hangzónyúlással. E szó keletkezésének következtében a →*csempesz* 'csempész' jelentése kiszorult.

■ A **csempészet** származékszó. | (⊕) A *csempész*-ből -*t* névszóképzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*sziget*.

■ A **csempészik** analógiás alakulat. | (⊕) A *csempész*-ből keletkezett azáltal, hogy a szót a *vadász* : *vadászik* (→*vad*), *halász* : *halászik* (→*hal*²) analógiájára igeként használták.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *csempező* 'csempésző' (1839: NSz.); *csempéz* 'csempészik' (1839: NSz.). (⌘) Nyelvújítási szóalkotások. (Ⓐ) A (R.) *csemp* (→*csempesz*) szóból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csempes* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csempesz*

csempészik → *csempészet*

csen **A:** 1138/ ? *Chene* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 133); 1628 el *csenvén* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1628 'lop | stehlen, stibitzen' (↑); 2. 1836 'csempészik | schmuggeln' (Kunoss: Szóf. *Csenő* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó szerkezet alapján a magyar szókincs egyik nagyon régi elemének tűnik.

📖 TESz.; EWUng.

csencsel **A:** 1933 *csendzsölés* [sz.] (MagyCserkész. 1933. aug. 13.: 3); 1938 *csencseltünk* (Msn. 8: 76) **J:** 'csereberél | tauschen'

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *change* 'vált, cserél; váltás, csere' [< fr. (ófr.) *changer* 'vált, cserél']. (⊕) A szó a magyarban igazodik az -*l* igeképzős igékhez. Meghonosodását az 1933-as, Gödöllőn megrendezett nemzetközi cserkésztalálkozó segítette elő.

📖 Msn. 8: 75; TESz.; EWUng.

csend¹ → *cseng*

csend² → *csendes*

csendélet **A:** 1832 *csendéletében* (Mulattató 1832/8: 63); 1840 *csendélet-képeit* (NSz.) **J:** 'élettelen tárgyaknak képen való ábrázolása | Stilleben'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Stilleben* 'élettelen v. mozdulatlan tárgyak ábrázolása' a [holl. *stilleven* 'ua.' alapján; a holl. *stil* 'csendes, nyugodt' +

leven 'élet' szavakból]. (⊕) A magyarban: →*csend*² (→*csendes*) + *élet* (→*él*¹). (⊖) Ugyanezekből a tagokból, de ettől az összetételtől függetlenül keletkeztek: *csendélet* 'tétlen élet' (1817: Nszt.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csendes*, *él*¹

csender × **A:** 1219/ ? *Senguer* [SZN.] (VárReg. 86.); 1381 ? *Chenger* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 468); 1667 *Csender* Pataka [HN.] (SZT.); 1731 *tsender* harasztasok (SZT.); 1862 *Csendér* (CzF.); 1863 *csëngër* (MTsz.) **J:** <FN> 1667 ? 'cserje, bozót | Gesträuch' (↑), 1801 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) | <MN> 1731 'cserjés, bozotos | strauchig' (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az *nd* ~ *ng* hangcsere csak ritkán fordul elő; esetleg hasonló jelenséghez vö. →*ronda* : (N.) *rangasz* 'hanyag, gondatlan, rongyos, züllött' (MTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csendes **A:** 1416 u.¹ *lëndëffegbèn* [sz.]; *lëndëffeget* [sz.]; *lëndëffeggèl* [sz.] (BécsiK. 37, 38, 75); 1416 u.² *lëndëžbē* (MünchK. 97va); 1531 k. *czendefzen* (MKsz. 1984: 228); 1533 *Czindez* (Murm. 161.); 1577 *chÿëndëffegèth* [sz.] (OrvK. 149); 1585 *tsendéz* (Cal. 509); 1604 *Czëndefzites* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1608 *csendös* [?] (RMNy. 3/2: 127); 1805 *csëndës* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1416 u.¹ 'zajtalan, nem hangos | still' # (↑); **2.** 1416 u.² 'nyugalmas, békés | ruhig' (MünchK. 28rb); **3.** 1560 k. 'szelíd | sanft' # (GyöngySzt. 1647.); **4.** 1604 'biztonságos | sicher' (Szenczi Molnár: Dict.); **5.** 1604 'nem feltűnő; észrevétlen | unauffällig; unmerklich' (Szenczi Molnár: Dict. *Hálcyon* a.); **6.** 1807 'lassú | langsam' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <FN> **1.** 1577 'az éj csendessége | Stille der Nacht' (KolGl.); **2.** 1791 'börtön | Kerker' (NSz.); **3.** 1792 'bocskor | Riemenschuh; Art Schuhwerk' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsend* a.); **4.** 1817 'lassú zene | Adagio' (NSz.); **5.** 1875 'ferbli | Färbelspiel' (Nszt.) **Sz:** ~**ség** 1416 u.¹ (↑) | ~**ít** 1416 u.² mg *lëndëžeitette* volna (MünchK. 28rb) | ~**ül** 1456 k. *chendežwl* (SermDom. 2: 494) | ~**edik** 1519 le *czendëžódenek* (JordK. 760)

***csend*²** **A:** 1748 *tsendel* (NSz.); 1805 *csënd* (NSz.); 1808 *csöndünket* (NSz.) **J:** 'csönd, nyugalom | Stille, Ruhe' #

■ A szócsalád alapja, a ***csendes*** ismeretlen eredetű. | (⊕) Az eredeti változat *csendesz* lehetett. A *csendes* alak részben származékszóban -**ség** képzővel (↑), részben -**s** képzős melléknév analógiájára keletkezett, mint pl. *éles* (→*él*²), *fűves* (→*fű*¹) stb. Feltehetőleg a melléknévi 1. jelentés volt az eredeti, amelyből további melléknévi jelentések alakultak ki. A főnévi jelentések részben különböző szószerkezetek jelzői részének önállósodásával keletkeztek. A főnévi 3. jelentés valószínűleg egy fajta lábbelit jelöl, amelyben zajkeltés, nesz nélkül lehet járni.

■ A ***csend*²** elvonás. | (⊕) A *csendes*-ből lett elvonva.

📖 Nyr. 35: 34, 38: 413; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csendélet*, *csendőr*

csendít → *cseng*

csendőr **A:** 1833 *csendőrség* [sz.] (Nszt.); NYJ. *csender*, *csendër*, *csindér*, *csöndir* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1833 'zsandár | Gendarm' (↑); **2.** 1834 'járőr | Patrouille' (Szily: NyÚSz.)

■ Nyelvújítási összetett szó. | (⊕) A →*csend*² (→*csendes*) + →*őr*² tagokból keletkezett, birtokosi, jelöletlen alárendeléssel. A keletkezéséhez a →*zsandár* némileg hasonló hangalakja is hozzájárulhatott. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

csendül → *cseng*

csenevész A: 1138/ ? *Ceuenes* [SZN.] (MNY. 32: 131); 1663 *csenevész* (NySz.); 1838 *Mecsevész* (Tsz.); 1862 *sanyavész* (CzF.); NYJ. *sánavész* (ÚMTsz.) **J:** 'satnya; alulfejlett | verkümmert; unentwickelt' **Sz:** ~**edik** 1862 *csenevészédik* (CzF.)

csenevészik × **A:** 1679 *el-csenevézett* (NySz.); 1683 *el ... csenyevézni* [sz.] (NySz.); 1774 *metsevézve* [sz.] (Gáldi: Szótir. 428); 1883 *csenevészik* [▽] (NSz.) **J:** 'elsatnyul | verkümmern'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő ismeretlen eredetű és a →*senyved*, →*sindik* szócsaládjával függhet össze. A végződése *-ész* névszóképzőnek, ill. *-ész(ik)* igeképzőnek látszik; az alaktanához vö. *szaglászik* (→*szag*); *vadász, vadászik* (→*vad*). Egyes korai és nyelvjárási változatok hangátvétéssel és hangrendi átcsapással keletkezhetettek.

📖 EtSz.; MNY. 3: 172; TESz.; EWUng. • Vö. *senyved, sindik, szenved*

csenevészik → *csenevész*

cseng A: 1156 ? *Sengeu* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) DL. 238264); 1295 ? *Kethchenge* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1302 ? *Chenge* [sz.] [SZN.] (AnjOkm. 1: 24); 1478 *Chengew* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1506 *chengheseth* [sz.] (WinklK. 75); 1529 e. *czongó* [ɔ: *czóngó*] [sz.] (VirgK. 107); 1615 *czionóg* (NySz.); 1816 *cseneg* (NSz.); 1862 *csénég* (CzF.) **J:** 1. 1295 ? 'csilingel, kong, zúg | klingen' # (↑), 1478 'ua.' (↑); 2. 1774 'nyomorúságosan eltengődik, vegetál | sich kümmerlich fortbringen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1156 ? [SZN.] (↑); 1295 ? [HN.] (↑); 1478 *Chengew* [SZN.] (OkISz.); 1529 e. <FOLY MN-I IGENÉV> (↑); 1560 k. *Chenghó* <FN> 'csengettyű, harang | Klingel, Glocke' (GyöngySzt. 3629.)

csenget A: 1422 *Chengethew* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1519 *czeengheteeffel* [sz.] (JordK. 42); 1585 k. *chöngethó* [sz.] (Gl.); 1862 *csénget* (CzF.) **J:** 'csöng, csenget, csörög | klingeln, läuten' # **Sz:** **csengettyű** 1519 *czenghetwth* (JordK. 42)

csendül A: 1490 k. *chenduljen* [l-j] (NagyvGl. 182.); 1574 *csöndülést* [] [sz.] (RMKT. 4: 247); 1862 *cséndül* (CzF.) **J:** 'meg-/felcsendül, felhangzik | erklingen, ertönen' #

csendít × **A:** 1500 k. *chendetheny* [sz.] (AporK. 189); 1525 k. *czenditkoron* [sz.] (LázK. 211); 1604 *Czönditem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1862 *cséndít* (CzF.) **J:** '(be)csenget | klingeln; anläuten'

csend¹ Δ A: 1527 *chend* (ÉrdyK. 466) **J:** 'cseng | klingen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Éles csengés, csendülés hangjának utánzására. A szó végződése különböző igeképzők, amelyek közül a *-g*-nek gyakorító, a *-d*-nek kezdő funkciója van. (≈) Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: szln. *cingljati* 'csenget, csendít'; szlk. *cengat* 'csenget, csilingel'; oszm. *çangırda-* 'csörög, csörömpöl'; stb. (△) A *cseng* 2. jelentése a →*cselleng* hatására keletkezett.

📖 EtSz. *csënd* a.; TESz., *csendül* a. is; EWUng. • Vö. *cseng-bong, csilingel*

cseng-bong A: 1772 *csengő-bengő* [sz.] (NySz.); 1777 *cseng, bong* (Nsz.); 1877 *cséng-béng* (NSz.) J: 1. 1772 'cseng | klingen, tönen' # (↑); 2. 1845 'tengődik | vegetieren, siechen' (NSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ A → *cseng* + → *bong* tagokból áll; a keletkezés módjához vö. → *dül-fül, fűr-farag* (→ *fűr*) stb. A 2. jelentés a → *cselleng* hatásával magyarázható. ⊖ Hasonló ikerszók ugyancsak hangutánzó-hangfestő eredetű tagokból: *kong-bong* 'zeng, zúg' (1621: Szenczi Molnár: Dict.); *zeng-bong* 'zúg, csobog, mormol' (1648: NySz.); *cseng-peng* 'cseng, csilingel' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Pengetni* a.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bong, cseng*

csenget → *cseng*

csenkesz × A: 1211 ? *Chenkez* [szn.] (PRT. 10: 512); 1669 *Tsenkesz* (SzT.) J: 1. 1669 ? 'rozsok | Trespe (Bromus)' (↑), 1787 'ua.' (NSz.); 2. 1807 'a pázsitfűvek családjába tartozó, bokros növény | Schwingelgras (*Festuca pratensis*)' (MagyFűvészk. 108)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Ma növénytanilag műszóként használatos.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csentéz Δ A: 1880 *csentéz* (Nyr. 9: 426); 1892 *csöntész* (Kőrösi: OIEl. 29) J: 'félkrajcár; fillér | halber Kreuzer; Heller'

■ Olasz jövevényszó. | ⊖ Ol. *centesimo*, (bre.) *centezem*, (rom.) *zentesum*: 'aprópénz; a líra századrésze' [< lat. *centesimus* 'századik'; vö. még lat. *centesima* 'századrész; minden száz után számolt díj, kamat']. ⊗ Megfelelői: fr. *centime* 'a frank századrésze'; sp. *céntimo* 'pezeta századrésze' stb. ⊕ Kiindulási alakja esetleg **csentézem*. A magyar változatok a birtokos személyjelként felfogott E/1. személyű -em végződés elhagyásával keletkeztek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *centi*

csép Δ A: 1138/ ? *Cepes* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 130–131); 1257/ ? *Chep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 411); 1395 k. *cheph* (BesztSzj. 492.); 1631 *chyp* (NySz.); NYJ. *csép* (MTsz.) J: 1. 1138/ ? 'magnak a kalászból v. hüvelyből való kiverésére használatos eszköz | Dreschflegel' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1847 'harcis csép, vágó | Kriegsflegel' (NSz.); 3. 1848 'fonálkereszt, szálkeresztződés (a szövőszéken) | Gelese (am Webstuhl)' (SzT.)

csépel [1] A: 1409 *Cheplew* [sz.] [szn.] (OklSz.); 1416 u./¹ *lepel* (BécsiK. 252); 1540–1550 *cijplenije* [sz.] (Székely I.: Calendarium A7b); 1872 *csöplöttünk* (Nyr. 1: 421) J: 1. 1409 ? 'üt, ver, püföl | dreschen' (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (↑); 2. 1416 u./¹ 'hibáztat, megver, ütlegel | tadeln; prügeln' (↑); 3. 1841 'rég/jól ismert dolgot ismét(ge)l' | Altbekanntes wiederholen' (NSz.) Sz: **el-t** 1841 *elcsépelt* 'régóta ismert, szakállas | abgedroschen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **csép** különböző szláv nyelvekből eredő jövevényszó. | ⊖ Blg. *ȕen* 'fonálkereszt, a láncfonatokat szétválasztó lécs, bot (a szövőszéken)', (N.) 'bot, pálca, karó'; szbhv. *cep* 'cséphadaró, husáng; bot, pálca'; cseh *cep* 'cséphadaró, husáng; harci csép, vascsep' (huszitáké); or. *ȕen* 'cséphadaró, husáng', *ȕenyi* [többes szám] 'nyüstsál'; stb. [esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *chinatti* '(szét)hasít, (szét)repsz'; gót *skip* 'hajó'; stb.]. ⊕ A jelentések a különböző nyelvekből való származtatás mellett szólnak. A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítéshez vö. → *császár*, → *cser* stb.

■ A **csépel** származékszó. | (⊕) A *csép*-ből igeképzővel jött létre. – A 2., 3. jelentés metafora; a 3. jelentés leginkább az *elcsévelt* származékszóban él.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 125; TESz.; EWUng. • Vö. *cséphadaró*

csepeg → *csepp*

csépel → *csép*

cseperedik **A:** 1781/ *tseperedik* (Nsz.); 1862 *csépérédik*, *csiperédik*, *csöpörődik* (CzF.) **J:** 1. 1781/ 'serdül, felnövekszik | heranwachsen' (↑); 2. 1787 'keletkezik | entstehen' (Nsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű; a →*cseplye* és →*csepőte* abszolút tövével azonos. A szó végződése gyakorító-visszaható képző. (⊖) Idetartoznak: *cseprente* 'bokor' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.); *cseprence* 'sarjadék erdő; bokros, cserjés hely' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 171). (≈) Valószínűleg idetartozik: 1255 *Cheperereg* [HN.] (FNESz. *Csepreg* a.); a *cseperedik* relatív tövéből *-ő* (~ *-eg*) melléknévi igenévképzővel keletkezhetett.

📖 MNy. 62: 292; TESz.; EWUng. • Vö. *apró-cseprő*, *cseplye*, *csepőte*

cseperereg → *csepp*

csepesz × **A:** 1395 k. *chepez* (BesztSzj. 607.); 1474 *czepeznek* (BirkK. 2); 1533 *Cheples* gaay [ɔ: haay] (Murm. 728.); 1838 *Csempesz* háj, *Csepsz* (Tsz.); 1842 *csepsze* [□] (MTsz.); 1861 *csepész* (MNysz. 6: 242); 1862 *csémpész*háj (CzF.) **J:** 1. 1395 k. 'főkötő | Frauenhaube' (↑); 2. 1763 'egy fajta háj; a beleket kötényszerűen borító recés hashártya | Art Schmer; Bauchfell' (NSz.); 3. 1875 'a disznó nagyobbik gömböce, gyomra | der größere Saumagen' (Nyr. 4: 561); 4. 1889 'töporlyú | Speckgriebe' (Nyr. 18: 93)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čepac* 'főkötő'; szlk. *čepiec* 'ua.; recés gyomor'; or. *čeneu* 'főkötő'; stb. [esetleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *σκέπας* 'sarok, szeglet, védőtető'; litv. *kepūrė* 'kalap, sapka; süveg, sisak; fedő, borító, tető'; stb.']. (≈) Megfelelői: rom. (N.) *ceápsă* 'főkötő'. (⊕) A szóvégi *sz* elhasonulással keletkezett. A belfodorra vonatkozó *cseplesz* változat (a 2. jelentéshez vö. *csepleszháj* 'a hashártya megkettőződése' tkp. 'a beleket kötényszerűen borító recés hashártya' (1533 (↑)) feltehetőleg a *cseplesz* (→*cseplye*) hatására keletkezett. (⊖) Idetartozik: 1500 k. *chepő* 'főkötő' (TemGl. 66.). – A *csápsza* 'ua.' (1816: Gyarmathi: Voc. 99); 'pofon, nyakleves' (1917: Nyr. 46: 292) valószínűleg külön átvétel a románból (↑). A későbbi, metonimikus jelentéshez vö. *elnadrágol* (→*nadrág*).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 126; MNy. 62: 302; TESz.; EWUng.

cséphadaró × **A:** 1395 k. *chobhadaro* (BesztSzj. 493.); 1405 k. *chep hadaro* (SchlSzj. 1028.) **J:** 'a csépnek rövidebb, a nyélhez szíjjal kapcsolt része; csép | Schwengel des Dreschflegels; Dreschflegel'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel jött létre a *csép* + *hadaró* (a →*hadar* 'körbecsavar/-teker, begöngyöl, elfordít, elforgat' folyamatos melléknévi igeneve)

szavakból, szintaktikailag bizonytalan, jelöletlen alárendeléssel. A →*hadar* ige 'körbecsavar/-teker, begöngyöl' jelentése leginkább a cséplés területén használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csép*, *hadar*

cseplye × **A**: 1135 *Chepel* [HN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1138/ *Cepel* [HN.] (MNY. 32: 203); 1193 *Chepeil* [HN.] (OkI Sz.); [1200 k.] *Sepel* [HN.] (An. 44.); 1597 *Cseplye* (EtSz. 1: 944); 17. sz. eleje *Csepelyhegynek* [✓] [HN.] (MNY. 65: 73); 1795 *Csepjéktől* (NSz.); 1805 *csëplye* (NSz.); 1834 *cseple* (MNY. 79: 510) **J**: **1.** 1138/ ? 'sarjadék erdő; bokros, cserjés hely | Ausschlagwald; Gestrüpp' (↑), 17. sz. eleje 'ua.' (↑); **2.** 1597 'egy fajta fű | Art Gras' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a →*csepőte* tövével, valamint a →*cseperedik* abszolút tövével azonos. A korai, eredeti változatok végződése -*l* ~ *ly* névszóképző; az alaktanához vö. →*fial*, →*személy*. A *cseplye* alak a *csepely*-ből hangátvetéssel keletkezett; vö. *szuglya* ~ *szugoly* (→*zug*). ⊖ Idetartozik: *cseplesz* [HN.] 'értéktelen, satnya, csenevész, korcs; bokros, bozótos erdő; stb.' (1364: MNY. 69: 248); 'ua.' (1687: SzT.); ezek a *cseple* változathoz névszóképzővel keletkezett.

📖 MNY. 62: 135; TESz., *cseplesz* a. is; MNY. 63: 197; EWUng. • Vö. *cseperedik*, *csepőte*

csepőte × **A**: 1659 *czöpetes* [sz.] (MNY. 68: 474); 1795 *Csepőteket* (NSz.); 1808 *Tsepőte* (Sándor I.: Toldalék); 1836 *Tsepőte* (Kassai: Gyökerésző 5: 172); NYJ. *csepőte* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1659 'bokor | Busch' (↑); **2.** 1795 'bokros, cserjés hely | Gesträuch' (↑); **3.** 1832 'növényi hajtás | Aufschößling' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a →*cseplye* tövével, valamint a →*cseperedik* abszolút tövével azonos. Végződése -*ő* melléknévi igenévképző + kicsinyítő képző. Az első szótagbeli *ő* a →*csepp* (~ *csöpp*) hatását mutatja. Az eredeti jelentése 'hajtás, sarj' lehetett. ⊖ Ugyanebből a töből: ? *csepe* 'egy fajta tölgy(fa); fiatal tölgyfa' (? 1318 *Chepe* [SZN.] (1832: AnjOkm. 1: 452)); *csepölce* 'cserjés, csalt' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *csepőt* 'bozót, cserjés' (1832: TudGyűjt. 3: 71)

📖 EtSz. *csepe* a.; MNY. 62: 292; TESz., *csepe* a. is; EWUng. • Vö. *cseperedik*, *cseplye*

csepp **A**: 1257 ? *Chep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 411); 1307 ? *Chepch* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 716); 1493 k. *cheppyn* (FestK. 149); 1517 *cheep* (DomK. 55); 1519 k. *lpe* (DebrK. 217); 1862 *csépp* (CzF.) **J**: **1.** 1493 k. 'folyadékcsépp | Tropfen' # (↑); **2.** 1536 'kis mennyiség | ein Bißchen' (NySz.); **3.** 1837 'petty | Tupfen' (MNY. 26: 152)

csepeg **A**: 1353/ *Cepegeu* [sz.] (OkI Sz.); 1533 *Czöpőgő* [sz.] (Murm. 1988.); 1551 *chőpegien* (NySz.); 1560 *chőppőgnec* (NySz.); 1577 k. *chypegten* [sz.] (OrvK. 158); 1862 *csépég* (CzF.) **J**: **1.** 1353/ 'csepeg, csöpög | tropfen (intrans.)' # (↑); **2.** 1416 u.¹ 'hull | fallen' (BécsiK. 155); **3.** 1416 u.¹ 'csepegtet | träufeln' (BécsiK. 249); **4.** 1533 'edény' ereszt | lecken (Gefäß)' # (↑); **5.** 1784 'eső' cseperég | es tröpfelt' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 49) **Sz**: ~**ő** 1353/ 'kút, forrás | Brunnen' (↑); 1597 '(tető)eresz, ereszcsonal | Dachtraufe' (SzT.)

cseppen **A**: 1405 k. *chepeneth* [sz.] (SchlSjz. 82.); 1416 u.¹ *ieppenèt* [sz.] (BécsiK. 253); 1506 *ceppeneseeth* [sz.] (WinklK. 110r); 1519 k. *čoppenuen* [sz.] (DebrK. 217); 1862 *cséppen* (CzF.) **J**: **1.** 1405 k. 'csepeg | (einmal) tropfen' # (↑); **2.** 1598 'úgy alakul, hogy némi pénzhez jut, adódik (egy kis pénz) | es fällt für ihn etw ab' (NySz.); **3.** 1847 'vhova jut | hineinfallen' (Nsz.) **Sz**: ~**et** 1405 k. 'csepp, csöpp | Tropfen' (↑) | ~**t** 1577 k. *chýppen* (OrvK. 70)

cseperég [1] **A**: 1721 *cseperég* (MNY. 1: 278); 1792 *tsöpörgött* (NSz.); 1831 *csöpörög* (Kreszn.); 1862 *csépérég* (CzF.) **J**: **1.** 1721 'csepeg | tropfen (intrans.)' # (↑); **2.** 1784 'eső'

szítal, permetezik, apró cseppekben esni kezd | es tröpfelt' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 49)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, részben magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. votj. (Uf.) *ćop* 'csepp, csöpp'; cser. *čeve-* 'csepeg', (KH.) *cəwalte-* 'fürösz (gyereket)'; liv *sip̃pà* 'csepp, pont'; lp. (K.) *cahpa-* 'csepegtet, csöpögtet, cseppent' [fgr. **čəppə* 'csepp, csöpp; csepeg']. (△) A szócsalád hangutánzó-hangfestő természete megkérdőjelezi e szó genetikai összefüggéseit. A *csepp* egy ősi igenévszó névszói realizációja lehet. A szó végződése különböző igeképzők. (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: *csepp* 'keresztelési lakoma; gyermekágyas nő meglátogatása' (1795: MNy. 78: 255); a jelentéséhez vö. →*paszita*.

📖 FUF. 2: 241; EtSz.; MSzFE. *csēpēg* a.; TESz. *csepeg* a.; Benkő: FiktI. 50, 94; EWUng. • Vö. *csap*¹, *cseppfolyós*, *cseppkő*, *csip-csup*

cseppen → *csepp*

cseppfolyós A: 1843 *cseppfolyós* (Bloch) **J:** 'folyékony | flüssig' #

■ Összetett szó, esetleg német mintára alkotott tükörfordítás. | (△) A →*csepp* + *folyós* 'folyékony' (→*folyik*) szavakból áll, határozói, jelöletlen alárendeléssel. Vö. ném. (R.) *tropfbarflüssig* 'ua.'. (⊖) Korábbi összetétel ugyanezekből az elemekből (-s melléknévképző nélkül) + →*szer*² 'anyag': *cseppfolyószer* 'folyadék' tkp. 'folyékony anyag' (1820: NSz.). (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csepp*, *folyik*

cseppkő A: 1757 *tsepkő* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'csepegő v. csorgó vízből képződő, kristályos szerkezetű ásvány | Tropfstein'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Tropfstein* 'mészkiválasztódás csepegő vízből'. A német összetétel első tagját a lat. (tud.) *stalactites* 'sztalaktit', *stalagmites* 'sztalagmit' befolyásolta [< gör. *σταλακτός* 'csepegő', ill. *στάλαγμα* 'csepp, csöpp']. (△) A magyarban: →*csepp* + →*kő* összetételi tagokból. – Egyéb, régi megnevezések: *csepegés köve* tkp. 'csepp köve' (1808: Sándor I.: Toldalék); *csepegő kő* (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 170).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csepp*, *kő*

csepű [6] A: 1138/ ? *Cepudi* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 132); 1405 k. ? *chepes* [sz.] (SchlSzj. 1004.); 1430 k. *chepew* (SchlGl. 2269.); 1469 *czepus* [sz.] [SZN.] (MNy. 57: 361); 1474 *xepueuel* (BirkK. 7); 1508 *úipúnece* (NádK. 310); 1513 *ıppú* (NagyszK. 75); 1618 *czüppő* [] (NySz.); 1748 *le-tsépül* [sz.] (NySz.); 1794 *tsöpi* (NSz.); 1862 *csépű* (CzF.) **J:** 'kóc, szösz | Werg' **Sz:** ~s 1405 k. ? 'kóc-, csepűkészítő | Wergmacher' (↑); 1469 [SZN.] (↑) | **csepül** 1609 *lecsöpültet* [sz.] '(meg)fedd, korhol, hibáztat | tadeln' (NySz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *čöbik* 'tisztatlanság, piszok, folt, hiba, maradék'; tat. *čübak* 'kóc, csepű'; sór *šöbäy* 'a kenderrost, kendermag kemény tokja'; stb. [< török *čöp*, *čöb* 'szemét(kupac), hulladék'; vö. még →*seprő*]. (△) Kiindulási alakja: török *čöpäk* v. *čöpiäk* lehetett; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*gyűszű* stb. A *csepül* származékszó tkp. 'hulladéknak tart, annak tekint vmit' jelentése összefügg a kóc, csepű értéktelen mivoltával.

📖 MNy. 3: 112; EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csepűrágó*, *seprő*

csepűrágó **A:** 1857/ *csöpűrágókat* (NSz.) **J:** 1. 1857/ 'komédiás | Possenreißer' (↑); 2. 1888 'tűznyelő, késdobáló | Feuerfresser, Messerschlucken' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (△) Főnevesüléssel jött létre a →*csepű* + *rágó* 'rágó, rágcsáló' (→*rág* folyamatos melléknévi igeneve) szavakból, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. A 2. jelentés lehetett az eredeti. (⊖) Hasonló összetételek ugyanezzel az első taggal: *csepűevő* 'vásári mutatványos' (1823: NSz.); *csepűfaló* 'tűznyelő' (1823: NSz.); *csepűnyelés* 'bűvészmutatvány, szemfényvesztés' (1823: NSz.). – Rokon értelmű szó: *kócrágó* 'a meggyújtott kócot szájába vevő vásári komédiás' (1823: NSz.). Összetett szó, részben hasonló jelentéssel a németben: *Feuerfresser*. (⊕) Ugyanezekből a tagokból, de a szótól függetlenül keletkeztek: *csepűrágó* 'fecsegő, pletykálkodó' (1842: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csepű*, *rág*

cser **A:** 1075/ *furkischer* [HN.] (MNL (OL) DL. 235997); 1193 *cher* (Oklsz.); 1274/ *Apatchere* [□] [HN.] (PRT. 10: 497); 1285/ *cheer* (Wenzel: ÁÚO. 12: 443); 1366 *Chere* [□] [HN.] (Kniezsa: SzlJsz. 127); 1416 u./¹ *lèrè fa* (BécsiK. 217); 1463 *Emsesereye* [HN.] (Oklsz.); 1604 *Czereh* [□] (Szcenzi Molnár: Dict. *Quercetum* a.); NYJ. *csērē* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1193 'cser | Zerreiche' (↑); 2. 1250 u. 'cserhántásra használt erdő; cser-, tölgy erdő | Eichenschälwald; (Zerr)eichenwald' (MonStrig. 1: 53); 3. 1274/ ? 'erdő; bokros hely | Wald; Gebüsch' (↑), 1366 'ua.' (Oklsz.); 4. 1366 'cserháj (bőrip) | Gerbrinde' (↑); 5. 1416 u./¹ 'tölgy | Eiche' (↑); 6. 1613 'cserlé | Gerberlohe' (NySz.); 7. 1750 'bokor | Strauch' (Wagner: Phras. *Dumus* a.); 8. 1935 'éger | Erle' (SzegFüz. 2: 66) **Sz:** ~**es** [1237–1240] ? *Ceres* [HN.] (PRT. 1: 782); 1550 k. *czewrus* [c: *czereus*] (KolGl.) | ~**ez** 1632 *cserezni* [sz.] (Tagányi: ErdOkl. 1: 399) | ~**zett** 1767 *Tserzett*-bőr (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *уер*; szbhv. *cer*; szln. *cer*: 'csertölgy' [< lat. (balk.) *cerrus* 'ua.']. (≈) Vö. még or. (e. szl.) *уеръ* 'ua.'. (△) A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítéshez vö. →*császár*, →*csép* stb. A *csere* változat szóvége elhalványult birtokos személyjel lehet; vö. (a birtokos személyjel veláris változatával): *doha* (→*doh*), →*moha* stb. A *cser* alak és a *csere* változat között részleges szóhasadás ment végbe: a 4., 6., 8. jelentés a *cser*-hez kötődik, a 7. jelentés a *csere* szóhoz. A 8. jelentés azzal magyarázható, hogy a cserzőműhelyben az égerfa kérgét is felhasználták. (≈) Az értelmezések, miszerint a *csere* változat kicsinyítő képzős származékszó a *cser*-ből, vagy szóhasadás, ill. elvonás a →*cserje*, ill. →*cseret* szavakból, nem meggyőzőek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 127; Nyr. 88: 60; TESz., *csere*¹ a. is; EWUng. • Vö. *cserbenhagy*, *cseri*-, *cserje*

csér **A:** 1296 ? *Cheer* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 294); 1308 ? *Chyr* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 216); 1313 ? *Cher* [HN.] (FNESz.); 1860 *csér* (NSz.) **J:** 'halászcser | Meerschwalbe (*Sterna arctica*)'

cserkő × **A:** 1522 ? *czerko* [SZN.] (MNyTK. 86: 81); 1795 k. *tserkő* (NSz.); 1820 *Cerkóknak* (NSz.); NYJ. *cērko* (Kiss J.: Mad. 179); *szerkő* (Nyr. 16: 221) **J:** 'halászcser | Meerschwalbe (*Sterna arctica*)'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csér** onomatopoetikus eredetű. | (△) A →*csiripel*, →*csirke* stb. tövével áll összefüggésben. Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak más uráli nyelvekben is vannak: vog. (T.) *čarā*; zürj. *čirak*; szelk. *sār*, *šār*; stb.: 'sirály'. A magyar szóval való etimológiai összefüggésük kevésbé valószínű. (≈) Hasonlóan más idegen nyelvekben is: csuv. *čarlan* 'szürke gém'; ol. (N.) *cirru* 'sirály'; stb.

■ A **cserkő** származékszó. | (△) Valószínűleg a *csér*-ből keletkezett kicsinyítő képzővel. Ugyanakkor nem zárható ki teljesen, hogy ez a származékszó egy *csérrog* (→*cserreg*) típusú igére megy vissza; a keletkezés módjához vö. →*cinke*, →*lepke* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◊) Idetartoznak: (N.) *csérka* 'sarki halászcser' (MNY. 2: 116), *csérta* 'ua.' (Nyr. 27: 538), *sorjáng* 'ua.' (MNY. 2: 117). (⊖) Nem tartozik ide: *csér* '(bél)sár, sár' (1832: TudGyűjt. 3: 71); ez a nyelvjárási szó ismeretlen eredetű.

📖 MNY. 2: 114; FUF. 11: 190; TESz. *csér*¹ a., *csér*² a.; Kiss J.: Mad. 178; EWUng. • Vö. *csiripel*, *csirke*, *sír*¹

cserbenhagy A: 1611 *cserbenhagyván* [✍] [sz.] (ThurzóLev. 2: 286) J: 'szégyenben, bajban hagy | im Stich lassen' #

■ Összetett szó, egy mondat lexikalizációjával keletkezett. | (△) A *cserben hagy* 'csersavas lében, csávában hagy': *cserben* (→*cser* 'tímárcser, csáva' inesszívuszraggal) és →*hagy* 'ugyanabban az állapotban hagy' összetételeként, határozói alárendeléssel. A kialakulásának az a körülmény lehetett az alapja, hogy a túl hosszán a cserzőlében hagyott bőr tönkrement, használhatatlanná vált. A konkrét > elvont irányú jelentésfejlődéshez vö. még *cserben marad* 'haszontalanná válik; szégyent vall, felsül' (1563: O. Nagy: MiFán 53). (⊙) Mindkét kifejezés eredeti jelentésében a tímármesterség és a cserzőipar szaknyelvéhez tartozik.

📖 O. Nagy: MiFán 49; TESz.; EWUng. • Vö. *cser*, *hagy*

csercse × A: 1526 *ierle'eýth* (SzékK. 63); 1583 *Czerczet* (RMNY. 2/2: 302); 1591 *chórchent* (EtSz.); 1757 *csercsejét* [✍] (NSz.); 1808 *Tsörtse*, *Tsörtső* (Sándor I.: Toldalék); 1862 *Csércse* (CzF.); NYJ. *csércsēj* (Bakos F.: REL. 211) J: 1. 1526 'fülbevaló | Ohrgehänge' (↑); 2. 1583 'bőrlebernyeges állat | Tier mit Wampe' (↑); 3. 1784 'bőrlebernyeg | Wampe' (Baróti Szabó: KisdedSz. 80)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cercel*, *cercei* [többes szám] 'fülbevaló; bőrlebernyeg' [lat. *circellus* 'kis gyűrű, karika']. (△) A *csercse* változat lehetett az elsődleges. A *csercse* alak vagy a román többes számú alakból vagy a birtokos személyjelnek értelmezett *-je* (< *-lye*) elhagyásával keletkezett.

📖 EtSz.; Drăganu: Rom. 584; TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*

csere A: 1255 ? *Chere* [szN.] (HOkm. 8: 62); 1456 k. *chereth* (SermDom. 2: 151) J: 'kicsérélés, váltás | Tausch' # Sz: ~1 1456 k. *chereleth* [sz.] (SermDom. 2: 132)

■ Valószínűleg orosz jövevényszó. | (≡) Or. *чepѣд*, (R.) *чepѣд* 'sorrend; sorozat, szekvencia', (N.) *чepѣд*, *чepѣдá* 'elszámolási egység a pásztorkodásban; csorda, nyáj' [az eredetéhez és a más szláv nyelvekben való megfelelőihez vö. →*csorda*]. (△) Kiindulási alakja: **čeredъ* 'csere, változás' lehetett. A szó talán már a honfoglalás előtt bekerült a magyarba. A *csere* alak a valószínűleg kicsinyítő képzőnek értelmezett szóvégi *d* elhagyásával keletkezhetett; vö. →*jegenye*, →*medve*. (△⇒) A magyarból: szlk. (N.) *čara* 'váltás, csere'.

📖 TESz. *csere*² a.; NytudÉrt. 88: 63; EWUng. • Vö. *cserebere*, *csorda*

cserebere A: 1580 *chyereles*, *berelesrol* [sz.] (SzT.); 1595 *chyere-beret* (SzT.) J: 1. 1580 'árucseré | Warentausch' (↑); 2. 1608 'csérélgetés | Tauscherei' (MNY. 79: 124) Sz: ~1 1621 *Czereberelt* (Szenczi Molnár: Dict.) – De vö. 1580 *cserél-berél* (↑)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ A →*csere* szóból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*csiga-biga*, →*csínja-bínja* stb.

📖 MNy. 29: 262; TESz.; EWUng. • Vö. *csere*

cserebogár → *cserebűly*

cserebűly × **A:** 1395 k. *cherebeth* [ɔ: *chereboch*] (BesztSzj. 1127.); 1423 k. *cherebu* (MNy. 77: 509); 1508 *ierebohnak* (DöbrK. 148); 1522 *cherebol* (KeszthK. 283); 1539 *cherebonak* (KulcsK. 193); 1550 k. *chÿrabol* (KolGl.); 1600 k. *cherebogh* (BrassSzt. 19.); 1611 *Czerebűl* (Szenczi Molnár: Dict.); 1799 *cserebűly* (EtSz.); 1800 *tserbók*, *Tserbűly* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *csarabuo* (ÚMTsz.) **J:** 'cserebogár | Maikäfer (Melolontha vulgaris)'

cserebogár **A:** 1550 k. *chiere bogár* (KolGl.); 1595 *Chere-bogár* (Ver. 14.); NYJ. *csebogár* (MTsz.); *csegebogár*, *cserebogár* (Nyatl.); *csiribugár* (ÚMTsz.) **J:** 'tömegesen május elején megjelenő, csáplegyezőjű, kávébarna színű, kártevő rovar | Maikäfer (Melolontha vulgaris)' #

■ A szócsalád alapja, a ***cserebűly*** ismeretlen eredetű. | ⊕ Az eredeti változatok *csereboch*, *csereboh* lehettek. A szó belseji *ü*-s alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A szóvégi *l*, *ly* hangoknak a *g*, *k*-hoz való viszonya tisztázatlan.

■ A ***cserebogár*** népetimológiai szóalkotás. | ⊕ A *cserebűly*-ből jött létre, a →*bogár* hatására.

📖 EtSz.; TESz., *cserebogár* a. is; EWUng. • Vö. *bogár*

csereklye × **A:** 1470 *Cherekles* [sz.] [szn.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 642); 1519 *Cheleglyes* [sz.] [hn.] (Oklsz.); 1544/ *Chereklye* [hn.] (MNyj. 24: 81); 1709–1712 *csereklyés* [?] [sz.] (NySz.); 1752/ *cserekjékkel* (NSz.); 1795 k. *Tseréklye* (NSz.); 1838 *Csereke* (Tsz.); 1862 *cserekle* (CzF.); 1863 *Cserékje*, *cserökje* (Krizsa [szerk.] Vadr. 494); NYJ. *csērēkjē* (MTsz.) **J:** 1. 1470 ? 'fenyőlevél; lehullott fenyőlevél | Nadelblatt; abgefallene Nadelblätter' (↑), 1709–1712 'ua.' (↑); 2. 1470 ? 'ágbog; száraz ág hulladéka | Gezweige; Reisholz' (↑), 1858 'ua.' (MNysz. 3: 406); 3. 1838 'nádtarló | Rohrstoppel' (Tsz.); 4. 1838 'létrát pótló ágasfa | Baumstamm mit kurzgeschnittenen Ästen (als Leiter)' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *csereke* változat úgy keletkezhetett, hogy a birtokos személyjelként értelmezett *lye* ~ *je* végződés megfelel a nevezett toldalék *-je* ~ *-e* alakváltozatának.

📖 EtSz. *csereke* a.; TESz. *csereke* a.; EWUng.

cseremis **A:** 1757 *Czeremissi* (MNy. 74: 508); 1783 *Tsermifs* (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 16); 1805 *Tseremiszssek* (Tompá J.: MűvArch. 85); 1808 *Tseremesek* (NSz.) **J:** <FN> 1757 'mari ember | Tscheremisse' (↑) | <MN> 1864 'a marikkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tscheremissisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Tscheremisse*; fr. *Tchérémisse*; or. *чепемуч*; stb.: 'cseremis'. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedté [*< csuv. sarmâs, sarmâs 'ua.'*]. ⊕ A magyarba főleg a német nyelvből került; a *cseremis* alakhoz vö. →*baskír*. ⊕ Egyes változatok szóvégi *i*-jéhez vö. →*módi*, →*tanti* stb. ⊕ A *cseremis*zsek belső elnevezése a cser. *mari*, amely a magyar tudományos szaknyelvben is elterjedt; vö. *mari 'ua.'* (1937: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

cserény × **A:** 1338/ ? *Cherenthow* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *cheren* (BesztSzj. 522.); 1585 *Tserény* (Cal. 955); 1763 *csirín* (MNY. 37: 37); NYJ. *cserin* (Nyatl.); *sěrény* (NéprNytud. 3–4: 136); *sőrény* (MTsz.) **J:** 1. 1338/ ? 'vesszőfonadék; vesszőfonadékból készült tárgy | Flechtwerk; geflochtenes Werk' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1763 'kezdetleges pásztortanya | Hürde' (NSz.); 3. 1862 'parasztház konyhaajtaja előtt levő alacsony kis ajtó | niedrige Flurtür eines Bauernhauses' (CzF.); 4. 1863 'kemencének, ill. a kemence, tűzhely körüli falnak, födémnek egy bizonyos része | Teil des Ofens od. der Wand um den Ofen' (Kriza [szerk.] Vadr. 494)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő a →*serít* szócsaládjával és a →*serény*, →*sűrű* tövével függ össze. A szó végződése *-ény* névszóképző; vö. →*sövény*. A megnevezés a fonott építmények, ill. a fon(atol)ás készítésének technikájára utal, amely a vessző-, nádfonadék feldolgozása. ⊕ A →*sző*-ből származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *serény*, *serít*, *sűrű*

cserép **A:** 1248/ *Cherep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 767); 1337 *Cheripes* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *czerepefefek* [sz.] (JókK. 126); 1416 u./¹ *ièrèpet*, *ièreppèl* (BécsiK. 124, 123); 1535 *czerep* (NySz.); NYJ. *csërep* (ÚMTsz.); *cserép* (ÚMTsz.); *csirip* (MTsz.) **J:** 1. [főleg jelzői értékben] 1372 u./ 'kiégetett agyag mint a cserépedények stb. | gebrannter Ton als Grundstoff der Töpferware usw.' # (↑); 2. 1395 k. 'agyagedény | irdenes Gefäß' (BesztSzj. 1297.); 3. 1508 'törmelék, törött edény stb. darabja | Scherbe' # (DöbrK. 514); 4. 1525 k. 'tetőcserép | Dachziegel' # (MNY. 11: 83); 5. 1591 'éjjliedény | Nachttopf' (SzT.); 6. 1724 'kályhacsempe | Ofenkachel' (SzT. *cserépkemence* a.); 7. 1805 'virágcserep | Blumentopf' # (SzT.) **Sz:** **cserepes** 1337 [HN.] (↑); 1372 u./ *czerepefefek* [sz.] 'kicserepesedett | aus gebranntem Ton' (JókK. 126); 1815 'kiszáradt, érdes {ajak} | aufgesprungen {haupts. Lippe}' (SzT.) | **cserepez** 1559 *cserepezőknek*; *cserepezést* [sz.] (EWUng.) | **cserepesedik** 1673 *meg-cserepesedic* (NySz.)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | ⊖ Blg. *čepen* 'koponya', *čupen* 'cserépdarab; kicsorbult agyagedény, cserépedény'; szbhv. *crijep*, *crep* 'agyagedény, cserépedény; cserépdarab; hulladék', (Kaj) *črep* 'tetőcserép'; szln. *črep* 'ua.; cserépdarab; törött agyagedény; koponya'; – szlk. *črep* 'cserépdarab, törmelék; virágcserep; kályhacsempe; koponya'; or. *čepen* 'koponya; tálka, csésze, teknő, héj {állatoké}'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *karpara-h* 'cserépdarab; tálka, csésze, koponya'; ném. (ófn.) *scirbi* 'cserépdarab; edény'; stb.]. ⊕ Az egyik déli szláv nyelvből való származtatás mellett szólnak a szó korai jelentései (pl. 1., 3. jelentés), amelyek csak a déli szláv nyelvekből mutathatók ki. Az 5. jelentés a *hugyos cserép* 'éjjeli edény' tkp. 'bili' (1577: KolGl.) szószerkezet önállósodásából alakult ki.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 128; TESz.; EWUng. • Vö. *cserpák*, *csorba*, *serbli*, *serpenyő*

cserepár Δ **A:** 1825 *tsarapár* (Bernolák: LexSl. 1: 170); 1831 *Cserepár* (TudGyűjt. 7: 17); NYJ. *csërepár* (MNY. 9: 381) **J:** 1. 1825 '{főleg határőrvidéki} gyalogos katona | Infanterist {haupts. an der Militärgrenze}' (↑); 2. 1901 '{kisgyerek tréfás megnevezéseként} | {als scherzhafte Benennung od. Anrede eines Kindes}' (ÚMTsz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *čarapar*, (N.) *čòrapār*: 'harisnyás katona {pejoratív}' [< szbhv. *čarapa* 'harisnya, zokni']. ⊕ A megnevezés azzal magyarázható, hogy a határőrvidéki gyalogos katonák fekete nadrághoz fehér harisnyát (lábszárvédőt) viseltek. – A *cserepár* alak elhasonulással keletkezett.

📖 EtSz.; Nyr. 77: 312; Kniezsa: SzlJsz. 128; TESz.; EWUng.

cserepcsik × A: 1709 *cserepcsipba* (MNY. 75: 377); 1710 *cserepcsikot* (Oklsz.); 1836 *Tseleptsik* (Kassai: Gyökerésző 5: 164); 1861 *Cselepcség* (NSz.); NYJ. *cserepcsik* (ÚMTsz.); *csipcsarak* (NéprÉrt. 40: 122); *csiripcsip* (MTsz.) J: 'csiptetőeszköz | Klemmgerät'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Jövevényszónak tűnik, de a megfelelői nem mutathatók ki. A változatok részben hangátvétellel, részben játszi szóalkotással keletkeztek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cseresznye A: 1256 *Cheresnafa* (Oklsz.); 1257 *cheresnefa* (Oklsz.); 1395 k. *cherefnýe* (BesztSzj. 860.); 1583–1584 *chröfnýe* fa (MNY. 44: 152); 1585 *Czeresznye* (Cal. 182); 16. sz. *chorofnýe* fa (StUnBB. 1958. 1: 163); 1805 *csērēsnye* (NSz.); NYJ. *cseresznye* (ÚMTsz.) J: 1. 1256 'a meggyhez hasonló alakú, édes húsú gyümölcsöt termő fa | Kirschbaum (*Prunus avium*)' (↑); 2. 1256 'a meggyhez hasonló alakú, édes húsú gyümölcs | Süßkirsche (*Prunus avium*)' # (↑); 3. 1708 'áfonya | Heidelbeere' (Pápai Páriz: Dict. *Myrtillus* a.) Sz: ~s 1326 *Cheresnesberch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 326) | ~zik 1662/ *cseresznyészni* [sz.] (NySz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | (≡) Blg. (N.) *чрешня, черешня, черешна*; szbhv. *trešnja*, (Kaj) *črěšnja*; szln. *črešnja*; – szlk. *čerešňa*; or. *черешня*; stb.: 'cseresznye (fa és gyümölcs)' [? < lat. (vulg.) **ceresia* 'ua.'; vö. lat. *cerasus* 'cseresznyefa', *cerasum* 'cseresznye' < gör. *κέρασος* 'cseresznyefa']. (≈) Megfelelői: ang. *cherry*; fr. *cerise*; stb.: 'cseresznye'. (⊕) A *cseresznye* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *cseresznye* alak elhasonulás eredménye; vö. →*csésze*. A 3. jelentés metafora.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 129; TESz.; EWUng. • Vö. *madár-*

cseret × A: 18. sz. *Cseretláp* (Herman: Pászt. 715) J: 'nádas, kákás sűrűség | Röhricht'

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. *очепем*, (Kárp.) *чепém*: 'sűrű nádas, láp, sás' [szláv eredetű; vö. még litv. *kiřsti* 'vág, nyír']. (≈) Megfelelői: szbhv. *cret*, (Kaj) *črèt* 'erdei láp, mocsárerdő'; szln. *čreta*, (N.) *črèt* 'láp, mocsár, ingovány'; or. (N.) *чепém* 'nád, nádas'; stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: 1231 *Cheret* [HN.] (Oklsz.); amely külön átvétel a szerbhorvátból vagy a szlovénból.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 130; TESz.; EWUng. • Vö. *csoroszlya*

cserfel × A: 1772 *cserfelj* (CzF. *csere* 2. a.); NYJ. *csörföl* (MTsz.) J: 'nyelvel; fecseg | widerreden; schwätzen'

cserfes × A: 1829 *Csörfös* (TudGyűjt. 11: 84); 1833 *cserfese* (NSz.); 1873 *Cserfès* (Nyr. 2: 134) J: 'beszédes, csacsogó | redselig'

■ A szócsalád alapja, a **cserfel** onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*csiripel* tövével, továbbá a →*csörög* stb. szócsaládjával függhet össze. A szó végződése -l gyakorító képző. A szó belseji *f* a *p* mozzanatos képzőre látszik visszavezethetőnek.

■ A **cserfes** származékszó. | (⊕) A melléknévképzős *cserfel* alapján keletkezett.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *cseferít* 'gyorsan cseveg, fecseg' (1838: Tsz.); *cserfe* 'beszédes, bőbeszédű' (1878: Nyr. 7: 138)

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csiripel*, *csörög*

cserfes → *cserfel*

cserge × **A**: 1331 *cherge* (NyK. 73: 66); 1604 *Sergelepel* (Szenczi Molnár: Dict. *Sipárium* a.); 1755 *Csérge* (SzT.); 1763 *csörge* (EtSz.); NYJ. *csërge* (MTsz.) **J**: **1.** 1331 'durva gyapjúsöttes; szőnyeg | grobes Wollgewebe; Teppich' (†); **2.** 1429 'sátor | Zelt' (OkI Sz.); **3.** 1585 'pokróc, takaró | (grobe) Decke' (Cal. 1009)

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *çerge* 'sátor'; rom. *cergă* 'durva pokróc, (gyapjú)takaró'; albán *tsergë* 'ua.; rongysátor'; blg. *cepea* 'vastag gyapjúsöttes, szőnyeg; cigánysátor'; szb hv. *čerga* 'cigánysátor', (R.) 'takaró' stb. Forrása: bizonytalan, esetleg lat. *serica* [többes szám] 'selyemszövet' (vö. → *selyem*). (⇒△) A magyarba leginkább a vlach pásztorkodás szóelemeként került át, román közvetítéssel (1., 3. jelentés); oszmán vagy szerbhorvát közvetítéssel (2. jelentés).

📖 EtSz.; Nyr. 42: 225; Kniezsa: SzIJs. 611; TESz.; EWUng. • Vö. *selyem*

cseri-

~**szerzet** † **A**: 1522 '*chery zerzetbely* (HorvK. 119) **J**: 'ferencesrend | strengere Form des Franziskanerordens' | ~**atya** † **A**: 1527 *czery atya* (ÉrdyK. 165) **J**: 'Ferenc-rendi szerzetes | Observant bei den Franziskanern' | ~**barát** △ **A**: 1559 *czeri barátoknal* (Székely I.: Krón. 184b); 1575 *Czóri barátoknac* (Heltai: Krón. 108b) **J**: 'Ferenc-rendi szerzetes | Observant bei den Franziskanern' | ILYENEK MÉG: ~**fakó** 'Ferenc-rendi szerzetesek gúnyoló megnevezéseként) | (Spottname der Observanten bei den Franziskanern)' (1568: NySz.)

■ Összetételi előtag, tudatos szóalkotással. | (△) Az önálló szóként nem adatolt *cseri-* a *Cseri* [HN.] 'Cseri helységhez tartozó, onnan v. oda való' jelentés alapján, amelynek az *i* végződését melléknévképzőnek vélték. *Cseri*-ben (1387 *Chery* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 17))), az egykori Temes vármegyében volt található az első, szigorú regulájú ferences kolostor. Az összetételek jelzői alárendelések. (△) A →*cser*-rel való közvetlen összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 101: 228; EWUng. • Vö. *atya, barát, cser, szerzet*

cserje **A**: 1358/ *Cherie* [HN.] (OkI Sz.); 1789 *cserje* (MNY. 78: 128); NYJ. *csërje* (Nyr. 42: 261) **J**: **1.** 1358/ ? 'bokor | Strauch' # (†), 1789 'ua.' (†); **2.** 1358/ ? 'erdő; bokros hely | Wald; Gebüsch' (†), 1791 'ua.' (MNY. 26: 152); **3.** 1835 'aljnövényzet | Unterholz' (Tzs. *Ackerholz* a.); **4.** 1846 'száraz falevél | durre Baumblätter' (NSz.) **Sz**: ~**s** 1789 *Cserjés* 'bokros hely | Gebüsch' (MNY. 78: 128)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szb hv. (R. Kaj) *cerje* 'csertölgyerdő' [< szb hv. *cer* 'csertölgy'; vö. → *cser*]. (△) A *csere* szóból (a → *cser* változata) szóhasadással való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzIJs. 612; I.OK. 10: 143; TESz.; EWUng. • Vö. *cser*

cserkel → *cserkész*

cserkesz **A**: 1555 *cherkezek* (Kakuk: ÉIOsm. 104); 1597 *cserkesz* [? ✎] (EtSz. 3. *cserkesz* a.); 1604 *Czerkefz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1805 *cserkész* (Nsz.) **J**: <FN> 1555 'cserkesz ember

| Tscherkesse' (↑) | <MN> 1832 'a cserkeszekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tscherkessisch' (NSz.)

■ Oszmán-török eredetű. | (≡) Oszm. *Çerkez* [ejtsd: *čerkes*] 'cserkesz ember' [újperzsa *čarkas*, *čirkas* 'ua.' < osz. *cærgæs* 'sas']. (≈) Megfelelői: ném. *Tscherkesse*; fr. *tscherkesse*; or. *чepкec*; stb.: 'cserkesz ember'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 104; EWUng.

cserkész **A:** 1763 *Cserkesz*, *cserkész* (NSz.); 1862 *csérkész* (CzF.) **J:** 1. 1763 'erdőőr | Waldhüter' (↑); 2. 1838 'kereső, kutató személy | herumsuchende Person' (Tzs.); 3. 1838 'halászatnál segédkező személy | beim Fischfang behilfliche Person' (Tsz.); 4. 1912/ 'a cserkészletben részt vevő személy | Pfadfinder' (Sík: Cserk. 14)

cserkészik **A:** 1791/ *tserkésze* (NSz.); 1884 *cserkészik* [▽] (Nyr. 13: 451) **J:** 1. 1791/ 'lopakodva járkál; erdőben vadat keresve járkál, a vadat lopakodva megközelíti | schleichend herumgehen; pürschen' (↑); 2. 1808 'fürkész vmi után; jár vki után | umspähen; jmdm nachsteigen' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~et 1860 *cserkészlet* 'vadászat | Jagd' (NSz.); 1912 'angol eredetű nemzetközi ifjúsági (jellem)nevelő mozgalom, szervezet, ill. az ebben való részvétel | Pfadfinderschaft' (MNy. 84: 481)

cserkel × **A:** 1831 *cserkél* (Kreszn.); 1831 *Cserkelem* (TudGyűjt. 7: 17); 1862 *csérkél* (CzF.) **J:** 'settenkedik; leskelődve jár | herumschleichen; lauern sich umhertreiben'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö -k mozzanatos képzővel jött létre. Az abszolút tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*csörög* és *csörtet* (→*csörtölöz*) szócsaládjának tövével. A szavak végződése feltehetőleg az -ész névszóképző, ill. az -észik és -l gyakorító képző. A *cserkész* főnév 4. jelentéséhez vö. ang. *boy-scout* tkp. 'felderítő fiú'; ném. *Pfadfinder* tkp. 'nyomkereső'. (△) A latinból való származtatása téves.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 70: 345; EWUng. • Vö. *csörög*, *csörtölöz*

cserkészik → *cserkész*

cserkő → *csér*

csermely **A:** 1621 *Czermelye* [□] (Szenczi Molnár: Dict.); 1779 *tsermelyke* [sz.] (NyF. 50: 9); 1854 *csermelyei* (NSz.); 1862 *csérmely* (CzF.) **J:** 'ér, patak | Bächlein'

■ Köznévvé vált tulajdonnév, valószínűleg tudatos szóalkotással. | (△) A (R.) *Csermelye* ~ *Csermely* [HN.]-ből, egy hajdani, észak-magyarországi patak nevéből származik; vö. 1261 *Chermele* [HN.]. Ez a helynév valamelyik szláv nyelvből ered; vö. szln. *Črmlja* [HN.]. A szláv helynév eredetéhez vö. →*csormolya*. (△) A magyar szó eredeti változata *csermelye'* (↑) volt. A *csermely* alak ebből keletkezett a szóvégi -e elhagyásával. (⌘) A nyelvújítás korában keletkezett. (⊖) A használatát az ugyancsak ez időtájt újra felbukkanó *csergeteg* ~ *csörgeteg* 'patakocska' (→*csörög*) (EtSz. 1: 964) segítette elő. – Idetartozik: *csermeteg* 'patakocska' (1860: NSz.); ez valószínűleg szóvegyülés a *csermely* és *csergeteg* szavakból.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csormolya*

cserpák × **A**: 1687 *csepak* [ɔ: *cserpak*] (MNY. 79: 510); 1731 *Cserpák* (Oklsz. Pótl.); NYJ. *csërpák* (MTsz.) **J**: **1.** 1687 'merítőedény | Schöpfgesäß' (↑); **2.** 1893 'ivóedény | Trinkgefäß' (Nyr. 22: 33)

■ Szlovák és ukrán jövevényszó. | (≡) Szlk. *črpák*, (N.) *čerpák*; ukr. *чepнак*: 'merítőedény' [vö. szlk. *čerpať*, ill. ukr. *чepnamu*: 'mer(it)']. Vö. még le. *czerpak*; or. *чepнак*; stb.: 'merítőedény'. (⊙) Észak-, északkelet-magyarországi tájszó. (△) – A szlovák alapszó is bekerült a magyarba: *cserpál* 'mer(it)' (1895: Nyr. 24: 480).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 130; TESz.; EWUng. • Vö. *cserép*

cserreg **A**: 1834 *csörrög* (Nsz.); 1855–1860 *cserreg* (MNY. 38: 389); 1860 *Csirreg* (NSz.); 1863 *Csërrég* përrég (Kriza [szerk.] Vadr. 139); NYJ. *csérrog* (ÚMTsz.) **J**: 'éles, szaggyalított hangon szól (főleg madár) | krähen, krächzen (haupts. Vogel)'

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A → *csörög*-ből keletkezett, a szó belseji *r* kettőződésével.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csiricsáré*, *csörög*

csesz × **A**: 1201 ? *cese* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1444/ *Chezew* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1799 *Tseszni* [sz.] (Nsz.); 1862 *cseszik* [□] (CzF.); NYJ. *csész* (EtSz.); *csisz* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1444/ ? 'karcol; súrol | kratzen; streifen, leicht berühren' (↑), 1799 'ua.' (↑); **2.** 1444/ ? 'nemileg közösül | koitieren' (Tsz.), 1838 'ua.' (Tsz.); **3.** 1911 'lop | stehlen' (MNY. 7: 96); **4.** 1940 'vág, szel | (ab)schneiden' (ÚMTsz.); **5.** [*el~*] 1960 'elront | verpfuschen' (ÉrtSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A → *csiszol*, valamint a *csosz* (→ *csoszog*) stb. tövével függ össze. A hangutánzó-hangfestő eredetű igéknél a képző hiánya a szó ősi mivoltát bizonyítja. A 2. és 3. jelentés eufemizmus. A 4. jelentés talán metonímia az 1. jelentés alapján. Az 5. jelentés az argóban keletkezett.

📖 NéNy. 10: 85; TESz.; EWUng. • Vö. *csiszol*, *csoszog*, *csúszik*

csésze **A**: 1395 k. *chezew* (BesztSzj. 835.); 1498 *Cheze* (Oklsz.); 1528 *chese* (Oklsz.); 1577 *czyże* (KolGl.); NYJ. *csézi* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1395 k. 'ivóedény | Trinkschale' # (↑); **2.** 1560 k. 'mosdó(kagyló) {a templomban} | Waschbecken (in der Kirche)' (GyöngySzt. 1776.); **3.** 1792 e./ 'a virág csészelevelei | Blumenkelch' (NSz.); **4.** 1813 'mérlegserpenyő | Waagschale' (Nsz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a csehből. | (≡) Cseh *číše*, (R.) *čiešě*; – óe. szl. *čaša*; szbhv. *čaša*; or. *чauua*; stb.: 'pohár, ivóedény' [tisztázatlan eredetű]. (△) A *csésze* alak elhasonulással keletkezett; vö. → *cseresznye*. A 2. jelentés metafora. A 3., ill. 4. jelentés valószínűleg a lat. *calix* 'pohár', (tud.) *calyx* 'csésze <virágé>', ill. a ném. *Schale* 'csésze; mérlegserpenyő' hatását tükrözi.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 131; TESz.; EWUng.

csetepaté **A**: 1531 *czerepate* [ɔ: *czetepate*] (ÉrsK. 424); 1544 *Csaté-paté* [↗] (RMKT. 2: 185); 1590 *czata pateiát* (NySz.); 1612 *czatay patayt* (MNY. 79: 510); 1652 *csatepete* [↗] (EtSz. 3. *csete* a.); 1664 *csetepaté* (Monírók. 8: 371); 1668 *czatej patej* (MNY. 45: 193); 1703 *csité patéjok* (MNY. 68: 336); 1759 *tsitepatázásokban* [sz.] (NSz.); 1774 *tsiti-pati* (NSz.) **J**: **1.** 1531 'csődület; zenebona | Volksauflauf; Spektakel' (↑); **2.** 1572 'verekedés; csatározás | Schlägerei; Scharmützel' # (SzT.)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt tagok a →*csetten* és →*pattan* szócsaládjainak fiktív, hangutánzó-hangfestő eredetű tövéből eredő származékszavak. A keletkezés módjához vö. →*csihi-puhi*. Végződése valószínűleg *-e* > *-é* folyamatos melléknévi igenévképző vagy *-ej* > *-é* névszóképző; az alaktanához vö. *dőrej* (→*dörög*), *zőrej* (→*zördül*) stb. Amennyiben a szó elő- és utótagja melléknévi igenevek voltak, főnevesülés ment végbe.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 45: 192; TESz.; Benkő: FiktI. 97, 108; EWUng. • Vö. *csetten*, *pattan*

cseter × **A:** 1211 ? *Chetur* (Oklsz. *csötör* a.); 1288/ ? *Chutur* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 315); 1405 k. *cheter* (SchlSzj. 1520.); 1470 *Chethewrth* (Oklsz. *csötör* a.); 1519 *chetherth*; *chetreth* [□] (Oklsz. *csötör* a.); 1593/ *Czötörtivel* (Oklsz. *csötör* a.); 1863 *csètér*, *Csütört* (Krizsa [szerk.] Vadr. 495); NYJ. *csetér* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'serleg | Pokal' (↑); 2. 1470 'régi gabonamérték | altes Kornmaß' (↑); 3. 1595 'negyedrészt | Viertel' (SzT.); 4. 1606 'hasábfa | Scheitholz' (SzT.); 5. 1680 'csapás, ütés; szántóterület | Schlag, Ackerfläche' (SzT.); 6. 1838 'vmely kerek tárgy átmérője | Durchmesser eines runden Gegenstandes' (Tsz. *Csetert* a.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | (⊖) Blg. *чѣтверъ* 'negyed(rész), egynegyed'; szbhv. *četrvt* 'ua.', (Kaj) *četrvt* 'egy fajta űrmérték'; szln. *četrvt* 'negyed(rész), egynegyed; egy fajta gabonamérték'; – cseh *čtvrť* 'negyed(rész), egynegyed'; or. *чѣтверъ* 'ua.; régi űrmérték'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *caturthá-h*; lat. *quartus*; stb.: 'négyes(ével)']. (⊕) A jelentése alapján különböző átadó nyelvekkel kell számolni. – A *cseter* alak a tárgyagnak felfogott szóvégi *t* elhagyásával keletkezhetett.

📖 EtSz. *csëtért* a.; Kniezsa: SzlJsz. 132; TESz.; EWUng. • Vö. *csütörtök*, *kvártély*

csetlik-botlik [1] **A:** 1617 *csótóllyön botóllyon* [l-j] (NySz.); 1647 *tsetelve-botolva* [sz.] (NySz.); 1669 *csótlík, botlík* [▽] (NySz.); 1791 *tsetlet bötlött* (NSz.); NYJ. *csütylyik-botylyik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1617 'botladozva, bizonytalanul jár | herumstolpern' # (↑); 2. 1880 'tesz-vesz; fáradozik, bajlódik | schalten und walten, sich abmühen' (Nyr. 9: 237); 3. 1880 'lábatlankodik | im Wege stehen' (Nyr. 9: 237)

■ Összetétel, ikerszó. | (⊕) A (R.) *csetel* ~ *csetlik* 'megbotlik, botorkál' (Baróti Szabó: KisdedSz.) + →*botlik* tagokból jött létre. A keletkezés módjához vö. →*dúl-fúl, fúr-farag* (→*fúr*) stb. A *csetel* ~ *csetlik* valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű; a szótő a →*csetten*, ill. →*csötönöz* szócsaládjáéval állhat összefüggésben. Végződése gyakorító képző. A szó keletkezését feltehetően a tagok hasonló jelentése segíthette elő.

📖 EtSz. *csetlik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csetten*, *csitri*, *csötönöz*

csetteg → *csetten*

csetteget → *csetten*

csetten **A:** 1635 Meg ... *czetten*, megnem *csöttent* (NySz.) **J:** 1. [meg~] 1635 'kétségbeesik | verzweifeln' (↑); 2. 1831 'csattanásszerű éles hangot ad | knallen; schnalzen' # (Kreszn.); 3. [főleg meg~] 1888 '⟨serdülő ifjú hangja⟩ erősödni, férfiasodni kezd | stärker werden (Stimme eines herangewachsenen Jungen)' (Nyr. 17: 418)

csetteg A: 1742 *csetegtette* [sz.] (MNY. 75: 377); 1794 *csettegetéseket* [sz.] (NSz.); 1811–1812 *Csettögő* [sz.] (Nsz.); NYJ. *csëttég* (ÚMTsz.); *csöttög* (MTsz.) **J:** 'újra és újra durran, csattan, pattan | wiederholt knallen, schnalzen'

csetteget A: 1794 *száj-csettegetése* [sz.] (NSz.); NYJ. *csettëgette* (MTsz.) **J:** 'újra és újra durran, csattan, pattan | wiederholt knallen, schnalzen'

csettint A: 1831 *Csettent* (Kreszn.); 1871 *csettintett* (NSz.); NYJ. *csëttint* (Nyatl.) **J:** 'durran, csattan, pattan | knallen, schnalzen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A → *csattan* szócsalád tagjainak palatális párhuzamos alakja. Végződése különböző igeképzők. A *csetten* 1. jelentésének keletkezés módja tisztázatlan. – A *csett* 'a löfegyver kakasának csettenését utánzó indulatszó' (1829: EtSz.) az igékből való elvonással keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csattan, csetepaté, csetlik-botlik, csötönöz*

csettint → *csetten*

cséve A: 1548 *ceue, chewe* (Oklsz. *cső* a.), de vö. → *csörlő*; 1661 *tsévő-orsojával* (EtSz. *cső* a.); 1664 *csőve* (NySz. *cső* a.); 1714 *Csivével* (SzT.); NYJ. *csívë* (MTsz. *cső* a.) **J:** 1. 1548 'üreges hüvely, amelyre fonalat gombolyítanak | Webspule' (↑); 2. 1595 'cső | Rohr' (Ver. 15.); 3. 1711 e. 'szívócső | Heber' (MonÍrók. 27: 101); 4. 1714 'löfegyver csőve | Laufeiner Schußwaffe' (↑); 5. 1792 'kukoricacső | Maiskolben' (Nsz.); 6. 1862 'távcső | Fernrohr' (CzF.); 7. 1895 'a madártoll alsó, csöves része | Federkiel, Spule' (PallasLex.)

csévél A: 1792 *tsévëllók* [sz.] (NSz.); 1802 *tsüllik* (NSz.); 1838 *Csével* (Tzs.); 1855–1860 *csöll* (MNY. 38: 222) **J:** 'tekercsel | spulen'

■ A szócsalád alapja, **cséve** jövevényszó egy szláv nyelvből. | ⊕ Blg. (N.) *uebá* 'orsó, cérnatekeres; üreges ág, növényi szár; cső, löfegyver csőve'; szlk. *cieva* '(vér)ér, hajszálcso; cső, cséve'; ukr. (R.) *у́ба* 'orsó'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *saiva* 'ua.; kötőtű'; litv. *šaiivà* 'orsó']. ⊕ A magyar alakban hangrendi kiegyenlítődés ment végbe. A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítéshez vö. → *császár*, → *csép* stb. A jelentéstanához vö. → *cső*, amely végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza.

■ A **csévél** származékszó. | ⊕ Igeképzővel keletkezett a *cséve* szóból, amely gyakoribb használatú, mint az alapszó.

📖 EtSz. *cső* a.; Kniezsa: SzlJsz. 144; TESz.; EWUng. • Vö. *cső, csörlő*

cseveg A: 1585 *Tsiu agozitok* [ɔ: *Tsiuago* zitok] [sz.] (Cal. 808); 1594 e./ *chieuegnec* (Balassi: Camp. 10); 1604 *Czevegőc* (Szenczi Molnár: Dict. *Lállo* a.); 1615 *chiefőgi* (NySz.); 1640 *tzivagot* (NySz.); 1669 *tsivog* (NySz.); 1805 *csevég* (NSz.) **J:** 1. 1585 'csipog, csivitel | piepsen, zwitschern' (↑); 2. 1594 e./ 'beszélget, könnyeden társalog; fecseg | plaudern, schwatzen' # (↑); 3. 1604 'csahol | kläffen' (Szenczi Molnár: Dict. *Obgännio* a.); 4. 1784 'gagyog; gögicsél | babbeln; lallen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 29)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a → *civakodik*, → *csivikel* stb. szócsaládjával függ össze. A szó végződése gyakorító képző.

📖 EtSz., *csivog* a. is; TESz.; EWUng. • Vö. *civakodik, csibe, csipog, csivikel*

csévél → *cséve*

csevice × **A:** 1710 *cseviceért* (NyDtáj. 143); 1738 *czeviczét* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 345); NYJ. *cěvice* (MTsz.) **J:** 1. 1710 ? 'savanyúvíz | Sauerwasser' (↑), 1738 'ua.' (↑); 2. 1710 ? 'hitvány bor | minderwertiger Wein' (↑), 1777 'ua.' (Bakos J.: Szműv. 14); 3. 1792 'savanyúvízes forrás | Sauerbrunnen' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. (N.) *šťavica, ščevica* 'savanyúvíz' [< szlk. *šťava* 'lé, nedv, szörp; sóska'; vö. →*csáva*]. (△) A 2. jelentés metafora; a 3. jelentés metonímia. – A (R.) *Csevice* [HN.] (*Genicha* [ɔ: *Seuicha*]: (1245/: Györffy: ÁMTF. 3: 553)) ugyanerre az etimonra megy vissza, de valószínűleg szláv névadáson alapul, így feltehetőleg a m. *csevice* szóval szótörténetileg nem függ össze.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 133; TESz.; EWUng. • Vö. *csáva*

cséza Δ **A:** 1697 *Cezahoz* (MNY. 79: 510); 1698 *Csezához* (MNY. 79: 510); 1700 *sézát* (Nyr. 88: 209); 1701 *Cséza* (MNY. 79: 510); 1708 *Tzéfa* (Pápai Páriz: Dict. 277); 1736 *sesza* (Nyr. 42: 266); 1838 *Czézsa* (Tsz.); NYJ. *csěsa* (MTsz.) **J:** 'könnyű, rugós lovas kocsi, homokfutó | Kalesche'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Chaise*, (R.) *schesa*: 'fotel; könnyű kocsi, jármű, homokfutó' [< fr. *chaise* '(karos)szék; hordszék; utazó-, postakocsi']. (△) A szó eleji *s* > *cs* affrikálódáshoz vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb. (⇒) A magyarból: szbhv. *čeze* [többes szám] 'homokfutó'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sezlon*

csi Δ **A:** 1585 *Tsi* (Cal. 125); 1836 *Tsí* (Kassai: Gyökerésző 5: 182) **J:** 'csitt!, pszt! | pst'

csigat × **A:** 1636 *tsigatná* [sz.]; *tsigetni* [sz.] (NySz.); 1810 *Tsígetem* (NSz.); NYJ. *csíggat* (MTsz.) **J:** 'elcsitít, elcsendesít, megnyugtat | beschwichtigen, beruhigen'

■ Egy onomatopoetikus többől származó szócsalád. | (△) A szótő a →*csihad*-dal, továbbá a →*csitít*, →*csucsujgat* stb. szócsaládjával áll összefüggésben. A *csi* és a *csigat* párhuzamos módon keletkezettek. Az ige végződése gyakorító-műveltető képző. (≈) Idetartozik: *csicsí* 'altatásnál használt indulatszóként' (1786: Nszt.). Ezzel az ikerszóval állnak összefüggésben az alábbiak: *csicsígat* 'elaltat; megnyugtat' (1838: Tsz.); *csicsikál* 'alszik, alukál <a gyerekenyelvben>' (1898: Nszt.).

📖 TESz. *csicsí* a.; EWUng. • Vö. *csihad*, *csikó*, *csitít*, *csucsujgat*, *hajcsi*

csiákol × **A:** 1531 *fjākol wala* (ÉrsK. 162); 1890–1906 *csiákol* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1531 'serceg, sistereg | knistern' (↑); 2. 1890–1906 '(panaszosan) csipog | (jämmerlich) piepsen' (↑)

csiápol × **A:** 1616 *siapolua* [sz.] (NySz.); 1803 *tsiápolly* [l-j] (NSz.); 1837 *Csiapolni* [sz.] (NSz.); NYJ. *csihápol* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1616 '(panaszosan) csipog | (jämmerlich) piepsen' (↑); 2. 1803 'cseveg; lármáz | plaudern; lärmern' (↑); 3. 1823 'tengődik | vegetieren, siechen' (TudGyűjt. 10: 66)

■ Származékszó. | (≡) A →*si*¹ szóból keletkezett *-kol*, ill. *-pol* gyakorító képzővel; az alaktanához vö. →*kovákol*, *csiripol* (→*csiripel*) stb. A szó eleji *s* > *cs* hangváltozás a →*csipog* hatására mehetett végbe. A *csiápol* 3. jelentése metonimikusan keletkezett az 1. jelentés alapján. (≈) Valószínűleg idetartozik: *csiadoz* 'ijedezve kiáltoz' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 494).

📖 TESz. *csiápol* a.; EWUng. • Vö. *si*¹

csiápol → *csiákol*

csiatag × **A**: 1772 *csivatagokbul* (MNY. 45: 341); 1808 *Tsiatag* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csihatag* (MTsz.); *csijatag* (ÚMTsz.) **J**: <FN> **1.** 1772 'gyökérhajtás | Wurzelschößling' (↑); **2.** 1838 'pózna; husáng | Stange; Knüttel' (Tsz. *Suhatag* a.); **3.** 1893 'fiatal erdő | Jungwald' (MTsz.) | <MN> **1.** 1808 'bokrokkal borított (hely) | mit Büschen bewachsen (Ort)' (↑); **2.** 1880–1881/ 'semmiházi; semmirekellő | hergelaufen; nichtsnutzig' (NSz.)

■ Fiktív többlől keletkezett származékszó. | (△) A szótő a → *suvad*, ill. a → *suhog* szócsaládjával függhet össze. A szó végződése *-atag* névszóképző; az alaktanához vö. *fuvatag* (→ *fűj*). A szó eleji *s* > *cs* hangváltozáshoz vö. → *csiákol*; a szó belseji *u* > *i*-hez vö. → *csuhé*. A melléknévi 2. jelentés a gyökérhajtás haszontalanságára utal. (⊖) Idetartozik: *suhatag* 'dorong, bunkósbot, rúd, karó' (1838: Tsz.). (△) A szó *suhatag*-ból' (↑) való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNY. 10: 163; TESz.; EWUng. • Vö. *suhog*, *suvad*

csiba **A**: 1794 *tziba* (Nszt.); 1808 *Tsiba* (NSz.) **J**: '⟨kutyához v. – ritkán – emberhez:⟩ kuss! hallgass! | kusch! schweig! ⟨haupts. zu einem Hund⟩'

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (≡) Kutyakergető szó. Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: szbhv. *šibe*; szlk. *čiba*; ukr. *auđōa*, *uiđōa*; rom. (N.) *ṭibă*: 'kuss!'; ezek egymástól függetlenül keletkezhetek. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1393 *Chyba* [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 326).

📖 EtSz.; MNY. 61: 211; TESz.; EWUng.

csibe **A**: 1757 *csibéért* (MNY. 45: 341); 1799 *Czibe* (Nszt. 204); 1825–1827 *tsébe* (Bernolák: LexSl. *kura* a.); 1838 *csebe* (Tsz. *Czibe* a.); NYJ. *csipe*, *csübét* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1757 'kiscsirke | Küken' # (↑); **2.** 1861 'kislány | kleines Mädchen' (NSz.); **3.** 1879 'keresztrakás után a tarlón összekapart gabona; egy villára való széna-, szalmacsomó | nach dem Aufmandeln zusammengeharktes Getreidehäuflein; eine Gabelvoll Heu od. Stroh' (Nyr. 8: 522)

■ Származékszó, képzésmódja azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó a (N.) *csib-csib*, *cib-cib*; stb. '⟨csirkehívogató szó⟩' (ÚMTsz.) szavakkal, ill. a → *cseveg*, → *csipog* stb. igék tövével függ össze. A szó végződése kicsinyítő képző vagy *-e* folyamatos melléknévi igenévképző; vö. → *pipe*, *pizse* (→ *pizseget*) stb. Amennyiben a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesüléssel ment keresztül. – A 2., 3. jelentések metaforikus úton keletkeztek. (≈) Ehhez hasonló: oszm. *civciv* 'csiripelés, csipogás; fióka, (kis)csibe'; ném. (baj.-osztr.) *zib* '⟨csirkehívogató szó⟩', *zibəl* 'szelíd baromfi'; or. *уиплєнок* '(kis)csibe'; stb. (⊖) Idetartoznak: (N.) *ciba*, *csibi* '(kis)csibe' (ÚMTsz.).

📖 MNY. 7: 354; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cseveg*, *csibész*, *csipog*

csibész **A**: 1824 *Csibész* (Nszt.); 1834 *Csibész* (NSz.) **J**: **1.** 1824 'csibeárus | Hühnerhändler' (↑); **2.** 1897 'utcagyerek; csirkefogó | Gassenbube; Gauner' # (Nyr. 26: 557) **Sz**: ~**kedik** 1927 *csibészkedtünk* 'bosszant, rosszkodik | ' (Nszt.); 1937/ (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A → *csibe* szóból keletkezett névszóképzővel. A 2. jelentés valószínűleg a → *csirkefogó* vagy a *csirkász* ~ *csirkás* ~ *csirkész* (→ *csirke*) hatására keletkezett.

csibor **A:** 1799 *tsibornak* (NSz.); 1836 *Tsíbor* (Kassai: Gyökerésző 5: 183) **J:** 'nedves környezetben élő, zöldesfekete rovar, amelynek jellegzetes, bunkós végű csápja van | Kolbenwasserkäfer (Hydrophilidae)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | (△) A →*csíkbogár* összetételből, mindkét összetételi tagból való hangkiesésekkel. (⊙) Ma állattani műszóként él. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 MNy. 2: 217; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csíkbogár*

csibuk × **A:** 1817 *Tsubuk* (SzT.); 1823 *Csibuk* (MNy. 70: 94); 1847 *csubak* (Nyr. 26: 369); NYJ. *csubik* (ÚMTsz.) **J:** 'hosszú szárú {török} pipa | Tschibuk' **Sz:** ~**ozik** 1854 *csibukozott* (NSz.)

■ Valószínűleg oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çubuk*, (N.) *çibuk*: 'bot, pálca; pipaszár, hosszú szárú pipa'; – vö. még szbhv. *čibuk* 'hosszú szárú pipa'. Az oszmánban török eredetű. (≈) Megfelelői: rom. *ciubuc*; le. *cybuch*; or. *чыбук*; stb.: 'ua.; pipaszár'. (△) A szó kései felbukkanása az irodalmi vagy kereskedelmi nyelvből való átvétel mellett szól. – Az 1266 *Chybuk* [szN.] (NyK. 46: 130) valószínűleg kun eredetű.

📖 EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 45; EWUng.

csicsás **A:** 1771 *csicsos* (Nyr. 103: 77); 1890–1906 *csicsás* (ÚMTsz. *csecsés* a.); NYJ. *csicsós* (ÚMTsz. *csecsés* a.) **J:** 1. 1771 'feldíszített | aufgeputzt' (↑); 2. 1890–1906 'szép, csinos | hübsch, nett' (↑); 3. 1915–1960 'túldíszített, ízléstelen | überschmückt, geschmacklos' (ÚMTsz. *csicsós*¹ a.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadással. | (△) Hangrendi átcapással keletkezhetett a *csecsés* (→*csecse*) szóból. Az 1. jelentés lehetett az eredeti; később pejoratív jelentésfejlődésen ment keresztül.

📖 ÉKsz.; EWUng. • Vö. *csecse*

csicseg × **A:** 1560 k. *chichegees* [sz.]; *chyczegeō* [sz.] (GyöngySzt. 244., 3150.); 1603 *cziczegnek* (NySz.); 1862 *csicsog* (CzF.); NYJ. *csicség* (MTsz.) **J:** 1. 1560 k. 'csicsereg | zwitschern' (↑); 2. 1838 'cuppogásra emlékeztető hangot ad | quatschen {im Matsch watend}' (Tzs.)

csicsereg [1] **A:** 1784 *csicsereg* (Nsz.); 1831 *Csicsergés* [sz.] (Kreszn.); 1858 *csicserg* (Nsz.); 1862 *csicsérég* (CzF.); NYJ. *csicsorognak* (ÚMTsz.); *csücsörög* (MTsz.) **J:** 1. 1784 'csivitel, csiripel | zwitschern' # (↑); 2. 1832 'csacsog | schwätzen' (TudGyűjt. 3: 71); 3. 1838 'szivárog, csörgedez | sickern, rieseln' (Tsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó a →*cicerél*-ével lehet összefüggésben. A szóvég gyakorító képző. (⊂) Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csicserél* 'csiripel, csicsereg' (1789: NSz.); *csicserész* 'ua.' (1846: NSz.); *csicserikel* 'ua.' (1862: NSz.); *csicserkél* 'ua.' (1862: CzF.).

📖 EtSz.; TESz. *csicsereg* a.; EWUng. • Vö. *cicerél*

csicserborsó × **A**: 1395 k. *cicer borfo* (BesztSzj. 477–478.); 1405 k. *chicer borfo* (MNY. 37: 274); 1767 *Tsitser borsó* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cicer* a.); 1783 *Csitserborsó* (NSz.) **J**: 'a pillangós virágúak családjába tartozó, a bükkönnyel rokon termesztett növény | Kichererbse'

csicseriborsó **A**: 1572 *cichiri borso* (NySz. *borsó* a.); 1590 *cziczéri borso* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 33); 1664 *cicéri-borsót* (Wagner: Phras. 2: 30); 1664 *Csicheri borsó* (NySz. *borsó* a.); 1790 k. *Csecseri borsó* (Nyr. 85: 210); 1836 *Tsitseri borsó* (Kassai: Gyökerésző 5: 292); NYJ. *cicéli borsó* (ÚMTsz.); *csicsíri borsó* (Csűry: SzamSz.); *csincseriborsó* (MTsz.) **J**: 'a pillangós virágúak családjába tartozó, a bükkönnyel rokon termesztett növény | Kichererbse (Cicer)'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **csicserborsó** részfordítás német minta alapján, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *cicerpisum* 'csicseriborsó' [< lat. *cicer* 'ua.' + *pisum* 'borsó'; tautologikus összetétel]. (≈) Megfelelői: ném. *Kichererbse*; ang. *chick-pea*; fr. *pois-chiche*; stb.: 'csicseriborsó'. (⊕) A cs-vel való kiejtéshez vö. → *csízio*.

■ A **csicseriborsó** összetétel. | (⊕) A *csicseriborsó* első tagja származékszó a *csicser*-ből melléknévképzővel, népetimológiai értelmezéssel jött létre, tkp. 'Csicser vidékéről származó <borsó>'; vö. 1263 k. *Checher* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 414).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Az összetételekből önállósodás útján: (N.) *cicer*, *cicor*, *csicseri* stb. 'csicseriborsó' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; TESz. *csicseri* a.; EWUng. • Vö. *borsó*

csicsereg → *csicseg*

csicseriborsó → *csicserborsó*

csicskás Δ **A**: 1909 *csicskás* (UjIdők 1909: 334); 1937/ *csicskás* (NyK. 70: 453) **J**: 'tisztiszolga, küldönc | Offiziersbursche'

■ Származékszó. | (⊕) A (R.) *csicska* 'V-alakú piros paszomány a tisztiszolga zubbonyujjának elején' (1914 e./: MNY. 39: 231) szóból keletkezett melléknévképzővel. A *csicska* vitatott eredetű: vagy belső fejlődésű, származékszó a → *csúcs*-ből kicsinyítő képzővel vagy az ukr. (Kárp.) *чичка* 'virág' szóból ered. – A *csicskás* már az első világháború előtt használatban volt a katonai nyelvben, azonban ezt adatokkal nem lehet igazolni.

📖 MNY. 39: 381, 40: 60; TESz.; EWUng. • Vö. *csúcs*

csicsó → *csicsóka*

csicsóka × **A**: 1773 *tsitsóka* (Nyr. 19: 42) **J**: 1. 1773 'a napraforgóval rokon növény, amelynek megvastagodott gyökérgumói vannak | Topinambur (*Helianthus tuberosus*)' (↑); 2. 1801 'burgonya | Kartoffel' (Nsz.).

csicsó × **A**: 1808 *Tsitsó* (Sándor I.: Toldalék) **J**: 'a napraforgóval rokon növény, melynek megvastagodott gyökérgumói vannak | Topinambur (*Helianthus tuberosus*)'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csicsó** származékszó. | (⊕) A → *csúcs*-ből keletkezett -ó kicsinyítő képzővel. A *csicsóka* a *csicsó*-ból -ka kicsinyítő képzővel jött létre. Az alapszóban egy *u* > *i* elhasználat ment végbe. A megnevezés a csicsókakrumpli göcsörtös, dudoros alakjára

utal; vö. *csucsor* (→*csucsorka*). A magyarázat nehézsége, hogy a *csicsóka* időrendben későbbi adatolású, mint a vélt alapszó. (◡) Idetartozik: *picsóka* 'csicsóka' (1838–1845: MNyTK. 107: 31); ez valószínűleg szövegyülés a *csicsóka* és a →*pityóka* szavakból. (△⇒) A magyarból: szbhv. *čičoka*, *čičovka*; szlk. (N.) *čičovka*: 'ua.'

EtSz.; MNy. 61: 212; TESz.; EWUng. • Vö. *csúcs*

csiga A: 1272 ? *Chyga* [SZN.] (MNy. 10: 39); 1395 k. *chýga* (BesztSzj. 1118–1119.); 1467 Czwg (Oklsz.); 1836 nyaka *tsugája* (Kassai: Gyökerésző 5: 218); NYJ. *csilige* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta puhatestű állat | Schnecke (Gastropoda)' # (↑); 2. 1493 'tengelye körül forgó, korong alakú emelőeszköz, amelyet a vájatába illeszkedő kötéllel mozgatnak | Rolle' # (Oklsz.); 3. 1512 k. 'csigaemelővel működtetett kínzóeszköz | Folterseil' (WeszprK. 103); 4. [főleg *nyak~*] 1560 k. 'csigolya | Wirbelbein' (GyöngySzt. 4466.); 5. 1585 'játékcsiga | Kiesel' # (Cal. 1094); 6. 1820 'csigatészta, lúdgége | Schneckenudeln' (MNy. 68: 336) **Sz:** *~z* [főleg *el~*] 1512 k. meg *czigazot* [sz.] 'elkínozt, meggyötört; elfáraszt, elbágyaszt | {haupts. *el~*} quälen; abmatten, abplagen' (WeszprK. 103); 1861 'felkelti az érdeklődést vki, vmi iránt | {haupts. *fel~*} spannend machen' (NSz.) | *~s* 1522 *Chygasewswenye* 'csiga alakú, csigavonalú | schneckenförmig' (Oklsz.); 1790 'göndör, fürtös | lockig' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy fiktív tő egy származékának szófajváltásával. | (△) Egy főnevesült, -a képzős folyamatos melléknévi igenévnek tűnik; az alaktanához vö. →*csusza*, →*hulla* stb. A szótó esetleg egy ótörök nyelvből jön; vö. Kāšy. *čīyri* 'kerék'; oszm. *čikrik* 'kútkerek, rokkakerék'; tat. *čīyir* 'kerék' [? < török *čīy- ~ *čīg- 'forgat, teker, csavar']. A szótó igei természetéhez vö. →*csigolya*¹. – Játszi szóalkotás a *csiga* szóból: (N.) *csilige* 'kicsi csiga' (MTsz.). (△⇒) A magyarból: szbhv. *čigra*, (N.) *čiga* 'orsó, csiga, tekercs, henger; pörgettyű; kútgém'; rom. (N.) *cigă* 'csiga; orsó, csiga, tekercs, henger; pörgettyű'; stb.

EtSz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csigabiga*, *csigolya*¹, *csigolya*²

csigabiga A: 1536 *chýgabýgat* (NySz.); NYJ. *csege-bige*, *csigaliga*, *csigariga* (MTsz.); *csigë-bugä* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1536 'furcsa ember | drolliger Mensch' (↑); 2. 1560 k. 'különböző mitikus lények megnevezéseként' | {als Benennung versch. mythischer Wesen} (GyöngySzt. 4548.); 3. 1590 'csiga | Schnecke' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 71); 4. 1598 'bonyodalom, szövevény | Verwicklung' (NySz.); 5. 1604 'semmiség, apróság | Kleinigkeit' (Nyr. 12: 38)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (△) A *csiga* szóból jött létre; a keletkezés módjához vö. →*csecsebecse*, →*cserebere* stb. Az eredeti jelentése 'csiga' lehetett, amelyből – a csigaház spirális alakja alapján – a 4. jelentés kialakulhatott; az 1. és 2. jelentés a 4.-hez kötődik. (◡) Idetartozik: (N.) *csiligebuga* 'csiga' (MTsz.).

EtSz.; EWUng. • Vö. *csiga*

csigat → *csi*

csiger × [4] **A:** 1215/ ? *Cheger* [SZN.] (VárReg. 179.); 1395 ? *Cygerd* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 146); 1430 k. *chyger* (SchlSzj. 2158.); 1577 *chwǵór* (OrvK. 392); 1591 *Cziger* (SzT.); 1673 *Csügrőt* (SzT.); 1713 *tségért* (NySz.); 1732 *csiger* (SzT.); 1734 *Chinger* (MNy. 79: 510); 1807 *Tzigora* [□] (Nyr. 25: 284); 1835 *csenger*, *Csige* (TudGyűjt. 2: 29); 1862 *csèngèr* (CzF.) **J:** 1. 1215/ ? 'savanyú, silány bor | Tresterwein' (↑), 1430 k. 'ua.' (↑); 2. 1788 'silány gyümölcsbor | minderwertiger Obstwein' (MNy. 20: 139)

■ Valószínűleg jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Tar. *čägir* 'égetett szesz; pálinka'; kelet-török *čeyir* 'bor'; vö. még CC. *čayir* 'ua.'; kipcs. *čakir* 'ua.'; oszm. *çakır* 'ua.'; stb. [török eredetű]. (⊕) A törökben ritka palatális alak átvételével lehet számolni. vö. →*bövény*, →*gödény* stb. (⊕) Kiindulási alakja valószínűleg a **čiger* lehetett. (⊕⇒) A magyarból: szbvh. *činger*, (Kaj) *čiger*; szlk. (N.) *čingír*; rom. (N.) *cighir*; stb.: 'csiger, löre', a románban 'gyümölcsbor' jelentésben is.

📖 MNy. 2: 195; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 287; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

csigolat → *csigolya*¹

csigolya¹ A: 1211 ? *Cigolou* [SZN.] (OklSz.); 1549 *Chygolya* (OklSz.); 1551 *chygola* (OklSz.); NYJ. *csuguja* (MTsz.) J: 'gerincoszlop csontja | Wirbelbein' #

csigolat Δ A: 1551 *nyakchygolaton* (NySz.); 1585 *tsigalat* (Cal. 523) J: 'gerincoszlop csontja | Wirbelbein'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **csigolya**¹ egy relatív fiktív tői származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel; az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az -l gyakorító képzős relatív tő ('forgat, teker, csavar; hajlik, görbül' jelentésben) a →*csigolya*² tövével függ össze. Az abszolút tő a →*csiga* szóéval azonos. A →*csigolya*¹ és →*csigolya*² szószerkezetileg azonos, de ezek a szavak egymástól függetlenül fejlődtek ki.

■ A **csigolat** származékszó. | (⊕) A relatív töből -at névszóképzővel keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Eredetileg mindkét szó a fej forgatását szolgáló nyakcsigolyákra vonatkozhatott; a 'gerinccsigolya' jelentés jelentésbővüléssel alakult ki.

📖 MNy. 11: 312; NytudÉrt. 30: 23; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csiga*, *csigolya*²

csigolya² × A: 1358 u./ *Chigla* mezei [HN.] (EtSz.); 1655 *tzigolya* (NySz. *cigolya* a.); 1677 *Czigoiásban* [SZ.] [HN.] (CIFU5 7: 138); 1685 *Csigolia* [HN.] (SZT.); 1687 *Czigollya(n)* [HN.] (SZT.); 1792 *tsigaja* tetőn [HN.] (SZT.) J: 'kosárfonó fűz | Korbweide (*Salix purpurea*)'

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel; az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az -l gyakorító képzős relatív tő ('forgat, teker, csavar; hajlik, görbül' jelentésben) a →*csigolya*¹ szócsaládjával függ össze. Az abszolút tő a →*csiga* szóéval azonos. A →*csigolya*² és →*csigolya*¹ szószerkezetileg azonos, de ezek a szavak egymástól függetlenül fejlődtek ki. (⊕) Finnugor magyarázata, ill. ótörök származtatása kevésbé valószínű.

📖 MSzFE.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *cigle*, *csigolya*¹

csihad × A: 1825 *tsihed* (Bálint: SzegSz. 1: 243); 1873 *Csihadj* (Nyr. 2: 421) J: 'csendesedik {szél, vihar, fájdalom} | nachlassen {Wind, Sturm, Gewitter, Schmerz}'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*csi*, →*csitít* stb. szócsaládjával függ össze. Végződése -d kezdő-visszaható képző.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csi*, *csitít*

csihés × **A**: 18. sz. *csihéssé* (Nyr. 40: 422); 1805 e. *csijést* (Nyr. 37: 349); 1816 *tsihéssé* (Nyr. 34: 524); NYJ. *csihís* (ÚMTsz.); *csühös* (Nyr. 36: 235) **J**: <MN> **1.** 18. sz. 'rossz hírű, hírhedt | berüchtigt, verrufen' (↑); **2.** 1873 'félénk, ijedős; nyavalyatörős | furchtsam; epileptisch' (Nyr. 2: 188) | <FN> **1.** 1821 'gonosztevő; bűnös személy | Übeltäter; Schuldiger' (TudGyűjt. 2: 67); **2.** 1847 'az, akit mindenki ugrat, megviccel | Zielscheibe des Spottes <Person>' (Arany J.: ÖM. 2: 106)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó alaktani szerkezete alapján -s melléknévképzős származékszónak tűnik, de ez a feltevés nem igazolható.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csihi-puhi **A**: 1848 *csihi-puhi* (Nsz.); 1854 *csihé, puhé* (Nsz.); 1860 *csihipuhi* (NSz.); 1878 *suhé-puhé* (Nyr. 7: 328) **J**: <FN> 1848 'verés; verekedés | Schläge; Schlägerei' (Nsz.) | <ISZ> 1854 'a verés hangjának utánzására' | <zur Schallnachahmung des Prügeins>' (↑)

■ Összetett szó, ikerszó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt tagok származékszavak a →*csihol*, ill. →*suhog* és →*puha*, ill. →*páhol* fiktív töveiből. A végződése -i (ill. -é) folyamatos melléknévi igenévképző. A keletkezés módjához vö. →*csetepaté*, →*tutyimutyi* stb.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 291; EWUng. • Vö. *csihol*, *páhog*, *puha*, *suhog*

csihol **A**: 1669 *dohánycsiholást* [🔪] [sz.] (NySz.); 1784 *tsehelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1792 *tziholok* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsehelek* a.); 1805 *tsaholtam* (Nsz.); 1817 *csoholt* (Nsz.); 1862 *csehél* (CzF.); 1862 *csihel* (CzF. *csahol* 2. a.); NYJ. *csuholni* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: 'acéllal, kovakővel stb.) tüzet pattint, üt ki | Feuer schlagen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A kovakőnek acéllal való összeütögetésekor keletkező csikorgó hang megjelenítésére. A szóvég -l gyakorító képző. A *csihol* és →*csahol* hangalakja összekeveredett.

📖 MNy. 9: 386; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csihi-puhi*

csík¹ **A**: 1113 *Ciker* [HN.] (Fejérpataky: KKOk. 60); 1213/ ? *Sicu* [SZN.] (VárReg. 382.); 1255/ ? *Chek* [HN.] (Nyr. 105: 482); 1395 k. *chuk* hal (BesztSz. 306.); 1405 k. *chik* (SchlSz. 805.); 1763 *Csék* (NSz.) **J**: **1.** 1113 ? 'hengeres testű, mocsárban, lápban élő halfajta | Schlammbeißer (Misgurnus fossilis)' (↑), 1533 'ua.' (Murm. 1161.); **2.** 1395 k. 'angolna | Aal' (↑); **3.** 1708 'metélt tészta | Nudel' (Pápai Páriz: Dict. *Offa* a.); **4.** 18. sz. eleje ? 'daganat | Geschwulst' (SzT. *csík³* a.), 1779 u. 'ua.' (Nsz.); **5.** 1838 'pióca | Blutegel (Hirudo medicinalis)' (Tsz.) **Sz**: ~**ászik** 1648 *csíkászó* [sz.] (KárOk. 4: 291) | ~**ász** 1652 *Czikaž[na]k* <FN> 'réticsík-halász | Schlammbeißerfänger' (MNy. 42: 77)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) A réti csík éles levegővételi hangjának utánzására. A →*csikar* tövével és a →*csikorog* szócsaládjával lehet azonos. Több más nyelvben is hangutánzó-hangfestő eredetű megnevezései vannak ennek a halfajtnak; vö. ném. (N.) *piepaal*; szlk. (N.) *sikavica*; stb. A 2., 3., 5. jelentése metafora. A 4. jelentéshez vö. →*béka*, →*rák* stb. (△) Az értelmezés, miszerint egy *síkhal* ~ *csíkhal* 'csúszós, sikamlós hal' típusú összetétel első tagjának önállósodásával keletkezett volna, kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: szbhv. *čikov*, (N.) *čik* 'réti csík', rom. (N.) *cicár* 'kövicsík, kövihal' stb.

📖 TESz.; NytudÉrt. 71: 24; EWUng. • Vö. *csík²*, *csikar*, *cssikbogár*, *csikmák*, *csikorog*, *gyík*, *mácsik*

csík² A: 1763 *Csikas* [sz.] (SzT.); 1787 *tsikosnak* [sz.] (NSz.); 1799 *tsík* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Streif* a.) **J:** 'sáv, vonal, szalag | Streifen' # **Sz:** ~**os** 1763 'csíkozott, sávós | gestreift' (↑) | ~**oz** 1799 [sz.] (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jelentésselkülönüléssel. | (△) Talán a →*csík¹* szóból keletkezett, leginkább e halfajta csíkos mintájú, hosszúkás testformája alapján. (△) A *csikos*-ból elvonással való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz. *csíkos* a.; EWUng. • Vö. *csík¹*, *csíkbogár*

csikar A: 1756 meg *csikarta* (MNY. 70: 94); 1784 *tűkorni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 90) **J:** 1. 1756 '⟨görcsös⟩ fájdalmat okoz | zwicken, kneifen' # (↑); 2. 1756 'karmol; karcol | kratzen; ritzen' (↑); 3. 1784 'csikorogtat; fogat csikorgat | knarren lassen; mit den Zähnen knirschen' (↑); 4. [ma *ki~*] 1787 'kicsikar; kizsarol | abdringen; erpressen' # (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótő a →*csikorog* szócsaládjával azonos. A szóvég *-r* gyakorító képző. Hasonlóan más finnugor nyelvekben is: osztj. (V.) *tűkər-* 'csikorog, nyikorog, recseg'; votj. (Sz.) *žukjrt-* 'röfög, röffen(t) <disznó>; csikorog, nyikorog, recseg <kocsikerék>'; md. (E.) *čikur*, (M.) *čikor* 'csikorgás, nyikorgás, recsegés'. A magyar szóval való etimológiai kapcsolata tisztázatlan. (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: 1469 *czikar* [SZN.] (MNY. 57: 362).

📖 EtSz.; MSzFE. *csikorog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csík¹*, *csikorog*

csikasz × A: 1791 *tsikafzok* (Nsz.); NYJ. *csikászoknak* (MNYj. 1: 143) **J:** <MN> 1791 'csenevész; sovány | verkümmert; mager' (↑) | <FN> 1864 'farkas | Wolf' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *csikász* változat a *halász* (→*hal¹*), *vadász* (→*vad*) stb. analógiájára keletkezett. A főnévi jelentés keletkezéséhez vö. →*ordas*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csíkbogár A: 1795 k. *Tsík' bogár* (Nsz.); 1800 *Tsíkbugár* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** '2–3 cm-es, vízben élő, halivadék-pusztításával komoly károkat okozó, feketésbarna rovar | Fadenschwimmkäfer (Dytiscidae)'

■ Összetett szó. | (△) A →*csík¹* vagy →*csík²* + →*bogár* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az első tag a bogár életmódjára →*csík¹* vagy sárga csíkos szárnyfedelére →*csík²* vonatkozik. (⊖) Korábbi megnevezés ugyanezzel az előtaggal: *csíkféreg* (1793–1797: EtSz. 1: 1037, 1. csík a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bogár*, *csibor*, *csík¹*, *csík²*

csikk A: 1905 k./ *csikk* (Nyr. 78: 90); 1907 *csik* (NyF. 48: 61) **J:** '⟨kialudt v. eldobott⟩ cigaretta- v. szivarvég | Zigaretten- od. Zigarrenstummel'

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Vö. ném. (au.) *Tschick*, (argó) *schick* 'cigaretta- v. szivarvég, csikk; rágásra használt dohány'; ol. *cicca* 'ua.'; fr. *chique* 'rágásra használt dohány'; szln. *čik* 'szivarvég/-csont'; cseh (argó) *čik* 'cigaretta- v. csikk'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *chiquer* 'tele szájjal eszik, majszol fal']. (≈) E szavak viszonya a cig. (balk.) *tschik*, *djik*, (erd.) *cik*, (ném.) *tschik*: 'sár, kosz' szavakhoz tisztázatlan.

📖 MNY. 35: 49; Nyr. 78: 90; TESz.; EWUng.

csikland → *csiklik*

csiklik [1] **A:** 1211 ? *Ciquilou* [SZ.] [SZN.] (PRT. 10: 510); 1214/ ? *Cicolou* [SZ.] [SZN.] (VárReg. 329.); 1766 *tsikolják* (NSz.); 1777 *csikló* [SZ.] (Nsz. *csiklik*¹ a.); 1816 *Tsiklik* [▽] (Nsz. *csiklik*¹ a.) **J:** 1. 1766 'csiklandoz | kitzeln' (↑); 2. 1777 ? 'viszket | jucken' (↑), 1816 'ua.' (↑) **Sz:** ~**ó** 1211 ? [SZN.] (↑); 1777 'női szeméremtest része | Kitzler' (↑)

csikland **A:** 1577 k. *chyklandýk* [□] (OrvK. 361); 1577 k. *chyklangya* [d-j] (OrvK. 248); 1585 *Tsiklondom* (Cal. 1070); 1717 e./ *csiklándja* (NySz.); 1777 *csiklantsa* (Nsz. *csiklik*¹ a.) **J:** 1. 1577 k. 'csiklandoz | kitzeln' (↑); 2. [-ik] 1577 k. 'viszket | jucken' (↑) **Sz:** ~**ós** 1577 *chyklandos* (KolGl.) | ~**oz** 1584 *csiklandoz* (NySz.)

■ A szócsalád alapja, **csiklik** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. Végződése -l gyakorító képző.

■ A **csikland** származékszó. | ⊕ A *csiklik*-ből keletkezett -nt ~ mt mozzanatos képzővel; az -nd-hez vö. →*fecskend*, →*örvend* (→*öröm*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A rokon nyelvekben találhatók hasonló szavak (vö. cser. (KH.) *tsəɣəˈlte-*; lapp (N.) *čágâldutˈte-*: 'csiklandoz, viszket'), amelyeknek idetartozása ezek esetleges hangutánzó-hangfestő eredete miatt kétséges. ⊖ Idetartoznak: (N.) *csiklint* 'csiklandoz, viszket' (MTsz.).

📖 MSzFE. *csikland* a.; TESz. *csikland* a., *csikló* a. is; MNy. 70: 85; EWUng.

csikmák × **A:** 1577 k. *Chyk makoth* (OrvK. 250); 1708 *Tsík-mák* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'egy fajta főtt tészta, metélt; mákos metélt, mákostészta | gekochte Nudeln; mit Mohn bestreute Nudeln'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*csik*¹ + →*mák* szavakból keletkezett, szintaktikailag bizonytalan alárendeléssel. A tagok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. – A szó játszi szóalkotással keletkezhett; a →*mácsik* szóval is összefüggésben lehet.

📖 EtSz. 1. *csík* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csík*, *mácsik*, *mák*

csikó [6] **A:** 1213/ ? *Chikou* [SZN.] (VárReg. 267.); 1262 ? *Chytkou* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 24); 1358–1359 ? *Cykou* [SZN.] (MNy. 16: 152); 1466 ? *Chethko* [SZN.] (OkI Sz.); 1522 ? *Cheko* [SZN.] (MNyTK. 86: 38); 1525 k. *Chýthko* (MNy. 11: 82); 1533 *czetko* (Murm. 467.); 1585 *Tsiko* (Cal. 370); 1599 *czitkaiat* (SzT.); 1752/ *csikkó* (NSz.); 1818 *csiku* (NSz.); 1889 *csikót* (NSz.) **J:** 1. 1213/ ? 'ló, számár stb. kicsinye | Fohlen' # (↑), 1525 k. 'ua.' (↑); 2. [*sárga* ~] 1844/ 'aranypénz | Goldmünze' (NSz.); 3. 1898 'puska {a diáknyelvben} | Spickzettel {in der Schülerspr}' (Dobos: DiákSz.); 4. 1901 'különféle eszközök, szerszámok | verschiedene Werkzeuge' (ÚMTsz.); 5. 1915 'különféle társasjátékok figurája | {Spieler bzw. Figuren versch. Gesellschaftsspiele}' (MNy. 11: 334) **Sz:** ~**s** 1378 *Cykus* [SZN.] (Házi: SoprSzv. 1: 174); 1630 *Czitkos* kabalat <MN> (HOkISz.); 1721 *Csikosok* <FN> 'a ménest őrző, legeltető pásztor | Pferdehirt' (MNy. 57: 488) | ~**zik** 1645 *tsikozik* 'kanca' ellik, csikózik | fohlen' (CorpGr. 316)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csi*, ill. *csitt* (→*csitít*) szóból -kó kicsinyítő képzővel. A 2–5. jelentések tréfás metaforák. ⊖ Ugyanebből az alapszóból nyomatékosító elemmel: *na* (→*no*): *csina* (? 1211 *Chyna* [SZN.] (OkI Sz.)); ? 1247 k. *Chena* [SZN.] (ÓMOlv. 98); 1836 'csikó' (Kassai: Gyökerésző 5: 195); 1875 'csikóhívogató szó' (Nyr. 4: 286)). – Idetartozik még: *csidu* 'csikó' (1831: TudGyűjt. 7: 74). ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *čikoš*; szlk. *čikós*; ném. *Tschikosch*; stb.: '(magyar) csikós'.

csikordul → *csikorog*

csikorgat → *csikorog*

csikorog [1] **A:** 1416 u./¹ *likorg* (BécsiK. 218); 1513 *úlorog* (NagyszK. 247); 1519 k. *licorog* (DebrK. 600); NYJ. *csikarog* (ÚMTsz.); *csitorgván* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ '⟨tárgy⟩ éles, ritmikusan ismétlődő bántó hangot ad | knarren' # (↑); 2. 1604 '⟨élőlény⟩ fülsértő hangot ad | schreien' (Szenczi Molnár: Dict. *Strix* a.); 3. 1754 ? 'szenved | leiden' (NSz.), 1807 'ua.' (NSz.); 4. 1784 ? 'fagy | es friert' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 90), 1833 'ua.' (NSz.); 5. 1790 'nyomorog | darben' (NSz.) **Sz:** **csikorgás** 1493 k. *chykorgaas* (FestK. 378)

csikorgat **A:** 1416 u./¹ *likorgatoc* (BécsiK. 218); 1813 *csikargatták* (NSz.); 1843 *csitkorgotva* [sz.] (SzT.); NYJ. *csitorgat* (MTsz.) **J:** 'fogával csikorgó hangot idéz elő, csikorog | mit den Zähnen knirschen; knarren lassen' # **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ *likorgatafanac* (BécsiK. 262)

csikordul **A:** 1853 *csikordul* (Nszt.); 1860 *csikordult* (NSz.) **J:** 'rövid, csikorgó hangot ad | einmal knarren' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*csikar*-éval azonos. A szóvég különféle igeképzők, amelyek közül az -*r* egy ősi gyakorító képző. Hasonlóan más finnugor nyelvekben is; vö. →*csikar*. A *k* ~ *cs* ~ *t* hangváltozás a szó hangutánzó-hangfestő természetével magyarázható.

📖 FUF. 11: 191; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csík*¹, *csikar*

csilingel **A:** 1845/ *csilingele* (Nszt.); 1865 *csilinköl* (NSz.); NYJ. *csilingel*, *csilinkol* (MTsz.) **J:** 'lágyan cseng, csenget | hell läuten, klingeln' #

■ Játszi szóalkotás. | (⊕) A →*cseng*-ből tönnyúlással. A szóvég -*l* gyakorító képző. Hasonlóan a szlovákban is: szlk. *ciling*, *cililing* 'indulatszó a tiszta csengés hangjának megjelenítésére', *cilingat* 'nagyon tisztán, hosszan cseng'. – A *csilink* 'harangocska' (1839: MTsz.) valószínűleg elvonás a *csilingel*-ből. (⊖) Idetartoznak az alábbi ikerszók: *csingilingi* 'csilingel' (1858: Nszt.), 'csengő, csengettyű; csengő, csilingelő hang' (1858/: Nszt.), és *csiling-cseleng* 'csilingel' (1859: NSz.).

📖 EtSz.; TESz., *csingilingi* a. is; EWUng. • Vö. *cseng*

csilla × **A:** 1795 k. *Tsilla* (Nszt.); NYJ. *cella* (MTsz.) **J:** 1. 1795 k. 'káka | Binse (Scirpus)' (↑); 2. 1836 'nád hajtása | Rohrsproß' (Kassai: Gyökerésző 5: 191); 3. 1839 'gyékényből | Mark des Rohrkolbens' (MTsz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy fiktív tő származékából. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -*a* képzővel; vö. →*csiga*, →*hinta* stb. A szótó a →*csillog* szócsalád tövével lehet azonos. A megnevezés alapja a lebomló mocsári növények foszforeszkáló tulajdonsága lehetett. (⊕) A →*csille* szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 34: 172; TESz.; NyK. 83: 144; Benkő: FiktI. 97; EWUng. • Vö. *csillog*, *csónak*

csillag **A:** 1373 *Chylagh* [szN.] (OkI Sz.); 1388 ? *Chilak* [szN.] (OkI Sz.); 1416 u./¹ *uillagoc* (BécsiK. 105); 1519 k. *czýllac* (DebrK. 328); 1585 *tsillág* (Cal. 18); 1854 *csellag* (NSz.); NYJ. *csëllag* (MTsz.); *sillag* (UMTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'este látható égitest (a Hold kivételével); csillagzat | Stern; Gestirn' # (↑); 2. 1549 'csillag ábrázolása, ilyen alakú jel, jelvény, szimbólum | Sternchen als Zeichen, Abzeichen, Symbol' # (OkI Sz.); 3. 1636 'kiemelkedő személyiség | hervorragende Persönlichkeit' # (Pázmány: ÖM. 7: 312); 4. 1761 'fehér folt (főleg ló homlokán) | Blesse (bei Pferden)' (SzT.); 5. 1791 'szem fénye | Augenlicht' (NSz.); 6. 1905 'zsírgömböcskék a húslevesen | Fettauge auf der Fleischsuppe' (NyF. 16: 46) **Sz:** ~**os** 1527 *cyllagus* (ÉrdyK. 560) | ~**oz** [főleg meg~] 1588 *Megcsillagoztató* [sz.] (RMKT. 4: 213) | ~**zat** 1604 *Czillagzat* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**talán** 1604 *Czillagátlan* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ász** 1789 *tsillagász* (NySz.) | ~**ászat** 1800 *tsillagászat* (Nsz.) | ~**osodik** 1867 *csillagosodik* (NSz.) **R:** ~**om** 1770/ 'kedvesem | mein Schatz' (NSz.) | ~**át** [a csillagát!] 1849/ 'enyhe bosszúság kifejezésére) | (zum Ausdruck milden Verdrusses)' (NSz.)

■ Származékszó, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ☐ A szótő a →*csillog* szócsaládjáéval azonos. A szóvég névszóképző; az alaktanához vö. →*harag*, →*világ* stb. A 4. jelentéshez vö. →*hold*¹. – Lehetséges, hogy a *csillag* a →*csillog* szóhasadás útján párhuzamosan keletkezett párja.

📖 EtSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 106; EWUng. • Vö. *csillog*

csillám → *csillámlík*

csillámik → *csillámlík*

csillámlík **A:** 1585 *tsillamlom* [▽] (Cal. 439); NYJ. *sillámlík* (ÚMTsz.) **J:** 'csillog, felcsillan, fénylik | schimmern'

csillámik Δ **A:** 1585 *tsllámom* [◌: *tsillámom*] (Cal. 264) **J:** 'csillog, felcsillan, fénylik | schimmern'

csillám **A:** 1673 *tsillámok* (NySz.) **J:** 1. 1673 'szentjánosbogár | Johanniswürmchen (Phasius splendidula)' (↑); 2. 1763 'villám | Blitz' (NSz.); 3. 1787 'csillogás | Schimmer' (Szily: NyÚSz.); 4. 1803 'máriaüveg | Marienglas' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Katzensilber* a.)

■ A szócsalád alapja, a **csillámik** származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☐ A szótőhöz vö. →*csillog*. A szó belseji *a* > *á* hangzónyúláshoz vö. *villámlík* (→*villám*). Végződése mozzanatos képző; az alaktanához vö. *csuszamik* (→*csúszik*).

■ A **csillámlík** származékszó. | ☐ A *csillámik*-ből keletkezett gyakorító képzővel.

■ A **csillám** elvonás. | ☐ A *csillámik*-ből vagy a *csillámlík*-ből lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Tisztázatlan idetartozású: *becsillámlík* 'belopódzik, beoson' (1583 u.: Nyr. 11: 31); *csillyám* 'egy fajta növény' (1655/: MNy. 64: 350).

📖 EtSz. *csillag* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csillog*

csillan → *csillog*

csillapít **A:** 1608 le *csëllepítésére* [?] [sz.] (RMNy. 3/2: 124–125); 1617 *csillapettanaiai* (NySz.); 1654 *czilapittyak* [t-j] (SzT.); 1760 *Tsillapíták* (NySz.); NYJ. *csiplagít* (MTsz.) **J:** 1.

1608 'nyugtat; mérsékel | beruhigen; lindern' # (↑); **2.** 1822 'késleltet | zurückhalten' (Wagner: Phras. *Alvus* a.)

csillapodik A: 1669 el *tsillapodnak* (NySz.); 1685 *csilapodása* [sz.] (NySz.); 1702 meg-*tsillapodik* [▽] (NySz. *csillapít* a.) **J:** **1.** 1669 'megnyugszik; enyhül | sich beruhigen; sich lindern' # (↑); **2.** 1719 'leülepszik | sich niederschlagen' (Oklsz.)

csillapul A: 1806 *tsilapúltt* [sz.] (NSz.); 1825 *csillapúlnak* (NSz.) **J:** 'megnyugszik; enyhül | sich beruhigen; sich lindern'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö -p mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút tö feltehetőleg hangutánzó-hangfestő eredetű. A szó végződése különféle igeképzők. (△) Finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

EtSz.; MSzFE. *csillapodik* a.; TESz.; Benkő: FiktI. 51, 159; MNy. 84: 337; EWUng.

csillapodik → *csillapít*

csillapul → *csillapít*

csillár A: 1824 *csillárookban* (Nsz.); 1831 e. *Csillár* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1831 e. 'szentjánosbogár | Johanniswürmchen (*Phasius splendidula*)' (↑); **2.** 1838 'vékony csillámlemez | Glimmerblättchen' (Tzs.); **3.** 1842 ? 'több égős világítótest | Kronleuchter' # (NSz.), 1843 'ua.' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | (△) A szótő a →*csillog* szócsaládjának kikövetkeztetett tövével azonos. A szóvég névszóképző; az alaktanához vö. *hordár* (→*hord*), *tanár* (→*tanít*) stb. A 3. jelentéshez vö. ném. *Leuchter* 'gyertyatartó; világítótest', *Kronleuchter* 'csillár'. (⌘) Nyelvújítási szó. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *csillárfű* 'farkasszőlő' (1791: NSz.).

EtSz. *csillag* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csillog*

csille A: 1285/ *Chelle* (Oklsz.); 1323 *Chyllekutha* [HN.] (Oklsz.); 1529 *czellye* (Oklsz.); 1579 *tfilye* (MNy. 62: 102); 1668 *Csele* malom (Oklsz.); 1788 *Csihét* (MNy. 65: 232); NYJ. *csije*, *csijje* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1285/ 'egy fajta könnyű kocsí | leichter Wagen' (↑); **2.** 1529 'egy kocsira való rakomány | Wagenladung' (↑); **3.** 1559 'boglya | Heuhaufen' (Oklsz.); **4.** 1585 'tutaj; csónak | Floß; Kahn' (Cal. 896); **5.** 1843 'szállítókosci bányákban, építkezéseken stb. | Förderwagen, -hund' (Bloch *Hund* a.) **Sz:** ~s 1464 *Chylles* [SZN.] (Oklsz.)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *zille*, *zülle* 'csónak, folyami hajó', – ném. *Zille* 'lapos uszály, lapos halászhajó' [szláv eredetű; eredetéhez vö. →*csónak*]. (△) A származtatás jelentéstani nehézsége az, hogy az 'uszály, csónak, ladik' jelentés viszonylag későn bukkan fel a magyarban. – A 2., 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A szó eleji *cs*-hez vö. →*csap*², →*csaplár* stb. (△) Az értelmezés, miszerint egy összetételből vagy egy jelzős szó szerkezetből önállósodással keletkezett volna, kevésbé valószínű.

EtSz.; MNy. 61: 139; TESz.; NyK. 83: 143; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *csónak*

csillog A: 1513 *illago* [sz.] (NagyszK. 17); 1589 *chilagnac* (NySz.); 1724 *Tsillog* (NSz.) J: 1. 1513 'ragyog <szem>; fénylik | glänzen <Auge>; strahlen' # (↑); 2. 1763 'tündököl <erkölcsi érték> | leuchten <sittlicher Wert>' (NSz.); 3. 1813 'kitűnik | hervorragen' (NSz.) Sz: ~tat 1815 *tsillogtatja* 'ragyogtat | glänzen lassen' (NSz.); 1840 'kitűnik, kiemelkedik | sich auszeichnen' (NSz.)

csillan A: 1822 *csillanó* [sz.] (NSz.) J: 1. [főleg *fel~*] 1822 'feltűnik | erscheinen' (↑); 2. 1830 'felsugárzik | aufblinken' # (NSz.); 3. 1853 'csillog; <fényt> visszaver | glänzen; reflektieren <Licht>' (NSz.); 4. [főleg *fel~, meg~*] 1886 'felragyog <szem> | erglänzen <Auge>' # (NSz.)

■ Származékszó, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. vog. (AK.) *šüly-* 'szikrázik, sziporkázik, csillog'; osztj. (Kaz.) *šūapī-* 'fénylik, ragyog <a sötétben>'; zürj. (Sz.) *žuljal-* 'felcsillan, csillámlik, fénylik'; votj. (Sz.) *čil'al-* 'fénylik, ragyog'; cser. (KH.) *cālyāža-* 'felcsillan, csillámlik, fénylik <hó>'; md. (E.) *čil'dor mo'le-* 'fénylik, ragyog, felcsillan, csillámlik' (*mo'le-* 'megy, jár'); karj. *tšil'kettö-* 'felcsillan, csillámlik, fénylik' [fgr. *čelk3-* ~ *čelk3-* 'fénylik, ragyog, felcsillan, csillámlik']. Tőigeként csak a vogulban, a további rokon nyelvekben képzőkkel áll. A veláris és palatális magánhangzók feltételezett alapnyelvi váltakozása a szócsalád hangutánzó-hangfestő eredetével magyarázható. A szóvég -g gyakorító képző, ill. -n mozzanatos képző.

📖 FUF. 11: 192; EtSz. *csillag* a.; MSzFE.; TESz.; MNy. 84: 337; EWUng. • Vö. *csilla*, *csillag*, *csillámlik*, *csillár*, *sajog*¹

csimasz × A: 1198 ? *cimoz* [szn.] (MNL (OL) Dl. 40001); 1211 ? *Chymoz* [szn.] (PRT. 10: 512); 1405 k. *chimaz* (SchlSzej. 1713.); 1578 *csima* [✍] (NySz.); 1604 *Csimmaz* (Szendzi Molnár: Dict.); 1830 *Csömöz* (TudGyűjt. 7: 119); 1838 *Csemezsagú* (Tsz.); NYJ. *csimmag* (Nyr. 26: 329) J: 1. 1405 k. 'szúnyog | Mücke' (↑); 2. 1525 k. 'poloska | Wanze' (MNy. 11: 82); 3. 1525 k. 'egy fajta csillogó, fényes bogár | Art glänzender Käfer' (Gl.); 4. 1719 ? 'pajor; féreg | Engerling; Ungeziefer' (SzT.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 79)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Vö. ol. (v.-ven.) *címaş* 'ágyi/házi poloska', (vel.) *cimese* 'krizantémpoloska', (ver.) *çimeso* 'ágyi/házi poloska', (svájci) *ćimnaş* 'ua.', – ol. *cimice* 'ua.' [lat. *cimex*, *cimicem* [tárgyeset] 'ua.']. (△) A szóvégi g-s változat a →mag népetimológiai hatására keletkezhetett. Az 'ágyi/házi poloska' jelentést a középkori magyar városok olasz lakossága terjeszthette el. A 3. jelentés az ágyi/házi poloskára is vonatkozhat. A sokkal korábbi szúnyog jelentés keletkezése viszont tisztázatlan. A bizonyosan sokkal későbbi 4. jelentés metaforán alapul.

📖 EtSz.; Nyr. 88: 25; TESz.; EWUng. • Vö. *csincsilla*

csimbalkodik × A: 1647 *tsimbalkodván* [sz.] (NSz.); 1648 *tsimberkedik* [▽] (NySz.); 1794 *tsimpelkednek* (NSz.); 1813 *csimpajkodása* [sz.] (NSz.); 1839 *csümmelkedni* [sz.] (TudGyűjt. 12: 20) (EtSz. *csimpeszkedik* a.); NYJ. *csimmedkedik* (MTsz. *csimpelkedik* a.) J: 'csimpaszkodik | sich klammern'

csimpaszkodik A: 1708 ? *tsipefzkedem* (Pápai Páriz: Dict. *Öbhaereo* a.); 1790 rá *tsimeszkedtek* (NySz.); 1792 *Tsimmeszkedni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1808 *Tsimpefzkedni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Tsimbelkedni* a.); 1831 *csimbeszkedik* [▽] (Kreszn.); 1837 *csimpaszkodik* (Nszt.); 1870 *csimpászkodik* (NSz.); 1874 *csümpeszkedtem* (NSz.); 1885 *csipaszkodott* (Nszt.); NYJ. *csimpószkodik* (ÚMTsz.); *csippeszkodik* (MTsz. *csimpaszkodik* a., *csimpeszkedik* a.) J: 'kapaszkodik, függeszkedik, lóg | sich klammern'

csimbalkódzik × **A:** 1787 *tsimbalkódzdzik* [▽] (NSz.); 1788 *tsimpalygóznia* [sz.] (NSz.); 1790 *tsimpelkództek* (NSz.); 1792 ősze *csimbálygozik* (MNY. 65: 232); 1796 *tsimpajkódzik* (NSz.) **J:** 'csimpasszkodik | sich klammern'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö -l, ill. -sz gyakorító képzővel keletkezett. A *csimberkedik* változat szó belseji -r-je lehet gyakorító képző is vagy l ~ r hangváltozással keletkezett. Az abszolút tö esetleg a →*csüng*-gel függhet össze. A szóvégek különféle gyakorító-visszaható képzők. A magyarázat nehézsége, hogy a →*csüng* szó belseji magánhangzója palatális, ezzel szemben a *csimbalkodik*, *csimpasszkodik*, *csimbalkódzik* szavaké veláris. A szócsalád kapcsolata a →*csíp*-pel tisztázatlan, de a szó keletkezéséhez feltehetőleg a →*csíp* is hozzájárulhatott. Ugyanakkor avval is számolni kell, hogy egyes változatok összefüggnek a →*csíp*-pel, amely a különböző eredetű változatok keveredéséhez vezetett.

📖 EtSz. *csimpeszkedik* a.; TESz. *csimpasszkodik* a.; EWUng. • Vö. *cibál*, *csüng*

csimbalkódzik → *csimbalkodik*

csimbók × **A:** 1728 *Csombok* (MNY. 75: 377); 1755 *csimbókba* (Nyr. 44: 123); 1762 *tsombókra* (MNY. 60: 223); NYJ. *csimbúk* (ÚMTsz.); *csombrék* (EtSz. 1: 1135) **J:** 1. 1728 'csomó | Knoten' (↑); 2. 1755 'hajfonat | Zopf' (↑); 3. 1800 'gomb | Knopf' (Márton J.: MNSz.–NMSz. Toldalék); 4. 1836 'egy fajta gumós növény | Art Knollengewächs' (NSz.); 5. 1898 'alacsony termetű ember | Person von niedrigem Wuchs' (Dobos: DiákSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A *csimbó* ~ *csombó*-ból keletkezett (ezek a →*csomó* 'csomó, görcs, büttyök' változatai) -k kicsinyítő képzővel. Az 1. jelentés lehetett az eredeti, a további jelentések metaforikusan fejlődtek ki. ⊕ A hangalakra a →*csimbalkodik* is hatással lehetett, de ezzel a szóval való etimológiai összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csomó* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csim-bum **A:** 1896 *Csin! Bum!* (MNY. 63: 102); 1959 *csim-bum* (ÉrtSz.) **J:** <IS> 1896 '⟨lövöldözés, lármás zene, cintányér zaját utánzó szóként⟩ | ⟨Schallw für die Nachahmung lärmender Musik⟩' # (↑) | <FN> 1959 'zajos jelenet; zenebona | Heidenspektakel; Krawall' # (ÉrtSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ A *csin* ~ *csim* '⟨hangutánzó szó⟩' + *bumm* '⟨indulatszó⟩' (1782: Nszt.) szavakból keletkezett. Az önálló szóként nem adatolt első tag szórövidülés a →*csinnadratta* szóból. A *csin* ~ *csim* váltakozás hasonulással éppúgy magyarázható, mint a *bumm* analógiás hatásával. – A második tag hangutánzó-hangfestő eredetű, a tompa, kongó, mély hanghatás megjelenítésére.

📖 TESz., *bumm* a. is; Kelemen J.: Mondszt. 72, 191; EWUng. • Vö. *csinnadratta*

csimpánz **A:** 1855 *simpánz* (CsaládK. 1: 173); 1857/ *csimpáncz*, *csimpánz* (Nszt.); 1877 *simpánc* (NSz.); 1882 *csimpánszé* [-é birtokjel] (NSz.) **J:** 'egy fajta kisebb termetű, emberszabású majom | Schimpanse'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Schimpanse*; ang. *chimpanzee*; fr. *chimpanzé*; stb.: 'csimpánz'. A franciából terjedt el [< kongói *chimpenzi*, *kimpenzi* 'emberszabású majom'] . ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel került át. ⊕ A szó eleji *cs* téves olvasaton nyugszik, de okkal számolhatunk a *csimpasszkodik* (→*csimbalkodik*) hatásával is.

csimpaszkodik → *csimbalkodik*

csimpolya × **A:** 1744 *Czímpojas* [sz.] [SZN.] (SzT.); 1775 *Csimpojas* [sz.] (MNY. 60: 223); 1815 *csimpoly* (Nyr. 3: 215); 1838 *Csimpolya* (Tsz.) **J: 1.** 1744 ? 'duda | Dudelsack' (↑), 1815 'ua.' (↑); **2.** 1873 'kis dob | kleine Trommel' (NyK. 10: 327); **3.** 1886 'furulya | Blockflöte' (Nyr. 15: 382)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cimpoi* 'duda' [esetleg latin eredetű; vö. lat. *centipellio* 'recés gyomor <kérődző állatok összetett gyomra>']. (△) A szóvégi *a* megjelenésére az lehet a magyarázat, hogy a magyar először a rom. *cimpoiaș* 'dudás' szót vette át, amelynél a szóvégi *s* – mint melléknévképző – kiesett; a szóvégi *a* ugyanakkor analógián is nyugodhat → *csoroszlya*, → *korcsolya* stb. Az *ly*-os írásmód másodlagos keletkezésű és hiperkorrekt. A 2., 3. jelentés metafora.

MNy. 47: 254; TESz.; EWUng. • Vö. *centi, dupla, flekk, ipall, pelenka*

csín △ **A:** 1181 ? *Cin* [SZN.] (PRT. 8: 277); 1619 *csinnyanak* [*n-j* ~ *ny-j*] (NySz.); 1621 *Cziny* (Szenczi Molnár: Dict.); 1763 *csintúl* (NySz.); 1843 *csínnek* (NSz.) **J: 1.** 1619 'rend; mód | Ordnung; Art' (↑); **2.** 1621 'csend; nyugalom | Ruhe; Stille' (↑); **3.** 1636 'fortély | Kniff' (NySz.); **4.** 1763 'csinosság; ízléses külső | Nettigkeite; geschmackvolles Außeres' (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *čínъ* 'rend, sor; rang, méltóság, tekintély; mód, szabály'; szbhv. *čin* 'tett, cselekedet; rang, hivatal, tiszt(ség)', (R.) 'alak, (megjelenési) forma'; szlk. *čin* 'tett, cselekvés, cselekedet'; or. *чин* 'rang, méltóság, rend, szertartás; illendőség, illem'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *cinōti, cáyati* 'rétegez, sorba rendez; gyűjt; halmoz; összeilleszt; felépít, létesít'; gör. *ποιέω* 'csinál, tesz, cselekszik'; stb.]. (△) Ahogy a → *csinos*, → *csintalan* stb. is mutatja, a szó a magyarban eredetileg veláris *j*-vel hangzott; a 19. században a toldalékolt alak esetenként palatális magánhangzóval is előfordul. (↗) Nem tartozik ide a nyelvjárási *csín* ~ *csíny* 'a hordódonga vájata' (1586: Radvánszky: Csal. 2: 64) szó; ez valószínűleg az olaszból ered: ol. (vel.) *gina*, (mil.) *gina*: 'ua.'

EtSz.; Knieszsa: SzlJsz. 134; TESz.; EWUng. • Vö. *csínál, csínja-bínja, csínján, csinos, csintalan, csíny, poéta*

csínál **A:** 1372 u./ *czjnalna* (JókK. 25); 1506 *Ekechenalo* [sz.] [SZN.] (Oklsz. *eke-csináló* a.); 1512 k. *czanaltata* [sz.] (WeszprK. 105); 1585 *tsinyált* [sz.] (Cal. 4); 1812 *tsálásaért* [sz.] (SzT.); 1816 *Tséalom* (Gyarmathi: Voc. 101); NYJ. *cánunk* (MTsz.); *sán* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1372 u./ 'készít | herstellen, verfertigen; errichten' # (↑); **2.** 1507 'javít | ausbessern' (SzT. *csínálás* a.); **3.** 1551 'tesz, cselekszik | tun, machen' # (NySz.); **4.** 1555 'gerebenez | heheln' (Oklsz.) (MNYj. 4: 177); **5.** 1568 'rak, helyez | legen, stellen' (SzT.); **6.** 1572 'nemz, létrehoz; együtt hál, közösül <szépítő kifejezésekben> | zeugen; beischlafe <in euphem Ausdrücken>' (SzT.); **7.** 1750 k. 'okoz, előidézt | verursachen' (SzT.) **Sz: ~tat** 1372 u./ *czjnalattatny* (JókK. 3) | ~t 1490 k. *chjñath* <BEF MN-I IGENÉV> (NagyvGl. 174.); 1867 'tettetett, színlelt | Schein-; erkünstelt' (Nefelejts 1867. máj. 5.: 215) | ~mány 1551 *chinalmanyi* (TESz.) | ~ódik 1794 *nemtsínálódna*-é 'készül, létrejön | entstehen' (Nsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *činjati* 'csínál, gyakorta tesz, cselekszik'; le. (R.) *czyniac* 'ua.'; más szláv nyelvekben csak igekötővel: or. *учинять* 'csínál, tesz, cselekszik,

elrendez'; stb. [< szláv *činiti 'rendbe szed, elrendez; tesz, csinál, cselekszik'; vö. →*csín*]. (⊕) A szó belseji *n* depalatalizálódás eredménye. A változatok, mint pl. a *cán*, *csál* szóösszerántással keletkeztek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 135; TESz.; EWUng. • Vö. *csín*, *mondvacsínált*

csíncsér × **A**: 1556 *zinger* (MNy. 79: 510); 1564 *Chynchyer* (OklSz.); 1598 *czenczér* [?🔪] (Kakuk: ÉlOsm. 431); 1603 *czönczer* [?🔪] (Kakuk: ÉlOsm. 431); 1634 *Csincsir* (MNy. 79: 510); 1697 *Cséncsér* (MNy. 79: 510) **J**: **1.** 1556 'kézi békó, bilincs | Handfessel' (↑); **2.** 1681 'nyakló, nyakvas | Halseisen' (SzT.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *zincir* 'bilincs, kötelék'; – vö. még szbhv. (R.) *sindžir* 'ua.'. Az oszmánba az újperzsa *zinjir* 'ua.' szóból ered. (≈) Megfelelői: rom. *singir*, (R.) *zingir*; blg. (R.) *зунджир*; albán *zinxhir*: 'ua.'. (⊕) A szó belseji *cs* hanghelyettesítésen, a szó eleji *cs* hasonuláson alapul. A szó belseji *g*-s változatok *gy*-ként olvasandók és helyettesítésre utalnak. (⊕⇒) A magyarból: szlk. (R.) *činčier* 'ua.'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 431; EWUng.

csincsilla **A**: 1887 *chinchillával* (Nszt.); 1893 *Csincsilla* (PallasLex.) **J**: **1.** 1887 'ennek kikészített prémje, bundája | Chinchillapelz' (Nszt.); **2.** 1893 'Dél-Amerikában honos rágszáló állat | südamerikanisches Nagetier' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Chinchilla*; ang. *chinchilla*; sp. *chinchilla*; stb.: 'csincsilla'. A spanyolból terjedt el [< sp. (arg.) *chinchá* 'görény' vagy egy indián nyelvből]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) Állattani és szőrmeipari műszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csimasz*

csinga × **A**: 1550 k. *czenghe*, *czyngewel* (KolGl.); 1830 *Csinga*, *Csönge* (TudGyűjt. 7: 119); NYJ. *cingál* [sz.] (MTsz.); *csenge* (EtSz. *csinge* a.) **J**: **1.** 1550 k. 'labda | Spielball' (↑); **2.** 1830 'egy fajta labdajáték | Art Ballspiel' (↑); **3.** 1832 'vmihez toldott darab | Ansatzstück' (TudGyűjt. 3: 71); **4.** 1897 'hinta | Schaukel' (Nyr. 26: 282)

csingolódik × **A**: 1651 *őszve-chingolódik* [▽] (NySz.); 1786 *tzingolódnak* (NySz.) **J**: **1.** 1651 '(össze)ölelkezik | sich umschlingen' (↑); **2.** 1888 'vmibe kapaszkodva himbálódzik | sich schaukeln' (Nyr. 17: 272)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **csinga** bizonytalan eredetű, esetleg egy származékszó szófajváltásával keletkezett. | (⊕) Egy →*csüng*-ből származó, -a képzős főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek tűnik; az alaktanához vö. →*csusza*, →*hulla* stb.

■ A **csingolódik** származékszó. | (⊕) Ugyanebből az alapszóból gyakorító képzővel alkotott származékszó lehet.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *csingalózik* 'lecsüng, lelóg' (1630: SzT.); *csingaszkodik* 'vmibe kapaszkodik' (1830: Uránia 3: 144); *csingál* 'ua.; ringatózik, himbálódzik' (1831: Kreszn.); *csingolyázik* 'ringatózik, himbálódzik' (1855–1860: MNy. 38: 222); (N.) *csingol* 'vmibe kapaszkodik' (Nyr. 84: 363); stb. (⊕) Az értelmezés nehézsége, hogy a →*csüng* szó belseji magánhangzója palatális, a *csinga* és a szócsalád további tagjaié viszont veláris. (⊕) A magyarázat, miszerint a *csinga* a *csingál*-ból elvonással keletkezett, téves.

📖 EtSz.; TESz. *csinga*¹ a., *csingolódik* a. is; EWUng. • Vö. *csüng*

csingolódik → *csinga*

csínja-bínja A: 1675 *Csinnyát-binnyát* (NySz.) **J:** 'fortély, tipp, trükk | Kniff, Trick'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (△) A *csínja* (→*csín* 'mód, fortély, trükk' E/3. személyű, birtokos személyjellel) szóból; a keletkezés módjához vö. →*csigabiga*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csín*

csínján A: 1585 *Tsinnyan* (Cal. 696) **J:** 'óvatosan, nyugodtan, lassan | sachte, behutsam'

■ Megszilárdult határozóragos főnév szófajváltásával keletkezett. | (△) A *csínján* 'módjával, ügyességgel' a →*csín* E/3. személyű, birtokos személyjellel és -*n* módhatározóraggal ellátott alakja. Eredetileg olyan tevékenységekre utalhatott, amelyek különleges szakértelmet, ügyességet és elővigyázatosságot igényeltek. A szófajváltás birtokosi szószerkezetben mehetett végbe. (⊖) Hasonló jelentésváltozáshoz vö. *módjával* 'mértékkel' (1598: TESz.); ez a →*mód*-ból E/3. személyű, birtokos személyjellel és eszközhatározóraggal keletkezett.

📖 EtSz. *csín* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csín*

csinnadratta A: 1860 *csindaratta*-bummaratta (NSz.); 1866 *csindedaratta* (NSz.); 1877 *Csintaratta* (MNy. 68: 336); 1879 *csinnaratta* (NSz.); 1881 *csinnadratta* (Nsz.); 1890 *csinadrattát* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1860 'hangos zene | überlaute Musik, Tschintarata' (↑); **2.** 1881 'zaj; láрма | Geräusch; Lärm' (↑) | <ISZ> 1881 'figyelemfelkeltő szóként v. hangos zene zajának utánzására | <Schallw für Klimbim, für überlaute Musik>' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Tschintarata* 'túlságosan hangos zene', (B.) *tschinnadra* 'ua.; hangos rézfúvós zene', *tsching taratata* 'a rézfúvós zene jellegzetes hangjának utánzására' [hangutánzó-hangfestő]. (⊖) Idetartoznak: *csintadra* 'csinnadratta' (1872: NSz.); *csindara* 'a rézfúvós zene jellegzetes hangjának utánzására' (1881: Nsz.); ezek vagy a bécsi németből (↑) kerültek át vagy a magyarban szóösszerántással keletkeztek.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 73; EWUng. • Vö. *csim-bum*

csínos A: 1604 *Czinós* (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 *csinyosban* (NySz.); 1636 *tsinnyosságára* [sz.] (NySz.); 1750 *tsínos* (NSz.) **J:** **1.** 1604 'elrendezésében, külsejében tetszetős | wohlgeordnet' (↑); **2.** 1604 'kecses, bájos, kedves, szelíd | anmutig, ruhig' (↑); **3.** 1613 'takaros, szép, rendes; kedves, bájos | hübsch; nett' # (↑) **Sz:** ~**ít** 1604 *Czinofitom* (Szenczi Molnár: Dict. *Tranquillo* a.) | ~**odik** 1792 *Tsínofodni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz.)

■ Származékszó. | (△) A →*csín* 'rend, mód; csínosság, tetszetősség' szóból keletkezett -*s* melléknévképzővel.

📖 TESz. *csín* a.; EWUng. • Vö. *csín*

csintalan A: 1273 *Chyntolon* [SZN.] (Oklsz.); 1348 *Chyntalan* [SZN.] (Oklsz.); 1518 k. *Cỹtalan* (PeerK. 338); 1843 *csinytalan* (NSz.); 1844 *Csinytalan* (NSz.) **J:** **1.** 1273 ? 'züllött, léha, aljas | unzüchtig, niederträchtig' # (↑), 1518 k. 'ua.' (↑); **2.** 1273 ? 'nyugtalan, pajkos, vidám | unruhig, ausgelassen' # (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1273 ? 'zilált,

rendetlen | unordentlich' (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**codik** 1604 *Czintalankodom* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*csín* 'rend, mód, trükk, fortély' szóból *-talan* melléknévképzővel keletkezett. A szó leginkább egy személy viselkedésére, modorára vonatkozott. (⊖) Az alapszó további, hasonló értelmű, melléknévképzős származékszava: *csínatlan* 'rendetlen; ügyetlen, tehetetlen' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 16).

📖 TESz. *csín* a.; EWUng. • Vö. *csín*

csínvat × **A:** 1614 *csinuat* (NyDtáj. 150); 17. sz. *Czimbat* (Nyr. 5: 205); 1760 *Csinatos* [sz.] (MNy. 79: 510); 1786 *csinatt* (MNy. 65: 232); 1834 *Tsinvad* (Kassai: Gyökerésző 3: 466) **J:** 'egy fajta sűrű, rendszerint sávolykötésű szövet | Drillich'

■ Szlovák jövevényszó. | (⊖) Szlk. *čínovat'* 'háromnyüsstös vászon' [eredetéhez vö. szlk. *činy* [többes szám] 'csép, csin vessző, keresztcsép <a szövőszéken>'; a szlávba a ném. (kfn.) *schin* 'vékony fa- v. fémléc, sín'; vö. →*sín*] (⊗) Vö. még cseh *čínovat'*; ukr. (N.) *чинóватъ*; stb.: 'háromnyüsstös vászon'. (⊕) A *csimbat* változathoz vö. →*bognár*, →*bükköny* stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *csin* 'keresztcsép <a szövőszéken>' (1806: EtSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sín*

csíny **A:** 1594 e. *chynt* (Balassi: Camp. 30); 1643 *csínyt* [✍] (LevT. 2: 239); 1761 *tsinokra* (NSz.) **J:** 'bosszantó v. mulattató, pajkos cselekedet, tett | übermütiger Streich' #

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*csín* 'mód, trükk, fortély' szóból keletkezett, szóvégi palatalizációval. A szó belseji palatális magánhangzós és a szóvégi *ny*-es változatok csak a 19. sz. második felében szilárdultak meg. A szónak eredetileg pejoratív értelme volt. – Az *államcsíny* 'államcsíny, puccs' (1851: NSz.) összetétel tükörfordítás a ném. *Staatsstreich* 'ua.' alapján; a magyarban az →*állam* és *csíny* szavakból áll.

📖 EtSz. *csín* a.; Kniezsa: SzlJsz. 134; Grétsy: Szóhas. 133; TESz.; EWUng. • Vö. *csín*

csíp **A:** 1208 ? *Cipeu* [sz.] [HN.] (Jerney: MNyKincs. 26); 1211 ? *Chipeu* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1214/ ? *Sypeu* [sz.] [SZN.] (VárReg. 323.); 1456 k. *chýpi* (SermDom. 2: 313); 1763 *csépni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1456 k. '⟨állat⟩ megszúr | stechen ⟨Bienen, Mücken usw.⟩' # (↑); **2.** 1519 '⟨vmilyen tárggyal⟩ összeszorít | zwicken ⟨mit den Fingern, mit einem Gegenstand⟩' # (JordK. 63); **3.** 1566 'csipkelődik | sticheln' (Heltai: Fab. 128); **4.** 1577 '⟨erős íz⟩ éget | brennen ⟨auf der Zunge⟩' (KolGl.); **5.** [főleg *le~*] 1577 '⟨vmiből⟩ letör | abbrechen' (KolGl.); **6.** 1613 'elvesz; ellop | wegnehmen; klauen' (NySz.); **7.** [főleg *el~*] 1791 'elfog | festnehmen' (NSz.); **8.** [~ *vkit, vmit*] 1978 'vkit kellemesnek, bájosnak, vonzónak tart | für angenehm, anziehend halten' (Nyr. 102: 150) **Sz:** **csipel** 1456 k. *chýpelyk* 'csipked, megcsíp | zwicken' (SermDom. 2: 521) | ~**tető** 1513 *chypthetewas* <FOLY MN-I IGENÉV> (OkI Sz.); 1528 *czipthethew* <FN> 'zárdá, rendház | Kloster' (MNy. 31: 125); 1570 'csípőfogó | Zwickzange' (NySz.) | **csipdes** 1528 *chýpdesesek* [sz.] (SzékK. 349) | **csipked** 1577 k. *chýpkeodeo* [sz.] (OrvK. 75) | **csipet** 1636 *Csipetenként* (NySz.) | **csipetnyi** 1749 *csipetnyi* (NySz.) | ~**tet** 1759 *csiptesd* 'lefog, szorít | klemmen ⟨trans.⟩' (NSz.) | **csippent** 1766 *tsippentéssel* [sz.] (NSz.) | **csipeget** 1710 k. *csipegetett* [sz.] 'cakkoz, csipkéz | zacken' (SzT.); 1767 *Tsipegetni* [sz.] 'tépked, kopaszt, cibál | rupfen, zupfen' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) | **csipesz** 1833 *csipesz* (Szily: NyÚSz.) | **csipetke** 1838 *csipetke* (Tsz.) | **csipkelődik** 1851 *csipkelődék* 'csipkelődik, gúnyolódik | sich häkeln' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (⊖) Zürj. (Sz.) *čepel'* 'csipet', *čepel't-* 'csíp, csipked'; votj. *čepil'i* 'csípés', (Sz.) *čepil't-* 'csíp, csipked'; ? cser. (KH.) *cəwešte-* 'csíp, csipked,

(meg)csíp' [fgr. *čǫppz 'csipet, ujjhegy; csíp, csipked']. ⊕ A rokon nyelvi megfelelők alapján eredetileg egy fajta igenévszó lehetett; vö. még (N.) *csíp* 'egy csipet kender'. Az esetleges hangutánzó-hangfestő jelleg némileg bizonytalanná teszi a magyarázatot. ⊗ Ehhez hasonló: or. *ушунать*; csuv. *tšǝbət*: '(meg)csíp, csipked'. ⊕ Igekötös összetételek: *becsíp* 'enyhén ittassá válik, becsiccsent' (1838: Tzs.), *kicsípi magát* 'kicsinosítja, kicicomázza magát' (1841: NSz.), amelynek az értelmi-szemléleti keletkezési alapja nem világos.

📖 FUF. 7: 39; MSzFE.; TESz., *kicsípi magát* a. is; MNy. 77: 168; EWUng. • Vö. *csimbalkodik*, *csipisz*, *csipke*², *csípő*, *csúp*

csipa A: 1211 ? *Chypa* [szn.] (Oklsz.); 1532 *copassa* [sz.] (TihK. 46); 1550 k. *chopa* (KolGl.); 1559 *Czipas* [sz.] (NySz.); 1595 *chyppait* (NySz.); NYJ. *csapa* (ÚMTsz.) J: 1. 1211 ? 'a szem sárgás váladéka | Augenbutter' # (↑), 1532 'ua.' (↑); 2. 1803 'gyanta | Harz' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hartz II.* a.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Oszm. *çapak*; ujj. (mod.) *čapak*; tar. *čapak*; stb.: 'csipa' [tisztázatlan eredetű]. ⊗ Vö. még Kāšy. *čālpāk*; kirg. *čilpaq*: 'ua.'. ⊕ Kiindulási alakja a *čapaγ lehetett. A szóvéghöz vö. →*apró*, →*bóda*. Az elhasonuláshoz a magyarban vö. →*gyertya*.

📖 EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 58; EWUng.

csip-csup A: 1713 *csip-csop* (Nyr. 72: 75); 1718 *csippel-csuppal*, *csöppel-csappal* (Nyr. 72: 75) J: 'vacak, apró, csekély, jelentéktelen | fipsig, geringfügig'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ A *csip*-ből jött létre, feltehetőleg a →*csepp* változatából; a keletkezés módjához vö. →*csigabiga*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb. ⊖ Idetartozik: *csirip-csup* 'igen apró' (1818: MNy. 82: 254). – Idetartoznak még: (N.) *csipegve-csupogva* 'apránként, cseppenként' (Nyr. 9: 140), *csipeg-csupog* 'lassan csepeg' (Nyr. 9: 140). ⊕ Az első tag és a →*csíp* összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. 2. *csip* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csepp*

csiperke A: 1228 *Cheperka* [szn.]; *Cheperke* [sz.] (Oklsz.); 1584 *chöpörke* [?] (NySz. *csöpörke* a.); 1707 *Pecsérke* (MNy. 8: 128); 1783 *csiperke* (EtSz.); 1794 *patsírta* gombával (NSz.); 1795 *Petsertigomba* (NSz.); 1831/ *Peczérke* (Tsz. 289); 1861 *pecsirke* (NSz.); NYJ. *picsírke*, *sepérke* (ÚMTsz.) J: 1. 1228 ? 'egy fajta gomba, sampinyon | Champignon (Psalliota campestris)' # (↑), 1358 'ua.' (Oklsz.); 2. 1878 'keskeny karimájú kalap | schmalkrempiger Hut' (Nyr. 7: 138)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy déli szláv nyelvből, és a szlovákból. | ⊕ Blg. *nečypka*, (N.) *nečýpka*; szbhv. *pečurka*; szln. *pečarka*; szlk. *pečiarke*, (N.) *pičurca*: 'csiperke' [< szláv *pek- 'süt']. ⊗ Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. A bolgárból ered a rom. *ciupercă* 'csiperke'. ⊕ A magyarban vagy hangátvetés ment végbe, vagy a korábbi változatok a szó eleji *ч* hangot tartalmazó bolgár változatra mennek vissza. A későbbi változatok, mint a *pecsérke*, a szlovákból erednek, a *pacsírta* változat a *pacsirta* (→*pacsir*) népetimológias hatását tükrözi. Az 2. jelentés keletkezéséhez vö. *cseperke kalap* 'vékony karimájú kalap' (1847: NSz.). – A *csuporka* 'csiperke' (1838: Tsz.) székely nyelvjárási szó valószínűleg külön átvétel a románból (↑). ⊕ A *csiperke* és a →*cseperedik* összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 408, 614; TESz.; EWUng. • Vö. *pecsenye*

csipisz **A:** 1831 *Csipisz* (TudGyűjt. 7: 18) **J:** 1. 1831 'ürülék, széklet | Exkrementé' (↑); 2. 1832 'nulla, semmi | Null, Nichts' (TudGyűjt. 3: 71); 3. 1846 'a maga nemében kicsi dolog | ein (in seiner Art) kleines Ding' (Bloch); 4. 1862 'ujjal mutatott füge | mit Fingern gezeigte Feige' (CzF.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Talán a →*csíp* szóból -sz névszóképzővel; az alaktanához vö. →*eresz*, →*rekesz* stb. Az eredeti jelentése 'kicsi, jelentéktelen mennyiség' lehetett. Az 1. jelentés a 2.-ból fejlődhetett ki a *csipisz az orrodra, nesze csipisz* 'kapsz egy pofont' kifejezésekből. (△) A szlovénből való származtatása kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csíp*

csipke¹ **A:** 1113 ? *cipicas* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL 273052); 1246/ *chipke*-bokor (Wenzel: ÁÚO. 7: 213); 1305 *Chypka* (Oklsz.); 1799 *Sipke* gyümöls (NSz.); 1863 *Csipnye*-bokor, *Csüpké* (Kriza [szerk.] Vadr. 494); NYJ. *bicske*, *csitke* (MTsz.); *Sípká* (Nyr. 43: 142) **J:** 1. 1113 ? 'csipkebogyó | Hagebutte' (↑), 1246/ 'ua.' (↑); 2. 1113 ? 'vadrózsa | Hagerose' (↑), 1264 'ua.' (Oklsz.); 3. 1753 'tövis | Dorn' (NSz.) **Sz:** ~s 1113 ? [HN.] (↑); 1550 k. *czypkees* <FN> (KolGl.)

■ Valószínűleg bolgár vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Blg. *uunka* 'csipkebogyó; csipkebogyóbokor' [< blg. *uun* 'tövis, túske, fullánk; csúcs, hegyes vég'; stb.] vagy szlk. *sípka* 'csipkebogyó' [< szlk. *šíp* 'nyíl(vessző); csipkerózsa']. Vö. még óe. szl. *šipъkъ* '(csipke)rózsa'; or. *уиновикъ* 'csipkebogyóbokor'; stb. (△) A szó eleji szláv *š* > m. *cs* hangváltozás a szláv jövevényszavakban szokatlan. – A *bicske* változat hangátvetéssel keletkezett. A 3. jelentéshez vö. cseh *šipka* 'nyilacska', (R.) 'tövis, túske, fullánk'. (⊖) Idetartoznak: *csiggenye* 'csipkebogyó; csipkebogyóbokor' (1831: Kreszn.); *csipkenye* 'ua.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 185); ezek a →*berkenye*, *gelyegenye* (→*galagonya*) stb. növénynevek hatására keletkeztek.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 615; TESz.; EWUng. • Vö. *csipke*²

csipke² **A:** 1535 *chypkes* [sz.] (Oklsz.); 1660 ? *csepkés* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 336); 1714 *csepkével* (SzT. *csipke*¹ a.); 1734 *Csüpkés* [sz.] (SzT. *aranycsipkés* a.); NYJ. *sípke* (ÚMTsz.); *csitke* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1535 'cakkos (ruha)szegély | gezackter Rand' (↑); 2. 1576 'csipkedísz (ruhán) | Spitze (an Kleidern); zackiger Vorsprung' # (SzT.); 3. 1734 'cakk | Zacke' (MNy. 57: 488); 4. 1735 'csipkedíszítmény (építészetben) | Spitzornament (in der Architektur)' (SzT.) **Sz:** ~s 1535 (↑) | ~z 1604 *Csipkézet* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | 1. Elvonás. | (△) A *csipked* '(meg)csíp, csipked' (→*csíp*) szóból keletkezett. A megnevezés azon alapulhat, hogy a hálózhoz hasonló, gyakran ollóval elkészített, lyuggatott csipke valamiféle megtépkedett, lecsipkedett dologra emlékeztet. 2. Jelentésselkülönülés. | (△) A →*csipke*¹ szóból jött létre. A megnevezés a tuskék és a hegyes, fogazott szélű ruhaszegély, ill. cakkozott szegélydísz közötti hasonlóságon alapulhat. (⊞) (⊞) Hasonló szemlélethez vö. ném. *Spitze* 'hegyes, cakkozott kiálló rész, nyúlvány; csücsök'; fr. *point* 'szúrás, dőfés, csúcs, hegyes vég'; stb. (△) A 2. jelentés lehetett az eredeti. (△⇒) Valószínűleg a magyarból: blg. (N.) *uinka*; szbhv. *čipka*, *čipke* [többes szám]; szlk. *čipka*; stb.: 'csipke (ruhán)'. (△) A →*csíp*-ből, -*ke* kicsinyítő képzős származékszóként való magyarázata téves.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 615; TESz.; EWUng. • Vö. *csíp*, *csipke*¹

csipog **A:** 1536 ? *fybogak* (Pesti: Fab. 62); 1621 *Czipegni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *tfipogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1804/ *sipogását* [sz.] (NSz.); 1805 *csipög*

(NSz.); 1862 *csibeg* (CzF.); NYJ. *cipeg* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1536 ? 'vékony, magas hangon szól | piepen, piepsen' # (↑), 1621 'ua.' (↑); **2.** 1889 'csacsog, fecseg | plappern, schwatzen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*cseveg*, →*csibe* stb. tövével függ össze. A szóvég -g gyakorító képző. (≈) Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak más finnugor nyelvekben: zürj. *čipeštni* 'csicseregni, csiripelni kezd'; votj. *čipsini* 'csiripel, csipog, cincog' stb. (⊕) Mindkét szó valószínűsíthető etimológiai összefüggése szól amellett, hogy az első szótörténeti adat ide is, és a →*zsibong* szóhoz is tartozhat.

📖 MNy. 10: 162; EtSz. *csipég* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csibe*, *cseveg*, *csivikel*, *zsibong*

csípő [6] **A:** 1211 ? *Chipeu* [SZN.] (OkLSz.); 1550 k. *czype* (KolGl.); 1551 *chipeienek* (NySz.); 1572 *chepew* (Gl.); 1577 k. *Chypeore* (OrvK. 280); NYJ. *csíp*, *csipü* (Nyatl.) **J:** 'a törzs csípőcsont körül kidomborodó része | Hüfte'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A →*csíp* '(meg)csíp, csípked' szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel; az alaktanához vö. →*kendő*, →*tető* stb. A megnevezés azon a szemléleten alapul, hogy a csípőcsont mintegy befogja, becsípi a forgócsontot. Ehhez a szemlélethez vö. még *csípőcsont* (1577 k.: OrvK. 280) összetételt. (⊖) Idetartoznak: (R.) *csípely* 'csípő' (1846: NSz.); (N.) *csipöle* 'ua.' (MTsz.); ezek származékszavak a *csípő*-ből névszóképzővel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csíp*

csíra¹ × **A:** 1744 *csire* (MNy. 79: 510); 1785 *Csira* (MNy. 11: 371) **J:** <MN> **1.** 1744 'lefelé álló <szarv> | abwärts gebogen <Horn>' (↑); **2.** 1830 'kicsiny, vöröstarka, rövidszarvú <szarvasmarha> | klein, rotscheckig, kurzhörnig' (TudGyűjt. 7: 119); **3.** 1886 'vörös <ember> | rot <Mensch>' (Nyr. 15: 334) | <FN> 1819 e. 'kis, vöröstarka tehén | kleines, rotscheckiges Rind' (Nszt.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A →*csíra*² szóval való összefüggése tisztázatlan.

📖 EtSz.; TESz. *csíra*² a.; EWUng.

csíra² × **A:** 1773 *tsiranakis* (NytudÉrt. 45: 55); 1836 *Stira* (Kassai: Gyökerésző 5: 199); NYJ. *csíra*, *scsíra* (MTsz. 2. *csíra* a.) **J:** **1.** 1773 'hermafrodita | Zwitter' (↑); **2.** 1878 'meddő tehén | gelte Kuh' (Nyr. 7: 41); **3.** 1894 'kisgyerek | kleines Kind' (Nyr. 23: 72)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *štira*, (N.) *ščira*: 'kétnemű lény, hermafrodita' [? < rom. (N.) *štir* 'terméketlen, meddő']. Forrása: gör. *στειρα* 'meddő asszony, nő'. Vö. még blg. (N.) *uyp* 'terméketlen, steril'; ukr. (N.) *у́мұ́ря* 'meddő birka'; stb. A vlach pásztorkodás szavaként a megfelelői minden balkáni nyelvben megtalálhatók. (⊖) Idetartozik: *ester* 'steril, meddő' (1838: Tsz.); a románból (↑) származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 136; TESz. *csíra*¹ a.; EWUng. • Vö. *steril*

csíra **A:** 1400 ? *Chira* [SZN.] (OkLSz.); 1577 k. *ký chýraznak* [sz.] (OrvK. 79); 1590 *cziraia* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 30); 1795 k. *tzirka* [sz.] (NSz.); 1797 *tsirázot* [sz.] (ItK. 86: 207); NYJ. *céra* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1577 k. 'magból, gumóból kisarjadt fiatal hajtás | Keim(ling)' # (↑); **2.** 1700 'gyökér; kezdet | Wurzel; Anfang' (NSz.) **Sz:** ~**zík** 1577 k. (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; ugor kori tő, valószínűleg magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. vog. (AK.) *šark*, (FL.) *širka*: 'csíra' [ugor **čər̥s* vagy **čər̥ks*: 'ua.']. (⊕) A

magyarázatot nehezíti, hogy a magyar szó eredeti palatális magánhangzórendszere nem helytálló. Nem dönthető el, vajon a szóvégi *a* egy névszóképző vagy egy birtokos személyjel. – A (R.) *csirág* 'spárga' (1763: NSz.) a *csíra* többes számú *csírák* alakjának félreértésével keletkezett.

📖 FUF. 11: 194; MSzFE.; TESz., *csirág* a. is; EWUng.

csiribiri × A: 1708 *csiribiri*-lovak [🔪] (Pusztai); NYJ. *czire-bire* (ÚMTsz.) J: 1. 1708 'hitvány; aprócseprő, kicsi | gering; kleinwinzig' (↑); 2. 1891 'sokat beszélő | geschwätzig' (Nyr. 20: 45)

■ Valószínűleg olasz (É.) jövevényszó. | ≡ Ol. (mil.), (piem.), (tr.), (vel.) *ciribicòcola*, *ciribígola*, *ciribiricòcola* 'ostoba, tökfilkó (tréfás)', (val.) *ciribècola* 'üres fecsegés; szószátyár, fecsegő ember', (com.) *ciribiciàcola* 'könnyelmű, meggondolatlan, butácska kislány', *ciribì* 'bohóc, bolondos, hóbortos fickó, különc', (N.) *ciribiribín* 'kezdő refrénként' [hangutánzó-hangfestő eredetű]. ≈ Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: vog. (R.) *sirä-pirä* 'kicsi; kacat, holmi, törmelék'; votj. (M.) *čīri-pīri* 'ua.'; ném. (St.) *tschuri-muri* 'kapkodó, szórakozott ember, hebehurgya, kelekótya'. ⊕ Bizonyára a Magyarországon fellépő olasz komédiások terjesztették el. A 2. jelentés keletkezéséhez valószínűleg a →*csiricsaré* megfelelő jelentése is hozzájárult. (~) Idetartoznak: *csiricsánkó* '(kis) csacsi, kisfiú, tacsó, legényke' (1696: SzT.); *csiripár* 'apró, csöppnyi, icipici' (1835: SzT.). ⊕ A (N.) *csuri-buri* (ÚMTsz.) vagy a *csiribiri*-ből keletkezett játszi szóalkotással vagy egy ettől független ikerszó. ⊕ A *csiribiri* magyar ikerszóként való magyarázata nem meggyőző.

📖 TESz.; EWUng.

csiricsaré A: 1764 e./ *Csiri, csaré* (Amade: Versei 283); 1794 *Tsiri-Tsári* (MNY. 8: 272); NYJ. *cserecsara* (ÚMTsz.) J: <FN> 1. 1764 e./ ? 'fecsegés | Geschwätz' (↑), 1794 'ua.' (↑); 2. 1862 'irka-firka | Gekritzel' (CzF.) | <MN> 1. 1814 'közönséges | gemein' (Nsz.); 2. 1829 'fecsegő | geschwätzig' (TudGyűjt. 11: 84); 3. 1878 'apró-cseprő; hitvány | geringfügig, geringwertig' (Nyr. 7: 328); 4. 1878 'rikítóan tarka; cicomás | schreiend bunt; aufgedonnert' (Nyr. 7: 429); 5. 1890 'szeleburdi; félbolond | schusselig; halbverrückt' (Nyr. 19: 480); 6. 1905 'víg kedvű | lustig' (NyF. 17: 13)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű összetétel, ikerszó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt tagok a →*cserreg*, →*csiripel* és →*csáro*g fiktív, hangutánzó-hangfestő eredetű tövéből eredő származékszók. A végződése -i, ill. -é folyamatos melléknévi igenévképző; a keletkezés módjához vö. →*csuhi-puhi*, →*csetepaté* stb. 2. Szlovén vagy szlovák jövevényszó. | ≡ Szln. *čirečare* 'irkafirka, ákombákom, cikornya, cifraság'; szlk. *čiry-čary* 'irkafirka, ákombákom' [tisztázatlan eredetű]. ≈ Vö. még cseh (N.) *čiryčary*; ném. (N.) *tschirischari*: 'ua.'

📖 MNY. 50: 275; TESz.; EWUng. • Vö. *csáro*g, *cserreg*, *csiripel*

csiripel A: 1527 *cherypōleestewl* [sz.] (ÉrdyK. 570); 1531 *fyrrippoluan* [sz.] (TelK. 24); 1536 *chýrýppelný* [sz.] (NySz.); 1578 *cziripelesiból* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 147); 1627 *Csiripelte*k (NySz.); 1790 *tsiriből* (NSz.); 1793 *tsiribűlnék* (NSz.); 1796 *tsirimpelése* [sz.] (NSz.); 1805 *csiripél* (NSz.); 1825 *tserepelni* [sz.] (Bernolák: LexSl. *čwrlikat* 'a., *čirik* a.); 1860 *csirpel* (NSz.); NYJ. *csiripöll* (ÚMTsz.) J: 1. 1527 'madár, főleg veréb) éles, magas hangon szól | zwitschern, tschilpen' # (↑); 2. 1627 'fecseg, cseveg | schwatzen, plaudern' (↑); 3. 1796 'ciripel | zirpen' (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*csirke* szóéval azonos. A szóvég gyakorító képző. (≈) Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: finn *sirkutta*-; ném. *zirpen*, (R.) *tschirpen*; or. *чупукама*; stb.: 'csiripel, csicsereg; ciripel'. (⊖) Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csirikkál* 'csiripel, csicsereg' (1789: NSz.); *csirikkel* 'ua.' (1789: NSz.); *csirikol* 'ua.' (1789: NSz.). (⊕) A *csirip* 'indulatszó a csiripelés utánzására' (1804: NSz.) a *csiripel*-ből elvonással keletkezett.

📖 EtSz.; Grétsy: Szóhas. 112; TESz.; EWUng. • Vö. *ciripel*, *csér*, *cserfel*, *csiricsáré*, *csirke*

csiriz A: 1647 *Csirész* [?] (NySz.); 1673 *csirézzel* (NySz.); 1708 *Tsiríz* (Pápai Páriz: Dict. 277); 1792 *tsirisz* (Nsz.); 1796 *tsirizzek* (NSz.); 1833 k. *Tsiliz* (NSz.); NYJ. *csirészt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1647 'cipész ragasztószere | Kleister' # (↑); 2. 1875 e. 'a sületlen kenyér szalonnás rétege | Schlif' (MTsz.); 3. 1898 'tejbekása | Milchbrei' (Dobos: DiákSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çiriş* 'csiriz, enyv'; – vö. még szbhv. *čiriš*, *čiriš* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *sirīš* 'ua.' szóból. (≈) Megfelelői: blg. *čupuuu*; rom. (N.) *ciriş*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvéghez vö. →*csausz*. – A 2., 3. jelentés metafora. (⊕⇒) A magyarból, részben esetleg visszakölcsönzésként: szbhv. *čiriz*; szlk. *čiris*, (N.) *čiriz*; stb.: 'csiriz, enyv'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 109; EWUng.

csirke A: 1322 ? *Chyrke* [SZN.] (OkI Sz.); 1323 ? *Chyurke* [SZN.] (AnjOkm. 2: 90); 1346 ? *Cherke* [SZN.] (OkI Sz.); 1568 *czirket* (NySz.); 1577 *chwrke* (KolGl.); 1603 *czerkeiuel* (NySz.); 1764 *Csérkét* (MNY. 79: 511); NYJ. *csirké* (Nyatl.) **J:** 1. 1322 ? 'tyúk kicsinye; más szárnyas kicsinye | Hühnchen, Küken; Junges einer anderen Art Geflügel' # (↑), 1568 'ua.' (↑); 2. 1792 'egy fajta gyermekjáték | Art Kinderspiel' (NSz.); 3. 1808 'kislány; fiatal nő | junges Mädchen; junge Frau' (NSz.); 4. 1873 'egy villára való széna-, szalmacsomó | eine Gabelvoll Heu od. Stroh' (Nyr. 2: 380) **Sz:** ~sz 1897 *csirkésznek* 'gazember, csirkefogó | Gauner' (Nyr. 26: 76)

■ Onomatopoetikus eredetű, de kialakulásmódja bizonytalan. | (⊕) Feltehetőleg egy relatív, fiktív töből főnevesült, nem adatolt -e folyamatos melléknévi igenévképzővel. Ez a relatív tö -g gyakorító képzővel keletkezett; az abszolút tö a →*csiripel* tövével azonos. A *csirke* az eredeti háromszótagos változatból második nyílt szótagbeli hangzókieséssel és a -ke kicsinyítő képzős származékszavak hatására keletkezhetett. De lehetséges, hogy a *csirke* közvetlenül az abszolút töből, -ke kicsinyítő képzővel keletkezett. Az alaktanához vö. →*fecske*, →*lepke* stb. A 4. jelentéshez vö. →*csibe*.

📖 MNY. 7: 355; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csér*, *csiripel*, *csirkefogó*

csirkefogó A: 1843 *csirkefogóknak* (NSz.) **J:** 'gazember, szélhámos, csalo | Gauner' #

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel jött létre a →*csirke* + *fogó* (a →*fog*¹ 'fog, elfog, megfog, megragad' ige folyamatos melléknévi igeneve) szavakból; tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. (⊖) Rokon értelmű szavak: *csirkelopó* 'gazember, szélhámos, csalo' (1804: NSz.); *csirkefogdosó* 'ua.' (1804: NSz.); *csirkekergető* 'ua.' (1804: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csirke*, *fog*¹

csiszár Δ A: 1219/ ? *Cefar* [HN.] (VárReg. 111.); 1232 ? *Cyzar* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 504); 1297 *Chyzar* [HN.] (OkI Sz.); 1341 ? *Chyzer* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 507); 1521 *Chyzarok* (OkI Sz.); 1522 *Cezar* [SZN.] (MNYTK. 86: 76); 1862 *csiszár* (CzF.) **J:** 1. 1219/ ?

'fegyverkovács; kardcsiszoló | Waffenschmied; Schwertfeger' (↑), 1521 'ua.' (↑); **2.** [bor~] 1559 'borivó, borissza | Weintrinker' (Székely I.: Krón. 210b); **3.** 1792 'hóhérlegény | Henkersknecht' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **4.** 1792 'lócsiszar, kupec | Roßtäuscher' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1832 'tőzsér | Viehhändler' (NSz.); **6.** 1881 'lókötő; tolvaj | (Roß)dieb' (Nyr. 10: 525)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó a →*csiszol*-éval azonos. A szóvég névszóképző; az alaktanához vö. →*búvár*. A 2. jelentés esetleg tréfás metafora. A 4., 5. jelentés azon nyugodhat, hogy a lókereskedők az eladásra kínált állatok fogait átciszolták, hogy fiatalabbnak látszanak.

📖 EtSz.; NéNy. 10: 85; TESz.; EWUng. • Vö. *csiszol*, *ló-*

csiszlik × **A:** 1780 e. *tsizliket* (Nszt.); 1792 *Tsifzlik* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1835 *Csizliket* (SzT.) **J:** **1.** 1792 'cipő v. csizma sarok feletti kemény részét belülről borító bőrdarab | Gleitfutter ⟨am Steifzwickel des Schaftstiefels⟩' (↑); **2.** 1817 'foltozó suszter; pancser | Flickschuster; Pfuscher' (Nszt.); **3.** 1910 'pimasz kölyök; gazfickó | unverschämter Kerl; Schurke' (EtSz.)

■ Valószínűleg származékszó. | ⊕ A *csiszl-* töből (a →*csiszol* töváltozatából) *-ék* > *-ik* névszóképzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*hajlék*. A keletkezése feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a csizmának leginkább a belső kérge csiszolódik, súrlódik, dörzsölődik legerősebben. A 2., 3. jelentés gúnyos, pejoratív metonímia alapján fejlődött ki.

📖 NéNy. 10: 84; TESz.; EWUng. • Vö. *csiszol*

csiszol **A:** 1476 *Chysolo* [sz.] [SZN.] (MNY. 6: 180); 1517 meg *chyžoltak* (DomK. 157); 1566 *csuszszołas* [sz.] (NySz.); 1803 *tsúszolódik* [sz.] (EtSz.); 1810 *Tsiszolok* (NSz.); 1862 *csiszel* (CzF.) **J:** **1.** 1476 ? 'egyenletesre simít; dörzsöl | schleifen; reiben' # (↑), 1517 'ua.' (↑); **2.** 1604 'fényesít | polieren' # (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**ó** 1476 [SZN.] (↑) | ~**t** 1851 *csiszolt* (NSz.) | ~**atlan** 1858 *csiszolatlan* (Nszt.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a →*csesz* és a *csosz* (→*csoszog*) stb. tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző. ⊖ Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csiszál* 'csiszol, köszörül; dörzsöl, súrol, reszel' (1783: Nszt.); *csiszorál* 'ua.' (1820: NSz.).

📖 EtSz.; NéNy. 10: 84; TESz.; EWUng. • Vö. *csesz*, *csiszár*, *csiszlik*, *csoszog*

csitít **A:** 1572 *chytetotta* (SzT.); 1573 *chititotta* (SzT.); 1582 *cittitást* [sz.] (NySz.); 1631 *czidittia* vala [t-j] (SzT.) **J:** 'megnyugtat, csillapít | beschwichtigen' #

csitt **A:** 1693/ *Tsitt* (MNY. 74: 508); 1708 *Tsit* patt (Pápai Páriz: Dict. *Bat!* a.) **J:** ⟨ISZ⟩ 1693/ 'pszt | pst' (↑) | ⟨FN⟩ 1838 'egy fajta kártyajáték | Whistspiel' (Tzs.)

csitol × **A:** 1728 *csitolni* [sz.] (SzT.) **J:** 'megnyugtat, csillapít | beschwichtigen'

csitul **A:** 1839 *csituljon* (Nszt.) **J:** 'lecsendesedik, lenyugszik | still werden, sich legen' #

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A szótó összefüggésben áll a →*csi* és a →*csihad* stb. szócsaládjával is. A szóvégek különféle igeképzők.

■ A **csitt** valószínűleg elvonás a szócsalád igéiből. | ⊕ A főnévi jelentés jelentésátvétel az ang. *whist* 'csendes, csend; elhallgattat; whist-játék' szóból származik.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊗ Hasonló indulatszó más nyelvekben is: ol. *zit*; szlk. *cit*, *čit*; stb.: 'pszt!'. ⊖ Korai adatok ugyanebből a töből másik képzővel: *csittehenedik* 'hallgat' (*czytteheneduen* [sz.] (1372 u./: JókK. 41), ill. *csittenet* 'csend' (*czyttenetett* (1372 u./: JókK.

135)). Idetartozik még: *csittogat* 'elcsitít, elcsendesít' (1891: NSz.). (⊖) *chittuf* [HN.] (1146: MNL (OL) DL 206814)

📖 EtSz. *csitt* a.; TESz. *csitt* a.; EWUng. • Vö. *csi, csihad, csikó*

csitol → *csitít*

***csitri* A:** 1774 *tsitri*-bodor (Nsz.); 1816 *tsutré* (Gyarmathi: Voc.); 1838 *Csötrös* [sz.] (Tsz.); NYJ. *csëtre* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1774 'rövidre nyírt; rövid hajú | gestutzt; kurzhaarig' (↑); **2.** 1876 'apró; jelentéktelen | fipsig; unwichtig' (Nyr. 5: 130); **3.** 1891 'serdülő korban levő | heranwachsend' (Nsz.) | <FN> **1.** 1831 'kurta haj | kurzes Haar' (TudGyűjt. 7: 74); **2.** 1838 'rövid hajú személy | kurzhaarige Person' (Tzs.); **3.** 1873 'kamaszlány | Backfisch' (Nyr. 2: 459)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő bizonytalan, esetleg hangutánzó-hangfestő eredetű; esetleg a →*csötönöz* és a *csetlik* 'megbotlik, belebotlik' (→*csetlik-botlik*) tövével függhet össze. A végződése -ó ~ -ő folyamatos melléknévi igenévképzős változat lehet; vö. (N.) *sikati* (→*sikattyú*). A szó eredetileg a botladozó kisgyermeket jelenthette. A melléknévi 2., 3. jelentések lehettek az eredetiek; a melléknévi 1. jelentés, ill. a főnévi jelentések metonimikusan fejlődtek ki. (⊖) Esetleg idetartoznak: *sutri* 'rövid farkú, kurta farkú' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 218); (N.) *csetres* 'lebzselő, ügyelgő, lábatlankodó (alak)' (MTsz.), *csöntörög* 'megbotlik, belebotlik' (MTsz.), *csötörög* 'kószál, kóborol, csatangol, tévelyeg' (MTsz.); vö. még *csitri-sutri* 'rövid farkú, kurta farkú' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 218).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csetlik-botlik, csötönöz*

csitt → *csitít*

csitul → *csitít*

***csivikel* × A:** 1802 *Tsivikol* (NSz.); 1804 *tsivakoltak* (NSz.); 1895 *csivikel* (NSz.) **J:** 'csipog, csicsereg | piepsen, zwitschern'

***csivitel* A:** 1815 *csevetelő* [sz.] (Nsz.); 1815–1853 *csevetelne* (Nsz.); 1831 *csevetöl* (Kreszn.); 1853 *csevetültem* (NSz.); 1862 *csevetél* (CzF.); 1959 *csivitel* (ÉrtSz.); NYJ. *csebetöl, csevetüll* (ÚMTsz.); *csivatónyi* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1815 'cseveg; fecseg | plaudern; schwatzen' (↑); **2.** 1908 'csahol | kläffen' (MNY. 4: 138); **3.** 1915 'csicsereg | zwitschern' # (Nyr. 44: 425)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*civakodik* szócsaládjával valamint a →*cseveg*, →*csipog* stb. szavakkal függ össze. A szóvég gyakorító képző.

📖 EtSz. *csevetel* a., *csivog* a.; TESz. *csivitel* a.; EWUng. • Vö. *civakodik, cseveg, csipog*

csivitel → *csivikel*

***csíz* A:** 1193 ? *chiz* [HN.] (ÓMOlv. 58); 1538 *chýž* (Pesti: Nomenclatura Q1); 1560 k. *Chysz* (GyöngySzt. 141.); 1702 *tsíz* (NySz.) **J:** 'kis testű, sárgászöld tollazatú, pintyféle énekes madár | Zeisig (Carduelis spinus)'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čič*; szlk. (N.) *čič*; or. *чич*; stb.: 'csíz' [hangutánzó-hangfestő eredetű]. (△) A *csíz* alak elhasonulással keletkezett. (◊) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *csíz* 'csíz' (1793: EtSz.); ez a szlk. *čič* 'ua.' szóból származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 136; TESz., *csíz* a. is; EWUng.

csízió × **A**: 1538 e. *Cisiot* (Szabó K.: RMK. 1: 166); 1628 *csízióval* [✓] (Szabó K.: RMK. 1: 255); 1799/ *csízió* (Nsz.); NYJ. *csézijó* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1538 e. 'versbe szedett ünnepnaptár | versifizierter Festkalender' (↑); **2.** 1600 k. 'népszerű-tudományos leírás | populärwissenschaftliche Beschreibung' (Nyr. 29: 256); **3.** 1799/ 'álmoskönyv; jóskönyv | Traumbuch; Wahrsagebuch' (↑); **4.** 1898 'diákcsíny; idegen nyelvű szöveg kész fordítása | Schülerkniff; Spickzettel' (Dobos: DiákSz.)

■ Latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *cisio* '24 hexameter az állandó ünnepek és a naptári szentek neveivel' [< lat. (e.) *Circumcisio Domini* 'Jézus körülmetélésének ünnepnapja, újév napja'; ezzel a nappal kezdődik az ünnepnapok felsorolása]. (△) A szó eleji *cs* palatalizációval a magyarban keletkezett. Az első változat hangzóközi *zs* hangjának kiejtéséhez vö. → *bazsalikom* stb.; a *z-s* alakhoz vö. → *bazilika* stb. A 2., 3. jelentés a kétféle, azaz a hétköznapi és ünnepi kalendárium keveredésén alapul. A 4. jelentéshez vö. *érti a csíziót* 'jól eligazodik, kiismeri magát vmiben 'a furfangos, ravasz ember' tkp. 'ért a naptárszámításhoz, eligazodik a naptárban' (1892: Nyr. 21: 188).

📖 EtSz.; O. Nagy: MiFán 55; TESz.; EWUng. • Vö. *cement*¹, *cirkusz*, *cizellíroz*, *dominál*, *precíz*

csizma **A**: 1492 *Chyzmas* [lat. végződéssel] (Oklsz.); 16. sz. eleje *tjzma* (Radvánszky: Csal. 2: 8); 1519 *Chissma* (Oklsz.); 1550 k. *cyzma* (KolGl.); 1553/ *Chifzmaiat* (Tinódi: Cronica F2a); 1745 *csidmát* (SzT.); 1792 *tsizsmát* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Sám* a.); 1819 *Tjizma* (Tsz.); NYJ. *csëzmám* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1492 'egy fajta magas szárú lábbeli | Schaftstiefel' # (↑); **2.** 1898 'egy fajta sörös- v. boroskancsó | Stiefel (Trinkgefäß)' (Dobos: DiákSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čizma*, (Kaj) *čizma*: 'keményszárú csizma' [< oszm. *çizme* 'ua.']. (≈) Megfelelői más balkáni nyelvekben is: blg. *čuzma*; albán *çizme*; stb.: 'ua.'. (△) A 2. jelentést valószínűleg a ném. *Stiefel* 'egy fajta sörös- v. boroskancsó' befolyásolta. (△⇒) A magyarból: szlk. *čizma*; le. (R.) *cizma*; stb.: '(magyar) keményszárú csizma'.

📖 NyTan. 1/1: 53; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 136; TESz.; EWUng. • Vö. *csizmadia*

csizmadia **A**: 1577 *csizmacsia* [✓] (Kakuk: ÉlOsm. 110); 1579 *Czymazia* [szn.] (SzT.); 1585 *Czhysmagyat* (SzT.); 1590 *Chyzmasiakat* (SzT.); 1593 *Chizmazia* [szn.] (SzT.); 1602 *Csiszmasia* [✓] [szn.] (Oklsz.); 1604 *Chizmadia* (Vámosi: Csizm. 9); 1790 *Tsizsmadia* (NSz.); 1843 *csismadéa* (SzT.); NYJ. *csëzmadéját*, *csizmaggya* (ÚMTsz.) **J**: 'csizmakészítő mesterember, iparos | Stiefelmacher'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.) *čizmèdžija* 'csizmakészítő' [< oszm. *çizmeci* 'ua.']. (△) Egyes változatok és a *csizmadia* alak elhasonulással keletkeztek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 137; TESz.; EWUng. • Vö. *csizma*

csobán¹ × **A**: 1405 k. *choban* (SchlSzt. 2135.); 1560 k. *chobany* (GyöngySzt. 3835.); 1585 *Tsobán* (Cal. 275); 1586 *chobank* (MNY. 79: 511) **J**: **1.** 1405 k. ? 'csobolyó | Lägél' (↑), 1490 k. 'ua.' (NagyvGl. 141.); **2.** 1888 'egy fajta vödör | Art Eimer' (Nyr. 17: 336)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *džban*, *žban*, *žbanj* 'fából készült vizeskanna'; cseh *džbán*, (R.) *čbán* 'korsó'; or. (e.) *чѣбанъ* 'ua.', or. *жбан* 'fából készült, fedeles kanna'; stb. [eredetéhez vö. →*cseber*].

📖 EtSz. 1. *csobány* a.; Kniezsa: SzlJsz. 137; TESz.; EWUng. • Vö. *cseber*

csobán² × **A:** 1579 *cyobant* (BudBLv. 1: 176); 1634 *Chiaban* (Kakuk: ÉIOsm. 110); 1666 *Czobán* (Kakuk: ÉIOsm. 110); 1722 *Tsobány* [HN.] (SzT.) **J:** 1. 1579 'juhász | Schäfer' (↑); 2. 1861 'juhászkutya | Schäferhund' (MNysz. 6: 370)

■ Oszmán-török jövevényszó, román közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çoban* 'juhász; pásztor'; – vö. még rom. *cioban* 'pásztor; pásztorkutya'. Az oszmánban az újperzsa *šabān*, *šubān* 'juhász, pásztor' átvétele. (≈) Megfelelői: újgör. *τσοπάνης*; le. *czaban*; or. *чабан*; stb.: 'ua.'. (△) A román közvetítésre főleg az utal, hogy a szó a keleti magyar nyelvváltozatok szava.

📖 MNy. 37: 263; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 110; EWUng.

csobb △ **A:** 1628 *csobbal* (NySz.); 1862 *csubbot* (CzF.); 1875 *csupp* (NSz.); 1879 *csuppsz* (NSz.) **J:** <FN> 1628 'csattanás (mint a vízcsoobbanás hangja) | Plumps; Platsch' (↑) | <isz> 1875 'zsupsz! | plumps' (↑)

csobbant **A:** 1662/ *csubbantván* [sz.] (NySz.); 1912 *Csobbant* (Frecskay: MestSz. 434); NYJ. *csuppant* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1662/ 'cuppogó, loccsanó hangot ad | klatschendes Geräusch machen' (↑); 2. 1912 'édesen, durván bevakol (falat) | rauh verputzen (Mauer)' (↑)

csobban **A:** 1663 *csuppannak* (NySz.); 1804/ *tsobbanni* [sz.] (NSz.) **J:** 'loccsan, toccsan | platschen' #

csobog **A:** 1706 *csupog* (NySz.); 1794 *csobog* (EtSz.) **J:** 1. 1706 'cuppog | quatschen' (↑); 2. 1794 '(víz, folyadék) gyors folyás, csurgás közben hangot ad | plätschern' # (↑)

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (△) A tö összefügg a →*cuppant* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők.

■ A **csobb** valószínűleg elvonás eredménye. | (△) Az igékből keletkezhetett.

📖 EtSz. *csubog* a.; TESz. *csobban* a.; EWUng. • Vö. *cuppant*, *csobolyó*, *zsuppan*

csobban → *csobb*

csobbant → *csobb*

csobog → *csobb*

csobolyó × **A:** 1265 *Chobolo* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 65); 1557 *chyobolyot* (OkISz.); 1647 *csobolya* (NySz.); 1736 *Csobojo*, *Csobolloy* (SzT.); 1746 *Czubolloy* (SzT.); 1768 *csobollo* (Bakos J.: Szműv. 23); 1803 *csobolót* (NSz.); 1838 *Csoborló* (Tsz.) **J:** 'kis hordócska; ivóedény | Art kleines Faß; Lägel'

■ Vitatott eredetű. | 1. Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tö származékából. | (△) Egy -ó képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. A relatív tö -l gyakorító képzővel

keletkezett. Az abszolút tő a *csobog*, *csobban* (→*csobb*) igék tövével azonos. A szó belseji -l később palatalizálódott. 2. Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *šumpal* 'nyírfakéregből készült kis ivóedény'; osztj. (Kaz.) *šūmpal* 'ua.'; zürj. *čib* 'lapát'; votj. (R.) *čib* 'ua.'; finn *sammio* 'dézsa; vödör', (N.) *sammi* 'dézsa' [fgr. **čump3* 'nyírfakéregből készült kis ivóedény']. (△) A szó belseji **mp* > m. b hangváltozáshoz vö. →*eb*, →*hab* stb. Az -l névszóképző esetleg már az ugor korban a tőhöz kapcsolódott: ugor **čump3l3* 'ua.'. A végződés -ó kicsinyítő képző. (◻) (△) Egyik magyarázat sem különösebben meggyőző.

☞ FUF. 20: 52; NyK. 51: 115; Melich-Eml. 210; TESz.; EUW. 43; EUW. • Vö. *bokolyó*, *csobb*

csócsál × **A**: 1808 *Tsótsálni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csúcsáll* (ÚMTsz.) **J**: 'majszol; [kisgyermek számára] előre megrág | pappen; vorkauen [für ein Kleinkind]'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A csámcsogó rágás hangjának utánzására keletkezett. A végződés -ál gyakorító képző. Hasonló hangszerkezetű és jelentésű: ol. (pad.), (vic.) *cinciar* 'szopik, szürcsöl', (giul.) *ciociare* 'szopik [mellből], szürcsöl' stb. (◊) A *csócsa* 'előre megrágott étel [kisgyermeknek]' (1829: EtSz. *csócsa* a.) elvonással keletkezett a *csócsál*-ból.

☞ EtSz. 1. *csócsa* a.; TESz.; EUW.

csoda **A**: [1105–1110] ? *Soda* [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 71); 1138/ ? *Suda* [szn.] (MNY. 32: 133); 1198 *Chuda* [szn.] (MNL (OL) DL. 104875); 1211 *Choda* [szn.] (PRT. 10: 515); 13. sz. eleje/ *chudaltus* [sz.] (KT.); 1838 *Csedálatos* [sz.] (Tsz.); NYJ. *csēda* (MTsz.) **J**: {FN} 1. [1105–1110] ? 'olyan rendkívüli jelenség v. esemény, amelyet a vallásos hit szerint vmely természetfölötti lény, erő idézett elő | Wunder' # (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (↑); 2. 1519 'szörny | Ungetüm, Monstrum' (JordK. 147); 3. 1519 'dicséretes tett; erény | lobenswerte Tat; Tugend' (JordK. 374); 4. 1574 k. 'csodálkozás | Verwunderung' (NySz.); 5. 1801 'bosszúság | Verdruß' (SzT.); 6. 1864 'indulatos kifejezésekben, elhomályosult jelentéssel' | {in heftigen Ausdrücken mit verblaßter Bedeutung}' (NSz.) | {MN} 1. 1524 'csodálatos, rendkívüli | wunderbar, außerordentlich' # (MNY. 25: 70); 2. 1841 'rút; piszkos | häßlich; schmutzig' (MTsz.) | {PARTIKULA} 1527 'mn fokozására' elképesztő, bámulatos | erstaunlich, verblüffend {zur Steigerung von Adjektiven}' (ÉrdyK. 560) **Sz**: ~1 13. sz. eleje/ [sz.] 'ámulva, gyönyörködve néz, figyel vmit v. vkit | bewundern' (↑); 1538 'furcsának, érdekesnek, különösnek talál, tart vmit, es. vkit | für merkwürdig halten' (Gl.) | ~lat 13. sz. eleje/ [sz.] (↑) | ~latos 13. sz. eleje/ (↑) | ~s 1372 u. *czudaf* (JókK. 1) | ~lkozik 1495 k. *lodalkozik* uala 'ámul, meglepődik vmin | sich wundern' (MNY. 6: 23); 1517 ? 'furcsának, érdekesnek, különösnek talál, tart vmit, es. vkit | für merkwürdig halten' (NySz.); 1580 'ua.' (SzT.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *čudo* 'rendkívüli jelenség v. esemény, csoda'; szbhv. *čudo* 'csoda; nagyon sok, rengeteg'; szlk. *čudo* 'csoda; kísértet, rém; külön'; or. *чудо* 'csoda'; stb. [*<* szláv **ču-* 'észrevesz, hall']. (≈) Megfelelőjük: rom. *ciudă* 'bosszúság, kellemetlenség'. (△) A *cseda* változat elhasonulással keletkezett. A főnévi 5. jelentés a román szó hatását tükrözheti. A partikula jelentéséhez vö. →*betyár*, →*kurva* stb.

☞ EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 138; TESz.; EUW. • Vö. -*képpen*, *kicsoda*, *mi-*

csodaképpen → -*képpen*

csók → *csókol*

csóka **A:** 1138/ ? *Cauka* [SZN.] (MNY. 32: 132); 1211 ? *Chouka* [SZN.] (Oklsz.); 1215/ *Choucad* [SZ.] [SZN.] (VárReg. 197.); 1395 k. *choka* (BesztSzj. 1189.); 1528 *Tzokake* [HN.] (MNY. 63: 15); 1604 *Czóka* (Szcenci Molnár: Dict.) **J:** <FN> **1.** 1215/ ? 'fekete tollazatú varjúféle madár | Dohle (*Coloeus monedula turrium*)' # (↑), 1282 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1525 k. 'a verébszerűek rendjébe, a légykapók családjába tartozó vmely madárnem | eine zur Familie der Fliegenfänger gehörende Vogelgattung' (MNY. 11: 82); **3.** 1876 'a szem szivárványhártyáját körülvevő üvegszerű gyűrű | glasartiger Ring um die Iris im Auge' (Nyr. 5: 46); **4.** 1898 'papnövendék (tréfás elnevezésként) | Seminarist (scherzhaft)' (Dobos: DiákSz.); **5.** 1907 'varjú | Krähe' (NyF. 38: 33); **6.** 1908 'barna v. fekete hajú gyermek (tréfás elnevezésként) | dunkelbraun- oder schwarzhhaariges Kind (scherzhaft)' (MNY. 4: 139); **7.** 1910 'lúd | Gans' (Nagy J.: CsökNyj. 50); **8.** 1920–1921 '(idősebb) férfi (gúnyos megnevezésként) | (älterer) Mann (als spöttische Benennung)' (Nsz.); **9.** 1941–1942 'kis fekete folt a birkán | kleines schwarzes Mal am Schaf' (ÚMTsz.); **10.** 1950 k. 'holló | Rabe' (Nyatl. *feketevarjú* a.); **11.** 1957 'mocsári kosbor | Knabenkraut (*Coloeus monedula turrium*)' (Bálint: SzegSz.) | <MN> **1.** 1825 'a szivárványhártyáján fehér foltos szemű (ló); kékesfehér szivárványhártyájú (ló, marha, kutya) | an der Iris weiß gefleckt (Pferd); weiß-bläuliche Iris habend (Pferd, Rindvieh usw.)' (MNY. 26: 153); **2.** 1879 'nagy és bizonytalan színű szemű | große Augen von unbestimmter Farbe habend' (Nyr. 8: 189); **3.** 1937 'sötétszőrű (szarvasmarha) | dunkel (Haare des Viehs)' (Bartha: Szín. 30)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, egy onomatopoetikus eredetű fiktív főszármazékának szófajváltása. | (⊕) Egy -a képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével keletkezett; vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Hasonló onomatopoetikus szavak: fr. *choucas*; miser-tatár *čavka*; stb.: 'csóka'. **2.** Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | (⊖) Blg. *čavka*; szbhv. *čavka*; cseh (R.) *čavka*; szlk. *čavka*: 'csóka' [onomatopoetikus eredetű]. (⊖) (⊕) A főnévi 3., valamint a melléknévi 1., 2. jelentés a csóka világos szemszínével függ össze, és a *csókaszemű* (1585: Cal. 457) összetételre megy vissza. A főnévi 4., 6., 9. jelentés és a melléknévi 3. jelentés a csóka tollazatának sötét színe alapján keletkezett. A főnévi 8. jelentés tréfás-gúnyos metafora. A főnévi 7. és 10. jelentés keletkezésmódja nem világos. (⊕⇒) A magyarból: rom. *ciocă, ceucă* 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 616; TESz.; EWUng. • Vö. *csókol*

csókol **A:** 1372 u./ meg *czokolyauala* [l-j] (JókK. 41); 1838 *tsokalam* (SzT.); NYI. *csolkol* (MTsz.) **J:** 'csókkal illet, érint | küssen' # **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *czokolafanak* (JókK. 154) | ~**ódzik** 1752 *csókolóztak* (MNY. 70: 94)

csók **A:** 1302 ? *Choc* [SZN.] (Oklsz.); 1533 *czok* (Murm. 678.); 1878 *csólkot* (NSz.) **J:** **1.** 1302 ? 'vkinek, vminek (felpattanó) ajakkal történő érintése | Kuß' # (↑), 1533 'ua.' (↑); **2.** 1798 'eljegyzés | Verlobung' (MNY. 70: 19); **3.** 1803 'süteményfajta | Plätzchen (Gebäck)' (Nsz.); **4.** 1847 'szeretkezés | Geschlechtsverkehr' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1764 *tsókossait* <FN> 'szeretője vkinek | Geliebte(r)' (NSz.); 1998 'olyan személy, aki különleges kedvezményre számíthat vkitől | privilegierte Person' (Nsz.) | ~**dos** 1811 *csókdossa* (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **csókol** valószínűleg örökség az ugor korból. | (⊖) Vog. (AK.) *šoχəl-* 'csókol' [ugor **čukk3-(l3-)* 'ua.']. (⊕) Az -l igeképző talán már az ugor alapnyelvben a tőhöz járult. A szó onomatopoetikus jellege némileg gyengíti az egyeztetést. A szó belseji *ó* hangsúly hatására keletkezett. A szó belseji *l* későbbi szervesen járulékhang.

■ A **csók** elvonás eredménye. | (⊕) A *csókol* igéből keletkezett. A 3. jelentéshez vö. →*puszedli*.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *csócs* 'csók' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 217), (N.) *csócsi* 'csókolni való' (MTsz.): a szóvégi, ill. a szó belseji *cs* játszi szerepű, megjelenésében

a →*csócsál* hatásával is számolhatunk.

📖 Vir. 1947: 161; MSzFE.; TESz.; Benkő: FiktI. 24; EWUng. • Vö. *csóka*

csokoládé A: 1699 *Csukorlatéhoz* (MNY. 79: 511); 1704 *Csukaladi* (ItK. 22: 3); 1706 *csokoládával* (Nyr. 73: 19); 1736 *csukolátának* (Nyr. 73: 19); 1748 *Cioccolátával* (NSz.); 1757 *csokoládára* (NSz.); 1760 *csokoládét* (NSz.); 1783 *tsokoládára* (Nsz.); 1786 *Csukolladé* (SzT.); 1801 *Tsokoláta* (NSz.); 1802 *Kokoládé* (NSz.); 1815 *csokoládót* (NSz.) **J: 1.** 1699 'megőrölt kakaóbab, kakaóvaj, cukor, es. tej felhasználásával készült, szilárd halmazállapotú, barna színű édesség | Schokolade' # (↑); **2.** 1704 'kakaóporból forró tejjel, es. vízzel készült, édes ital | Trinkschokolade' (ItK. 22: 3)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Schokolade*, (R.) *schockolata*, (h.) *tšukalādi*; ol. *cioccolata*; sp. *chocolate*, (R.) *chocollat*; or. *uokolad*; stb.: 'csokoládé'. Vö. még lat. (h.) *chocolata* 'ua.'. A spanyolból terjedt el [*< azték chocolaia* 'csokoládéital']]. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került át. (⊖) A *csoki* 'csokoládé' (1932: MNY. 28: 90) szórövidülés a *csokoládé*-ből -i kicsinyítő képzővel.

📖 EtSz.; Bárczi: FrJsz.; TESz.; EWUng.

csokor [4] A: 1570 ? *Chyokor* [SZN.] (MNY. 7: 174); 1591 *czokor* (MNY. 42: 77); 1602 *Cziukor* [SZN.] (OkI. Sz.); 1732 *csokros* [SZ.] (SzT.); NYJ. *csokort* [□] (UMTsz.) **J: 1.** 1591 'madárraj; csoport | Vogelschwarm; Gruppe' (↑); **2.** 1766 'virágfürt; virágcsokor, bokréta | Büschel; Strauß' # (NSz.); **3.** 1788 'bojt | Quaste' (Nsz.); **4.** 1792 'fodor | Krause' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1834 'szalagcsokor | Bandschleife' (Nsz.); **6.** 1904 'halom | Haufen' (ItK. 14: 160)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, de keletkezésmódja bizonytalan. | (△) Nem dönthető el, hogy a →*csuk*-ból keletkezett származékszó, vagy éppen elvonás a →*csuk* valamelyik igei származékából (hasonló elvonásokhoz vö. →*hunyor*, →*kotyor* stb.). A szócsaládban névszói és igei származékok egyaránt vannak: →*csoport*, →*csukorgat*, →*csuporít*. A feltételezett igenévszók eredeti jelentése 'tömeg, köteg, csomó, nyaláb', ill. 'összeprésel, felhalmoz' lehetett. **2.** Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (S.), (P.) *čuker* 'csoport, raj (állat); tömeg (embereké)', (Sz.) *čukert-* 'felhalmoz, összegyűjt' [fgr. **čukk3(-r3)* 'csoport, raj']. Eszerint az -r névszóképző talán már a finnugor alapnyelvben a tőhöz járult. A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*csokol*, →*csuk* stb. (■) (△) A szó alaki felépítése nagyon régi eredetre utal, bár csak a 18. sz. végén került át a nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe. (⊖) Idetartozik: *csokréta* 'virágcsokor' (1889: Nsz.), amely a *csokor* és →*bokréta* szavakból keletkezett szövegyüléssel. (△⇒) A magyarból: rom. *ciucure* 'rojt, bojt'.

📖 FUF. 11: 198; Nyr. 41: 135; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csuk*

csoma × A: 1630 k. *csomában* [✓] (NyK. 73: 91); 1742 *csumás* [sz.] (Bakos F.: REL. 230) **J: 1.** 1630 k. 'pestis; járvány | Pest; Seuche' (↑); **2.** 1840 'kolera | Cholera' (Bakos F.: REL. 229); **3.** 1842 '(szitokszóként) | (als Schimpfw.)' (NSz.); **4.** 1881 'ijesztő jelenség, szörnyeteg | Schreckbild, Ungetüm' (Nyr. 10: 525); **5.** 1897 'diftéria | Diphtherie' (Nyr. 26: 419); **6.** 1906 'madárijesztő | Vogelscheuche' (NyF. 29: 29); **7.** 1908 '(kukorica)üszög | Maisbrand (Ustilago reiliana)' (MNY. 4: 140)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *ciumă*, [végartikulussal] *ciuma* 'pestis; a pestis démona; szörnyeteg; csapás, szerencsétlenség; kukoricaüszög' [bizonytalan eredetű, esetleg a lat. *cyma* 'fiatal sarj; kidudorodás' továbbélése]. (≈) Megfelelői: oszm. *çuma* 'pestis'; blg. *чума* 'ua.';

szbhv. *čuma* 'ua.'; stb. (⊕) Az eredeti változat a *csuma* lehetett, a *csoma* alak esetleg a →*csomó* hatására keletkezett: a pestis jellemző tünete a nyirokcsomók megduzzadása. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*cimbora* stb.

📖 EtSz.; Pais-Eml. 402; NyIrK. 4: 302; TESz.; EWUng. • Vö. *csuma*

csomag **A:** 1815 *csomagot* (Nsz.) **J:** 1. 1815 'összecsomagolt áru; összecsomagolt holmi | Pack; Paket; Gepäck' # (↑); 2. 1846 'nagy mennyiség vmiből | ein Stoß von etw' (Nsz.); 3. 1850 'iratcsomó | Aktenbündel' (Nsz.) **Sz:** ~**ol** 1862 *csomagolt* [sz.] (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*csomó* kikövetkeztetett *csom-*tövéből keletkezett -g névszóképzővel; vö. →*csillag*, →*harag* stb. (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csombolyék × **A:** 1784 *Tsombolyék* (Baróti Szabó: KisdedSz. 103); 1798 *tsombolikok* (Nsz.); 1808 *Tsombolék* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1784 'batyu | Bündel' (↑); 2. 1798 'csomó | Knoten' (↑); 3. 1838 'hajfonat | Zopf' (Tsz.)

csombolyodik × **A:** 1784 *Tsombolyodom* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz. 86); 1793 *tsombojodnak* (Nsz.); 1808 *Tsombolódni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'csomóba fonódik | sich zusammenwinden'

csombolyít × **A:** 1789 *tsombolyított* volt (Nsz.); 1808 *Tsombolítani* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Tsombolgatni* a.); 1863 *Csongojt* (Kriza [szerk.] Vadr. 494) **J:** 'göngyölít; csomóba köt | einwickeln; bündeln'

csombolygat × **A:** 1792 *Tsombolygatni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1808 *Tsombolgatni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csongojgat* (MTsz.) **J:** 'göngyölget; összecsomagol | einwickeln; bündeln'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) Az -l ~ -ly gyakorító képzős relatív tö összefügg a →*csömbölyék* szócsaládjával, mint annak párhuzamosan keletkezett párja. Az abszolút tö a →*csomó* tövével függhet össze. A szervesetlen szó belseji *b* hanghoz vö. →*cimbók*. A végződéses -ék névszóképző, ill. különféle igeképzők. (⊖) Idetartoznak: (R.) *egybecsonkolyodik* '(össze)göngyölödik' (1508: DöbrK. 244); (N.) *csongorgat* '(össze)göngyöl' (UMTsz.). – Idetartozik még: *csombol* 'kötegel, (össze)göngyöl' (1831: Kreszn.); ez feltehetőleg elvonással keletkezett a szócsalád tagjaiból.

📖 EtSz. *csomó* a.; MNy. 46: 176; TESz. *csombolyodik* a.; EWUng. • Vö. *csomó*, *csömbölyék*

csombolyék → *csombolyék*

csombolyít → *csombolyék*

csombolyodik → *csombolyék*

csombor × **A:** 1220/ ? *Chumburd* [sz.] [HN.] (VárReg. 13.); 1327 ? *Chomborteluke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 538); 1395 k. *chombor* (BesztSzj. 337.); 1435 k. *combar* (SoprSzj. 214.);

1683 *csombord* [□] (Nyr. 40: 109); 1861 *csömbör* (MNysz. 6: 320); NYJ. *combor* (MTsz.) **J:** 1. 1220/ ? 'borsfű | Art Minze; Saturei (Satureja hortensis)' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1578 'csombormenta | Polei (Mentha pulegium)' (NySz.); 3. [vad~] 1783 'kakukkfű | Thymian (Thymus)' (EtSz.)

■ Szláv, esetleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Szb. (e.) *čubr̥*; szbhv. *čubar*; szln. (N.) *čq̇ber*; – cseh (R.) *čubr*; or. *uaōēp*; stb.: 'borsfű, csombord' [tisztázatlan eredetű]. (△) A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*galamb*, →*gomba* stb. A *csombord* változat szóvégi *d*-je szervesen járulékhang. A *csömbör* változat hangrendi átcsapással keletkezett. (⊙) A szó a növénytani szaknyelvben is él.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 139; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *zsombor*

csomó A: 1086 ? *Chomudi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1211 ? *Chomos* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 514); 1221 ? *Chomou* [szN.] (OkISz.); 1224 ? *Chumou* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 424); 1495 e. *lomot* (GuaryK. 28); 1566 *fől-czumózott* [sz.] (NySz.); 1651 *tsimboztatott* [sz.] (NySz. *csimbóz* a.); 1792 *csombót* (NSz.); 1840 *far-csima* (MTsz.) **J:** 1. 1495 e. 'görös (növényben) | Knorren' # (↑); 2. 1527 'kinövés; bűtyök | Auswuchs; Gelenkknorren' # (ÉrdyK. 404); 3. 1527 ? 'köteg | Bündel' # (ÉrdyK. 552), 1590 'ua.' (NySz.); 4. 1538 'bog (kötelen, madzagon) | Knoten (am Seil, Strick)' # (Pesti: Nomenclatura F3); 5. [jelzői értékben is] 1550 'nagyobb mennyiség, tömeg | Menge' # (KolGl.); 6. 1589 'halom, rakás | Haufen' (SzT.); 7. 1697 'gombolyag | Knäuel' (SzT.); 8. 18. sz. eleje '(mirigy)duzzanat | (Drüsen)geschwulst' (SzT.); 9. 1754 'bonyodalom | Verwicklung' (NSz.); 10. 1792 'gabonakereszt | Getreidemandel' (Nszt.); 11. 1805/ 'csomag, köteg, pakk | Paket' (NSz.); 12. 1859 'csomópont | Knotenpunkt' (Nszt.) **Sz:** ~s 1211 ? [szN.] (↑); 1559 *Czomos* (Székely I.: Krón. 171a) | ~zik 1527 ? ffele *chomofo* 'megdagad, duzzadtá válik | geschwulstig werden' (ÉrdyK. 287); 1552 meg *chomófic* 'ua.' (Heltai: Dial. I: 2a) | **csomolyék** 1560 k. *chomolyekonkent* '(egy) sereg, (nagy) csapat, csoport | Schar, Gruppe' (GyöngySzt. 4126.) | ~sodik 1527 ? (↑); 1604 *Czomofodom* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) Md. (E.) *šulmo*, (M.) *šulma* 'csomó; köteg', (E.), (M.) *šulma-* '(össze)csomóz; (be)köt'; finn *solmu*, *solmi* 'csomó', *solmi-*, *solmea-*, *solmia-* 'csomót köt'; lp. (norv.) *čuol'bmâ* 'csomó', (L.) *tjuol'ma-* 'köt, csomóz' [fgr. **čolme* 'csomó, köteg; (össze)köt']. (△) A tő a finnugor megfelelők alapján feltehetőleg igenévszó. A végződés vagy kicsinyítő képző vagy a folyamatos melléknévi igenév -ó képzője. Ha a szó eredetileg folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülés történt; vö. →*gubó*, →*gumó* stb. A szó belseji *b*-s változatok szervesen járulékhangot tartalmazó másodlagos alakulatok. (⊙) Idetartozik (mint a *csombó* változat palatális párja): *csömbő* 'görös, csomó, bűtyök' (1838: Tsz.); nyelvjárási szó. (⇒) A magyarból: szbhv. *čom* 'kis csomag, köteg'.

📖 FUF. 11: 257; Melich-Eml. 211; MNy. 46: 176; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csempelődik*, *csimbók*, *csomag*, *csomolyék*, *csomorika*, *csont*

csomorika A: 1578 *czomorika* (NySz.); 1799 *csomorka* (Csokonai: ÖM. 2: 288) **J:** 1. 1578 'torzsikaboglárka | Gifhahnenfuß (Cicuta)' (↑); 2. 1784 'méhfű | Honigblum' (Baróti Szabó: KisdedSz. 54); 3. 1807 'vízi bürök | Wasserschieferling' (MagyFűvészk. 204)

■ Származékszó. | (△) A →*csomó*-ból keletkezett -ika kicsinyítő képzővel; vö. *borsika* (→*bors*), *torzsika* (→*torzsa*) stb. A szó belseji *r* mibenléte tisztázatlan. A megnevezés a növény vastag szárára, a termés vagy a virágzat alakjára utalhat. A növénytani terminológia korabeli kialakulatlansága miatt a jelentésekben is némi bizonytalansággal kell számolnunk. (⊙)

Növényteni szakszó. (◡) Idetartozik: *csomoros* 'csomós, göcsörtös' (1829: EtSz. 1: 1135). (◡) Tisztázatlan idetartozású: *csomorika* 'szőlőfajta' (1963: KertLex. 192).

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csomoszol × [1] A: 1211 *Chomoslou* [sz.] [szN.] (Oklsz.); [1237–1240] *Chvmoslo* [sz.] [szN.] (PRT. 1: 772); 1600 k. *csomoszol* [ɔ: *csomoszold*] [✓] (Radvánszky: Szak. 75); 1836 *Tsomiszol* (Kassai: Gyökerésző 5: 210); 1840 *csumuszol* (NSz.) J: 1. 1211 ? 'nyomkodva összezúz <szőlőt, gyümölcsöt, lépes mézet> | drückend zerquetschen <Weintrauben, Obst, Wabenhonig>' (↑), 1635 'ua.' (NySz.); 2. 1600 k. 'gyömöszöl | stopfen' (↑); 3. 1881 'bottal üt, ver | mit dem Stock schlagen' (Nyr. 10: 205) Sz: **csomoszló** 1211 [szN.] (↑); 1784 <FOLY MN-I IGENÉV> (Baróti Szabó: KisdedSz. 87); 1785 'szőlőzúzók bunkós fa | Weintraubenstampfe' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (◡) A tö ismeretlen eredetű; összefügghet a →gyömöszöl tövével. Végződése -szol gyakorító képző; vö. →*unszol*, *vonszol* (→*von*) stb. Eredetileg a bortermelés szava lehetett, a korai személynevek ugyanis szőlőműveseket jelölnek. (◡) Idetartozik: *csömöszöl* 'nyomkodva összezúz <gyümölcsöt>; gyömöszöl; (el)ver' (1797: Nszt.), ez a *csomoszol*-ból keletkezett hangrendi átcsapással, kialakulásában esetleg szerepe lehetett a →gyömöszöl hatásának is. Idetartoznak még: *csomoszó* 'bogyótermés(ek)e)t összezúzók bunkós fa' (1780: NyF. 50: 28); *csomosz* 'nyomkodva összezúz <gyümölcsöt>' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 87); (N.) *csamiszkol* 'ua.' (MTsz.); (N.) *csomoszkol* 'ua.' (EtSz.). (◡) Valószínűleg nem tartoznak ide: 1086 *Chomudi* [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); [1237–1240] *Chomos* [szN.] (PRT. 1: 774); (†1135) [1249 k.] *Chomoz* (Oklsz. *csomó* a.).

EtSz.; TESz., *csömöszöl* a. is; EWUng. • Vö. *gyömöszöl*

csónak A: 1217/ *Cholnuc* [szN.] (VárReg. 30.); 1262 *Cholnok* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 232); 1357 *Cholnukwth* (Oklsz.); 1372 u./ *czolnokott* (JókK. 26); 1395 k. *chonok* (BesztSzj. 270.); 1470 *conakban* (SermDom. 2: 692); 1492 *czolnakpinz* (Oklsz.); 1763 *Csónok* (NSz.); 1766 *Csonikjában* (MNY. 60: 224); 1792 *Tsanak* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vetni* a.); 1862 *csónyik* (CzF.) J: 1. 1217/ ? 'kisebb vízi jármű, ladik | Boot, Kahn' # (↑), 1357 'ua.' (↑); 2. 1792 'vetélő | Weberschiffchen' (↑); 3. 1883 'pillangós növényen' a virág legalsó szíromlevele | das unterste Blütenblatt der Schmetterlingsblüte' (Nszt.); 4. 1885 'ormótlan cipő | Elbkahn <Schuh>' (Nszt.) Sz: ~os 1360 *Cholnukus* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 83); 1544 'embereket csónakon szállító ember | jmnd, der Menschen in einem Boot befördert' (Oklsz.) | ~ázik 1788 *Tsónakázás* [sz.] (EtSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čunak*, *čunjak* 'csónak; vetélő'; szlk. *člnok* 'ua.; a pillangósvirágúak legalsó szíromlevele'; or. *челнок* 'csónak; vetélő'; stb. [< szláv *čьlnь 'csónak']. (◡) A *csónak* alak mássalhangzókieséssel és pótlónyúlással keletkezett. A 3. jelentés a lat. *carina* 'hajógerinc', (tud.) 'a pillangósvirágúak legalsó szíromlevele' hatását tükrözheti.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 139; TESz.; EWUng. • Vö. *csille*, *lélekvesztő*

csonk → *csonka*

csonka A: 1208/ ? *Chonka* [szN.] (Fejér: CD. 3/1: 62); 1264 *Chunkawar* [ɔ: *Chunkanar*] (EtSz.); 1533 *Czonka* (Murm. 857.) J: <MN> 1208/ ? 'megcsonkult | verstümmelt' # (↑), 1264 'ua.' (↑) | <FN> 1527 'megcsonkult ember | verstümmelter Mensch' (ÉrdyK. 402) Sz: **csonkul**

1553/ *chonkulanac* (Tinódi: Cronica B2a) | **csonkít** 1594 e. *chionkittiak* [t-j] (Balassi: Camp. 11)

csonk A: 1838 *Csonkolni* [sz.] (NSz.); 1843 *Csonk* (Bugát: Szóhalm.) **J:** 1. 1838 'törzs, törzsök | Rumpf, Stumpf' (↑); 2. 1872/ 'kar-, lábcsonk, amputáció utáni végtagmaradvány | Arm-, Beinstumpf, Amputationsrest' (TESz.) **Sz:** ~**ol** 1838 [sz.] 'megcsonkít | verstümmeln' (↑)

■ A szócsalád alapja, a **csonka** olasz jövevénytörzs. | ⊕ Ol., (R.) *cionco, cionca* [nőnem] '(meg)csonkított, csonka, amputált', (rom.) 'megmerevedett; eltorzult, nyomorék', (vel.) *ciompo* 'béna; nyomorék' [tisztázatlan eredetű]. ⊗ Megfelelői: albán *cung* 'csonka'; rom. *cionc, ciung, ciunt* 'ua.; eltorzult, nyomorék'.

■ A **csonk** elvonás eredménye. | ⊕ A *csonka* szóból keletkezett, részben a népnyelvben, részben nyelvújítási alkotásként.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: *csonkabonka* '(meg)csonkított, csonka' (1527: ÉrdyK. 468); az ikerszó utótagja játszi szóalkotással keletkezett a *csonka* alakból.

📖 EtSz.; TESz., *csonkabonka* a. is; EWUng. • Vö. *tonka*

csont A: 1138/ ? *Sunthei* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1274 *Chunta* [sz.] [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 87); 1303/ ? *Chanta* [sz.] [HN.] (FNESz. *Csantavér* a.); 1391 *Chonth* [szN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *lontokrol* (BécsiK. 249) **J:** 1. 1138/ ? 'a gerincesek szilárd vázának eleme | Knochen' # (↑), 1274 'ua.' (↑); 2. [rossz~, öreg ~ stb.] 1937 'ember, fickó {tréfás} | Mensch, Kerl {scherzhaft}' (Sauvageot: MFrSz.) **Sz:** ~**os** 1334 *Chuntus* [szN.] (MonStrig. 3: 242) | ~**osodik** 1786 *tsontosodó* [sz.] (Nsz.) | ~**ozat** 1832 *csontozatjában* (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. | 1. ⊕ A tőhöz vö. →*csomó*. Ebben az esetben magyar képzéssel lehet számolni; a végződés -t denominális névszóképző, vö. →*evet*, →*nyest* stb. A jelentésváltozáshoz vö. ném. *Knoten* 'csomó': *Knochen* 'csont'. 2. ⊕ Lapp (R.) *čutta* 'bokacsont', (L.) *tjuhttā* 'boka; ugrócsont' [fgr. **čutte* 'bokacsont']. ⊕ A másodlagos *n* szervetlen járulékhanghoz vö. →*csüng*, →*rán²* stb. A 'boka' > 'csont' jelentésfejlődéséhez vö. finn *kontti* 'combsont': észt *kont* 'csont'; ném. *Knöchel* 'boka': *Knochen* 'csont' stb. ⊕ ⊕ Egyik magyarázat sem különösebben meggyőző. A 2. esetében gyengítő tényező, hogy a szót csak két, egymással távoli rokonságban álló nyelvből ismerjük. ⊕ Szláv származtatása kevésbé valószínű. ⊕⇒ A magyarból: szln. *čonta* 'csont'; rom. (N.) *ciont* 'ua.'.

📖 FUF. 11: 196; TESz.; NyK. 69: 167; MNY. 81: 219; UEW. 38, 45; EWUng. • Vö. *csomó*, *elefántcsonttorony*, *kulcsont*, *sípcsont*

csoport A: 1382 ? *Chupur* [szN.] (Oklsz.); 1440 k. ? *chuprusagag* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1516 *Choportws* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1536 *choport* (NySz.); 1551 *czopport* (NySz.); 1574 k. *czaport* (NySz.); 1621 *Czuport* (Szcenzi Molnár: Dict.); 1747 *Csoporban* (NSz.); 1851 *csopron* (NSz.); NYJ. *csiport* (MTsz.) **J:** 1. 1516 ? 'tömeg; csomó | Menge; Haufen' # (↑), 1536 'ua.' (↑); 2. 1516 ? 'sereg; személyek összessége | Schar; Gruppe' # (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 4126.); 3. 1604 'göröngy | Scholle' (Szcenzi Molnár: Dict.); 4. 1638 'nyáj, csorda | Herde' (SzT.); 5. 1656/ 'ízületi csomósodás, pók | Gelenkgalle' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289); 6. 1809 'vmely egység része | Gruppe, Abteilung' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1516 [szN.] (↑) | ~**osít** 1775 öszve *tsoportosithassa* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**osul** 1793 *tsoportosult* [sz.] (Nsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ Az -r gyakorító képzős relatív tö összefügg a →*csuporít* tövével. A végződés -t névszóképző. Az *r* végű változat a szóvégi *t* elhagyásával keletkezhetett, valószínűleg az -r névszóképzős szavak analógiájára; vö. →*fodor*, →*komor* stb. Ez a változat a [4]-es tőtípusba tartozik. ⊕ Onomatopoeitikus szóként való

magyarázata kevésbé valószínű. (⇒) A magyarból: szbhv. *čopor*; rom. *ciopor*: 'nyáj, csapat, csoport'.

📖 Nyr. 41: 135; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csuporít*

csór A: 1890 *csór* (Nyr. 19: 188) **J:** 'lop; szerez | klauen; stehlen'

■ Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. *tšōr*- 'lop' [indoeurópai eredetű; vö. óind *corayati* 'ua.', *caura* 'tolvaj'; hindi *čōr* 'ua.']. (≈) Megfelelői más nyelvekben is argó szóként: ném. (R.) *dschor*, *schornen*, *geschoren*; cseh *čór*: 'lop'. (△) Elterjedését talán a *csór* 'ua.' (→*csavar*) is elősegítette. (∼) Idetartoznak: *csóreszol* 'lop, elemel' (1898: Dobos: DiákSz.); *csórel* 'ua.' (1900: Nyr. 29: 47); *csóresz*, *csóriscol* 'ua.' (1913: MNy. 9: 381, 426).

📖 Nyr. 43: 440; TESz.; EWUng. • Vö. *csóró*

csorba A: 1227 *Churba* [SZN.] (Oklsz.); 1329/ *Chorba* [SZN.] (Oklsz.); 1518 k. <*orba* (SándK. 8); 1745 *csórbánn* (SzT.); 1789 *cserba* fogú (MNy. 11: 371); NYJ. *csërba* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1227 ? 'hiányos fogú, foghíjas | zahnstückig' (↑), 1518 k. 'ua.' (↑); **2.** 1693 'törött szélű, kicsorbult | schartig' # (KárOkl. 4: 580) | <FN> 1568 'csorbaság; fogyatkozás | Scharte, Lücke; Mangel' (NySz.) **Sz:** **csorbul** 1594 e./ *Meg-tsorbult* (Balassi: Ist. A6a) | **csorbít** 1651/ *megchorbítaná* (Zrínyi: MM. 1: 18)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *ščrba*; szlk. (R.) *štrba*; or. *уєрба*; stb.: 'csorbaság; foghíj' [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *skirbī(n)* 'agyagedény; törött tárgy darabja'; lett *šķirba* 'hasadék, repedés'; stb.]. (△) Szláv főnevek melléknemesüléséhez a magyarban vö. →*bolond*, →*gonosz* stb. Ez a változás főleg jelzői használatban mehetett végbe.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 140; TESz.; EWUng. • Vö. *cserép*, *csorbóka*

csorbóka × A: 1577 k. *chjorbakat* (OrvK. 268); 1791 *tsorboka* (NSz.); 1791 *Tsorbókáktól* (Nsz.); 1793 *Tsorbáka* (NSz.); NYJ. *csërbóká* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1577 k. 'egy fajta gyomnövény | Gänsedistel (Sonchus)' (↑); **2.** 1941 'gyermekláncfű | Löwenzahn (Taraxacum)' (UMTsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. (N.) *štrbka*, *štrpka* 'salátakatáng, endívia' [< szbhv. *štrba* 'csorbaság; foghíj']. (≈) Vö. még szlk. *štrbák*; or. (N.) *уєрбáк* stb.: 'salátakatáng, endívia'. A megnevezés a növény leveleinek mély bevágásaira ("csorbaságára") utal.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 141; TESz.; EWUng. • Vö. *csorba*

csorda A: 1082/ *churdawth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200894); 1282/ ? *Charadajaras* [HN.] (Oklsz.); 1291 *Churda* (Oklsz.); 1340/ *Chordawt* (Oklsz.); 1395 k. *cherda* (BesztSzj. 994.); NYJ. *csërda* (MTsz.) **J:** **1.** 1082/ ? 'együtt legeltetett állatok, rendszerint szarvasmarhák csoportja | Herde, bes. Viehherde' # (↑), 1291 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1416 u./² 'embercsoport | Menschengruppe' (MünchK. 70vb); **3.** 1767 'horda | Horde' (NSz.); **4.** 1800 'csomó, halom | Haufen' (Nsz.) **Sz:** *~s* 1400 *Chordas* [SZN.] (Oklsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *črěda* 'sor, sorrend; csorda, nyáj'; blg. *уєрда*, (N.) *уєрда* 'csorda, nyáj'; szlk. *črieda* 'ua.'; or. *уєпєд* 'sor, sorrend', (N.) *уєпєдá* 'csorda, nyáj'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *sárdha-h* 'ua., csapat'; óperzsa *šard-* 'típus, fajta'; stb.]. (⇒) A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. (R.) *čorda* 'csorda, nyáj'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 141; TESz.; EWUng. • Vö. *csere*

csordít → *csorog*

csordogál → *csorog*

csordul → *csorog*

csormolya × **A**: 1708 *Tsormolya* (Pápai Páriz: Dict.); 1751 *csörmölös* [sz.] (MNY. 75: 377); 1783 *Tsermely* (NSz.); 1785 *tsurmojás* [sz.] (NSz.); 1791 *tsermelye*, *tsörmölye* (Szily: NyÚSz. 37); 1792 *Tsormoly* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1798 *Tsermellye* (NSz.); 1807 *Tsermolya* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1839 *csermillye* (MTsz. 1: 298); 1862 *csérmelye* (CzF. 1: 968); NYJ. *csermény*, *cserménye*, *csirmolya* (ÚMTsz.); *csermulyás* [sz.] (Nyr. 29: 17); *csermülle* (NyF. 17: 36) **J**: **1.** 1708 'bíborvörös virágú gyomnövény (vetésekben, irtásokon), melynek a lisztbe őrölt magva a kenyeret sötétkékre festi | Kuhweizen (Melampyrum)' (↑); **2.** 1708 'mécsvirág | Marienröschchen' (↑); **3.** 1708 'légyfogó (növénynévként) | Hohldotter' (↑); **4.** 1751 'üszög (búzában, kukoricában) | Kornbrand (Pils)' (↑); **5.** [~fü] 1836 'csörgő kakascímer | Klappertopf' (Kassai: Gyökerésző 5: 216); **6.** 1900 'kalinca ínfű | Ackergünsel' (Nyr. 29: 17); **7.** 1908 'konkoly | Kornrade' (MNY. 4: 31); **8.** 1914 'apró búza | kleinkörniger Weizen' (Herman: Pászt. 674)

■ Jövevényszó, valószínűleg szláv, esetleg szlovák eredetű. | (≡) Szlk. *čermel'*, (N.) *čermel*, *čermuľa*; – szbhv. (N.) *črmanj*: 'bíborvörös virágú gyomnövény' [< szláv **cъrmъ* 'vörös festéket szolgáltató pajzstetű']. A növény megnevezésének alapja a virágzat rikító piros színe. (△) A származtatás nehézségét a szláv változatok csekély számú adatoltsága és a magyar két- és háromszótagú változatok egymáshoz való tisztázatlan viszonya okozza. (⊙) A szó a botanikai szaknyelvben is él. (↻) Az 1261-ből adatolható *Chermele* [HN.] (→*csermely*) ugyanerre az etimonra megy vissza, de mivel szláv névadáson nyugszik, ez a helynév szótörténeti tekintetben nem függ össze a *csormolya* szóval. (△⇒) A magyarból: rom. *ciormoiag* 'csormolya'.

📖 EtSz. *csermelye* a.; Kniezsa: SzJsz. 613; TESz.; EWUng. • Vö. *csermely*, *rényle*

csóró **A**: 1602 ? *Csóré* [✍] [SZN.] (OkI Sz.); 1607 ? *chore* [SZN.] (SzT.); 1650 *csore* (SzT.); 1731 ? *Csórój* [SZN.] (MNY. 62: 96); 1778 *tsóré* (MNY. 6: 86); 1836 *Csóri* (Kunoss: Szóf.); NYJ. *csóró*, *csorró* (MTsz.) **J**: <MN> **1.** 1602 ? 'meztelen | nackt' (↑), 1778 'ua.' (↑); **2.** 1602 ? 'szegény | arm' (↑), 1884 'ua.' (NSz.); **3.** 1890 'barnabőrű; cigányos | dunkelhäutig; zigeunerhaft' (Nyr. 19: 189); **4.** 1890 'félkegyelmű | blödsinnig' (Nyr. 19: 576) | <FN> **1.** 1650 'cigány | Zigeuner' (↑); **2.** 1863 'legényke | Bürschchen' (MTsz.)

■ Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. *čor(r)o* 'szegény, szűkölködő, szükségét szenvedő' [? indoeurópai eredetű; vö. esetleg: →*csór*]. (△) A szóvégi *é* vagy cigány vokatívusz vagy a →*purdé* hatására utal. A melléknévi jelentésekben szóhasadás kialakulása mutatkozik; az 1. jelentés inkább a *csóré* változathoz, a 2. jelentés inkább a *csóró* változathoz kötődik.

📖 EtSz.; Nyr. 64: 7; TESz. *csóré* a.; EWUng. • Vö. *csór*, *csurdé*

csorog [**1**] **A**: 950 k. ? *τρεγγά* [sz.] (Nyr. 89: 231); 1219/ *Churgo* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 156); [1264] *Chorgo* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 117); 1416 u./² *loroguā* [sz.] (MünchK. 81vb) **J**: **1.** 1219/ 'folyik | rinnen' # (↑); **2.** 1582 'eső' esik | es regnet' (NySz.); **3.**

1604 'ereszt (edény) | lecken (zB. Topf)' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1750 '⟨pénz⟩ kerül, jut | abfallen für jmdn von etw ⟨Geld⟩' (SzT.) **Sz: csorgó** 950 k. ? (↑); 1219/ [HN.] (↑); 1621 *Czurgó* 'folyó | Fluß' (Szenczi Molnár: Dict.) | **csorgat** 1584 *czorgattya* (NySz.)

csordul **A:** 1456 k. ky *chordoltik* [R.] (SermDom. 1: 224); 1531 k. le *cfordula* (MKsz. 1984: 229); 1756 *csurdulásival* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1456 k. 'túlfolyik | überfließen' (↑); **2.** 1598 '⟨pénz⟩ kerül, jut | abfallen für jmdn von etw ⟨Geld⟩' (NySz.) **R: ~tig** 1456 k. (↑)

csordogál **A:** 1761 *csurdogáló* [sz.] (NySz.); 1775 *csordogáló* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1761 'lassan folyik | langsam rinnen' # (↑); **2.** 1791 'szivárog | sickern' (NSz.)

csordít **Δ A:** 1764 *tsordítván* [sz.] (NSz.); 1783 *tsurdittaná* (NSz.) **J:** 'csorgatva önt | rinnen lassen'

csurran **A:** 1794 *tsúrranik* [□] (NSz.); 1819 *tsurran* (NSz.); 1860 *csorran* (Nsz.) **J: 1.** 1794 '⟨pénz⟩ kerül, jut | abfallen für jmdn von etw ⟨Geld⟩' (↑); **2.** 1831 'folyini kezd | zu rinnen anfangen' (Kreszn.)

■ Valószínűleg örökség, uráli tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *ćork-* 'csurog, csöpög'; osztj. (O.) *šāri-* 'folyik, áramlik'; finn *soro* 'hulló csepp', *sorotta-* 'csöpög'; – jur. *šulnā-* 'csörgedezik ⟨patak⟩'; szelk. *sörmba-* 'csöpög, folyik'; kam. *šur-* 'fut'; stb. [uráli **ćor3-* 'csurog, folyik, csöpög']. (⊕) A végzések különféle igeképzők. A szócsalád némileg onomatopoetikus jellege valamelyest gyengíti az egyeztetést, ám a szabályos hangmegfelelések alapján valószínűnek látszik. Hasonló onomatopoetikus szavak: mong. (N.) *čur-* 'folyik, áramlik'; tamil *čor-* 'lassan csöpög'; stb. Ha az első, görög feljegyzésű adat ide tartozik, olyan mosdóberendezést jelölhetett, amelynek segítségével egy csappal elzárható tömlőből kicsorgó vízzel moshatta le magát az ember.

📖 FUF. 11: 196; Paasonen: Beitr. 143; MSzFE.; TESz.; Benkő: Fiktl. 59, 138; EWUng. • Vö. *csörög*, *csuromvíz*

csoroszllya × **A:** 1395 k. *chorozlauas* (BesztSzj. 455.); 1521 *Chorozlya* (MNY. 3: 323); 1707 *Csaroszllya* (MNY. 8: 127); NYJ. *csērēszlā* (ÚMTsz.); *Cserjeszla* (MNY. 3: 238); *csoroszlnya* (NytudÉrt. 1: 64) **J: 1.** 1395 k. 'az ekevas előtti függőleges kés | Messer vor der Pflugschar, Sech' (↑); **2.** 1792 'vénasszony | alte Vettel' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (R.) *чрѣсло*, (N.) *черясло*; szlk. *čerieslo*, (N.) *črieslo*; or. (N.) *čépecló* stb.: 'csoroszllya' [< szláv **čers-* 'vág, metsz']. (⊕) Az eltérő változatok különböző korú és esetleg különböző nyelvekből való átvételre utalhatnak. A 2. jelentés talán az éles, metsző ekekés és a házsártos vénasszonyok éles nyelve közt létrejött asszociáción nyugszik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 142; TESz.; EWUng. • Vö. *cseret*, *csótár*², *kard*

csosz → *csoszog*

csoszog **A:** 1086 ? *Chozug* [szn.] (MNL (OL) DI. 208421); 1529 e. *czozogafat* [sz.] (VirgK. 42); 1680 k./ *csuszog* (MNY. 28: 318); 1832 *Tsorszog* (NSz.); 1851 *csoszongott* (NSz.) **J:** 'talpával a földet súrolva jár, megy | schlurfend gehen'

csosz × **A:** 1602 *Csoszó* [✓] [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1748 *tsoszsza* (NSz.) **J: 1.** 1602 ? 'talpával a földet súrolva jár, megy | schlurfend gehen' (↑), 1748 'ua.' (↑); **2.** 1902 'közösül | koitieren' (Nyr. 31: 468)

csosszant × **A:** 1838 *Csosszantani* (be) [sz.] (Tsz.) **J: 1.** 1838 'talpával a földet súrolva jár, megy | schlurfend gehen' (↑); **2.** 1847 'csoszogtat | latschen lassen' (NSz.)

csosszan × **A**: 1841 *csosszant* (NSz.) **J**: 1. 1841 '⟨kedv stb.⟩ kerekedik, támad | anwandeln (Lust usw.)' (↑); 2. 1843 'vmi csurran-cseppen | etw fällt (auch für ihn) ab' (NSz.); 3. 1862 'megcsúszik; csúszni kezd | ausgleiten; zu gleiten anfangen' (CzF.)

■ A szócsalád alapja, a **csosz** onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Összefügg a →*csesz* és →*csúszik* igékkel, valamint a →*csiszol* tövével. Bizonyosan igen régi szó, mivel képző nélküli onomatopoetikus ige, de sokáig nem volt adatolható, mivel csak a nyelvjárásokban fordult elő. A *csosz* 2. jelentése eufemizmus.

■ A **csoszog**, **csosszant** és **csosszan** származékszók. | ⊕ A *csosz*-ból keletkeztek gyakorító, mozzanatos-műveltető és mozzanatos képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyanebből a többől más igeképzőkkel keletkezett szavak: *csusztogat* (1594 e./: Balassi: Camp. 11); *csosztat* (1842: NSz.); *csoszlik*: 'csoszogva megy' (1845: NSz.); továbbá *csosszint* 'hanyagul odaad' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 511). A *csösszög* 'csoszogva megy, jár' nyelvjárási szó a *csoszog* palatális párja.

📖 EtSz.; TESz., *csösszög* a. is; EWUng. • Vö. *csesz*, *csiszol*, *csúszik*

csosszan → *csoszog*

csosszant → *csoszog*

csótány **A**: 1792 *Tsótán* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1830 *csótány* (NSz.) **J**: 'svábbogár | (Küchen)schabe (Blattidae)' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az eredeti változat a *csótán* lehetett; a *csótány* alak ebből szóvégi palatalizációval keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

csótár¹ Δ **A**: 1547 *chwtar* (Kakuk: ÉIOsm. 114); 1553 *chjölthar* (MNY. 10: 39); 1558 *chotartul* (MNY. 12: 34); 1613 *csujtárokkal* [?✍] (MonÍrók. 7: 239); 1630 *Cziultar* Czaprangot (SzT.) **J**: 1. 1547 'díszes lótakaró | Schabracke' (↑); 2. 1750 '⟨lószerszámon⟩ cafrang, sallang | Behang ⟨am Pferdegeschirr⟩' (Wagner: Phras. *Phaleratus* a.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | ⊕ Oszm. *çultār*, *çuldār*, (R.) *çoltar*: 'nyeregtakaró' [? < újperzsa *jull* 'ua.']. | ⊗ Megfelelői: rom. *cioltar* 'ua.'; blg. (R.) *чълмáп*, *чолмáп* 'ua.'; le. (R.) *czoldar* 'ua.'; stb. E szónak és a ném. (kfn.) *kulter*, *gulter* 'bélelt paplan', fr. (ófr.) *coultre* 'ua.' szavaknak a viszonya tisztázatlan. ⊕ A 2. jelentés valószínűleg a *sujtás* (→*sújt*) hatására keletkezett. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. (R.) *čoltar*, *čuntar* '(ló)takaró, pokróc'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 114; Mollay: NMÉR.; EWUng.

csótár² × **A**: 1566 *Chotar* (OkI Sz.) **J**: 'csoroszllya | Messer vor der Pflugschar, Sech'

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *crtalo*, (N.), (R.) *črtalo*; szln. *črtalo*: 'csoroszllya' [< szláv *čbrt- 'vág, metsz']. Vö. még blg. (N.), (R.) *чepмáло*, *чpмáло*; cseh *čertadlo*; stb.: 'csoroszllya'. Ezt a származtatást szóföldrajzi okok támasztják alá, a szó ugyanis a délnyugati nyelvjárásokban él. Emellett szól az a körülmény is, hogy az eke részeinek megnevezése a szláv nyelvekből származik; vö. →*gerendely*, →*kakatszeg* stb. Ugyanakkor problematikus a szláv és a magyar szavak közti

hangalaki különbség, talán a →*csótár*¹ analógiás hatásával lehet számolni, bár ennek szemléleti háttere homályos. **2.** Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.), (kor. úfn.) *kolter*, – ném. *Kolter*: 'csoroszlya' [< fr. (ófr.) *coltre* 'ua.' (lat. *culter* 'csoroszlya, kés')]. A származtatásban nehézséget okoz a német, ill. a magyar alakok eltérő szókezdet, esetleg a →*csoroszlya* hatásával lehet számolni.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Szóföldrajzi és művelődéstörténeti okok miatt az 1. származtatás sokkal meggyőzőbb.

📖 EtSz.; TESz.; NyK. 75: 41; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bugylibicska*, *csoroszlya*, *sódar*, *szikla*

csóva A: († 1015) 1220 k./ ? *Chouas* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 73); 1555/ *tsovákat* (HOKlSzj. 24); 1702 *tsóva* (NySz.); 1836 *Tsuha* (Kassai: Gyökerésző 5: 218); 1877 *csávát* (Nyr. 6: 172) **J: 1.** († 1015) 1220 k./ ? 'szalmaköteg (tilalomjelként, madárijesztőként stb.) | Strohbund (als Hegewisch, als Vogelscheuche usw.)' (†), 1555 'ua.' (†); **2.** 1702 'jel | Zeichen' (†); **3.** 1839 'tűzgyújtásra való szalmacsutak | Strohbündel zum Feuermachen' (MTsz.); **4.** 1860 'üstökös után húzódó fényes sáv | Kometenschweif' # (Nsz.); **5.** 1913 'fénnyaláb (lámpaé, reflektore) | Lichtbündel (einer Lampe, eines Scheinwerfers)' (Nsz.); **6.** 1952 'kemencesőprő csutak | Ofenwisch' (OrmSz.)

csóvál A: 1512 k. *czouolasaua*l [ʔ ɔ: *czoualasaua*l] [sz.] (WeszprK. 53v); 1519 *czowalwan* [sz.] (JordK. 511); 1552 *chaualyák* [l-j] (NySz.); 1653 *tsóváló* [sz.] (NySz.); 1713 *csáválni* [sz.] (NySz.) **J:** 'lóbál, jobbra-balra forgat | schwingen, wedeln' #

■ A szócsalád alapja, a **csóvál** valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Feltehetőleg a tűzgyújtáshoz használt parázsló szalmaköteg és tapló körbepörgetésekor hallható suhogás, lengetés hanghatásának utánzására keletkezett. A tö a →*suhog* és →*suvad* szócsaládjának tövével függhet össze. A végződés *-ál* gyakorító képző.

■ A **csóva** elvonás eredménye. | (⊕) A *csóvál* igéből keletkezett. A 2. jelentés azzal magyarázható, hogy a szalmaköteget – póznára kötözve – gyakran használták fel különböző célú jelzésekre. A 4. jelentés metafora a 3. jelentés alapján.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A *csávál*, ill. *csáva* változatok valószínűleg a →*csáva* hatását tükrözik.

📖 Pais-Eml. 364; TESz. *csóvál* a.; EWUng. • Vö. *suhog*, *suvad*

csóvál → *csóva*

cső [7/1] A: 1262 ? *Chw* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 230); 1262/ ? *Cheu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 230); 1288 ? *Chuu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 230); 1319 *Chen* kut [ɔ: *Cheuk*ut] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 225); 1481 *chew* (OkI Sz.); 1513 ? *chewes* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 182); 1528 *Czw* [HN.] (NévtD. 7: 19); 1544 *czeuest* [sz.] (OkI Sz.); 1603 *czivek* (NySz.); 1604 *Czév* (Szenczi Molnár: Dict.); 1611 *czőv* (Szenczi Molnár: Dict.); 1621 *Czűv* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *csé*, *csi* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1319 'folyadék, gáz stb. áteresztésére használatos henger alakú, üreges tárgy | Rohr' # (†); **2.** 1481 'cséve, üreges hüvely, amelyre fonalat gombolyítanak | Weberspule' (†); **3.** 1560 'lőfegyver csőve | Lauf (einer Schusswaffe)' (Saád: Tüzérsz. 42); **4.** 1585 'síp | Pfeife' (Cal. 421); **5.** 1585 'szívócső | Heber' (Cal. 984); **6.** 1665 'kukoricacső | Maiskolben' # (Balassa I.: Kukorica 98); **7.** 1668 'táveső | Fernrohr' (NySz.); **8.** 1772 'emberi, állati testben) vmely üreges, csőszerű szerv | rohrförmiges Organ des Menschen, eines Tieres' (Nsz.); **9.** 1794 'bab-, borsó-, paprikahüvely | Bohnenhülse, Erbsen- od. Paprikaschote' (Nsz.);

10. 1871 'elektroncső | Elektronenröhre' (Nsz.); **11.** 1888 'a kemence, a tűzhely sütője | Backröhre des Ofens' (Nyr. 17: 525) **Sz: csöves** 1513 ? [HN.] (↑); 1544 'csővel ellátott, azzal rendelkező vmi | mit einem Rohr versehen' (↑); 1958 'állandó lakhely nélküli személy; csavargó | Pennbruder; Landstreicher' (Nsz.) | **csövecske** 1577 k. *cjewěchken* (OrvK. 47) | **csövez** 1863 'csővel lát el vmit | etw mit einem Rohr versehen' (Nsz.); 1937 'lecsapol, vizet levezet | dränieren' (Sauvageot: MFrSz. *csövezet* a.) | **csövez(ik)** 1967 'a szabadban, alkalmi szálláson éjszakázik | im Freien, in Gelegenheitswohnungen nächtigen' (Nsz.) **R: ~stül** 1735 *csüstül* '(kukorica)csővel együtt | mit Kolben (Mais)' (MNY. 55: 547); 1846 'bőségesen | in Hülle und Fülle' (Nsz.)

■ Déli szláv vagy nyugati szlávjövevényszó. | ⊕ Blg. *уес* 'orsó, cséve; üreges (fa)ág, növényi szár; löfegyver csöve'; szbhv. *cev* 'cső; löfegyver csöve; orsó, cséve; sípcent'; cseh (R.) *ciev* 'cső'; plb. *cev* 'cséve'; stb. [eredetéhez vö. →*cséve*]. ⊗ Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A szó eleji szláv *c* > m. *cs* hangváltozáshoz vö. →*császá*r, →*csép* stb. A 6. jelentés metafora a 2. jelentésből. A 10. jelentés a ném. *Röhre* 'cső; elektroncső; stb.' hatását tükrözheti. A *csöves* 'állandó lakhely nélküli személy' és a *csövez(ik)* származékok keletkezésének az a szemléleti alapja, hogy a fedél nélküli emberek gyakran cső alakú hidak alatt húzták meg magukat; ehhez vö. *csőlakó* 'állandó lakhely nélküli személy' (1956: Nsz.).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 143; TESz.; EWUng. • Vö. *alag-, cséve, csőr, gór-, lát-, lég-, táv-*

csőcselék A: 1613 *tsőtselék* (NySz.); 1784 *tsőtselék* (Baróti Szabó: KisdedSz. 9) **J:** <MN> **1.** 1613 'szellemileg alacsonyrendű, hitvány (többnyire embercsoport) | dumm, einfältig (Leute)' (↑); **2.** 1784 'haszontalan; zagyva (beszéd) | unnütz; wirr (Rede)' (↑); **3.** 1792 'kiskorú (gyerek) | minderjährig (Kind)' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Poronty* a.) | <FN> **1.** 1659 'szedett-vedett, gyűlevész népség | Gesindel, Pack' # (Nyr. 42: 266); **2.** 1784 'cókмок, holmi | Krimskrams' (↑); **3.** 1829 'csecsemő | Säugling' (MNY. 60: 119); **4.** 1956 'gyerek; gyerektársaság | Kind; Kindergesellschaft' (MNY. 52: 359)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A végződés *-lék* deverbális névszóképző. A szó belseji *ö* > *ő* hangzónyulás a →*csődül* hatására utal, miként a főnévi 1. jelentés kialakulása és uralomra jutása is. A melléknévi jelentések valószínűleg jelzői használatban alakultak ki. ⊖ Idetartozik: *csődelék* 'csőcselék' (1838: Tsz.), amely valószínűleg szintén a →*csődül* hatására keletkezett. ⊕ A →*csecs* főnévvel való összefüggése aligha valószínű.

📖 MNY. 52: 359; TESz.; EWUng.

csőd A: 1837 *Csődtömeg* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1837 'anyaghiányos állapot, amelyben az adós vagyonát a hitelezők részére lefoglalják | Konkurs' (↑); **2.** 1841 'pályázat | Preisausschreiben' (MNY. 2: 329); **3.** 1841 'összegyűlt embercsoport | Menschenansammlung' (MNY. 2: 329); **4.** 1862 'kudarcc; sikertelenség | Schlappe; Erfolglosigkeit' # (Nsz.)

■ Tudatos elvonás eredménye. | ⊕ A →*csődül*-ből, ill. a *csődít*-ből keletkezett. Az elvonás a ném. *Konkurs* 'csőd; krach', (R.) *concours* 'pályázat; verseny' [< lat. *concursum* 'csődület, csoportosulás', tkp. 'összefutás'] hatására mehetett végbe. A felszámolási eljárásban ugyanis a fizetésektelenek hitelezőit összecsődítették, egybehívták. ⊖ Egyéb, régi megnevezései: *csődület* (→*csődül*); vö. még *csődítő per* 'felszámolási eljárás' (1834: NSz.); *csődületi per* 'ua.' (1839: NSz.); *csődülési per* 'ua.' (1839: NSz.). ☞ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csődül*

csődít → *csődül*

csődör **A:** 1247 k. ? *Chudur* [HN.] (ÓMOlv. 98); 1521 *Czewder* (Oklsz.); 1541 *Chederth* (Oklsz.); 1568 *czödür* (NySz.); 1594 *chjeödeör* (SzT.); 1654 *csüdere* (SzT.) **J:** 1. 1247 k. ? 'ménló | Hengst' (↑), 1521 'ua.' (↑); 2. 1901 'nagy nemi képességét gátlástalanul kiélő férfi | Hurer' (Nyr. 30: 442)

■ Bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó. | (≡) Vö. csag. *čavdur* 'csődör, mén' [vö. csag. *čaudur*- '(fel)nyerít, vihog' < csag. *čav*, *čaju* 'hang, beszédhang']. (△) A magyarba talán egy kun **čäüdür* kerülhetett át, ám a származtatást jelentősen nehezíti az a körülmény, hogy a magyar szó előzményének tekinthető ilyen alakot nem tudunk kimutatni; de vö. →*csősz*. Művelődéstörténeti okokat tekintve a kunból való átvétellel is számolhatunk.

📖 MNy. 39: 26; TESz.; Ligeti: TörK. 124, 244; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csődül **A:** 1629 *csődült* ki [✍] (MNy. 26: 212); 1787 ki *tsüdült* [sz.] (MNy. 68: 336) **J:** 1. 1629 'terjed (vminek a híre); híre kél | sich verbreiten; es geht das Gerücht' (↑); 2. 1647 'tódul (embertömeg); tömegesen gyülekezik | sich drängen (Menge); zusammenlaufen' # (NySz.); 3. 1851 'megpályázik vmit, jelentkezik vhova | sich bewerben' (SzT.) **Sz:** ~**et** 1833 *csődület* 'összeverődött, összegyűlt embercsoport | Menschenansammlung' (Szily: NyÚSz.); 1838 'pályázati verseny | Bewerbung' (Nsz.); 1840 'felszámolás(i) eljárás, csődeljárás | Konkurs' (NSz.)

csődít **A:** 1787 *tsödíti* (Nsz.); 1804 *tsüditő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1787 'egy helyre irányít | an einen Ort lenken' (↑); 2. 1790 'összegyűjt (tömeget) | versammeln (Menge)' # (MNy. 39: 141)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A végződés -*ül* visszaható képző, ill. -*ít* műveltető képző. A *csődület* származék 'csődeljárás' jelentéséhez vö. →*csőd*. (⊕) Aligha helytálló az a magyarázat, amely szerint a *csődít* és a *csődül* a →*csörög* szócsaládjának tagjaiból keletkezett szóhasadással.

📖 MNy. 26: 211, 39: 140; TESz.; NyK. 70: 454; Benkő: FiktI. 84; EWUng. • Vö. *csőd*

csög-bog × **A:** 1645 ? *tsig-big* (CorpGr. 323); 1655 *tseges bogos* [sz.]; *tsögös bogos* [sz.] (NySz.); 1774 *csög bög* (SzT.); 1779 *tsig-big* (SzT.); 1783 *tsökbökkal* (NSz.); 1863 *csüg-bog* (Krizsa [szerk.] Vadr. 494); NYJ. *csüg-büg* (MTsz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1645 ? 'nyomorék ember | Krüppel; verkümmertes Lebewesen' (↑), 1774 'ua.' (↑); 2. 1655 'csomó; görcs (fában) | Knoten; Knorren' (↑); 3. 1783 'meddő, terméketlen gyümölcsfa | unfruchtbarer Obstbaum' (↑); 4. 1862 'bonyodalom | Verwicklung' (CzF.); 5. 1873 'szemét | Mist' (Nyr. 2: 44)

■ Összetett szó, ikerszó. | (△) A *csög* 'fa görcse, csomója' (1709: EtSz.) + →*bog* összetétele. Az önállóan ma csak nyelvjárásokban előforduló előtag hangátvétellel keletkezett a *göcs* 'ua.' (→*görcs*) főnévből. Keletkezés módjához vö. →*ág-bog*. (△) Finnugor és ugor egyeztetése téves.

📖 MSzFE. *csög* a., *csök* a.; TESz.; UEW. 63, 839; EWUng. • Vö. *bog*, *görcs*

csök × **A:** 1184 ? *Cekelev* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) 208372); 1198 ? *Cheke* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) DL. 104875); 1577 k. *Cjekýt* (OrvK. 315); 1745 szarvas-*tsék* (MNy. 4: 426); 1761 *Tsőkjét* (NSz.); 1785 *csögjét* (NSz.); 1795 k. *tsők* (NSz.); 1808 Bika *tsík* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csők* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1198 ? 'nagyobb hím állatnak, főleg a bikának a hímveszője | Penis größerer Tiere, haupts. von Stieren' (↑), 1577 k. 'ua.' (↑); 2. 1780 'ebből készült korbács |

Ochsenziemer' (Nszt.); 3. 1807 'virágorzó | Staubgefäß' (MagyFüvészk. 7); 4. 1901 'fatuskó | Holzklötz' (ÚMTsz.)

■ Török jövevényszó. | (≡) Oszm. *čük*; tat. *čük*, *čügäy*; csuv. *čākā*; stb.: 'hím vessző'. (≈) Megfelelői a tunguz nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak **čük* lehetett. Az átvétel már a honfoglalás előtt megtörténhetett. A 2. jelentést az magyarázza, hogy a levágott bikának súlyokkal kinyújtott vagy pálcára húzott s megszáritott hím vesszőjét egykor fenyítőeszközként használták. A 3. és 4. jelentés metafora. (↪) Nem tartozik ide: *csök* 'keresztelő alkalmából tartott vendégség, lakoma' (Nszt.); ez a főleg a Kis- és Nagykunság területén használt tájszó török eredetű; vö. csuv. *čük* 'áldozás, áldozó ünnep'; tat. (Kaz.) *čük* 'népünnepély böjt előestéjén'; stb. A szóföldrajz alapján kun eredetre gondolhatunk.

📖 MNy. 3: 115; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 120; Ligeti: TörK. 281; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. *csök*¹ a., *csök*² a.

csökevény → *csökik*

csökik × **A**: 1135 ? *chekez* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1184 ? *Cekelev* [sz.] [szn.] (MNL (OL) 208372); 1198 ? *Cheke* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 104875); 1469 *cheketh* [sz.] [szn.] (MNy. 57: 360); 1519 *megh czókween* [sz.] (JordK. 97); 1527/ *csekének* [sz.] (RMKT. 1: 7); 1584 *megcsökék* [v] [sz.] (RMKT. 1: 382); NYJ. *csek-ik* (MTsz.) **J**: 1. 1198 ? 'alábbhagy; fogy | nachlassen; abnehmen' (↑), 1469 'ua.' (↑); 2. 1584 'kificamít | verrenken' (↑); 3. 1784 'visszamarad (növésben) | im Wachstum zurückbleiben' (Baróti Szabó: KisdedSz. 79); 4. 1890 'megbokrosodik, csökönyössé válik | störrisch werden' (Nyr. 19: 187) **Sz**: ~**ött** 1469 ? [szn.] (↑); 1838 'növésben visszamarad | im Wachstum zurückgeblieben' (Tsz.)

csökken **A**: 1456 k. *megchekenik* [□] (SermDom. 1: 315); 1545 *Csökkenést* [sz.] (RMKT. 5: 26); 1613 *megtsököntek* (NySz.); 1621 *Czükkenni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J**: 1. 1456 k. 'alábbhagy; kisebbedik | nachlassen; sich vermindern' # (↑); 2. 1545 k. 'inog; tántorog | wanken; taumeln' (↑); 3. 1763 'megrándul, rángatózik | zucken' (NySz. *Csökön-ik* a.); 4. 1792 'növésben elmarad | im Wachstum zurückbleiben' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1808 'megijed | erschrecken' (Sándor I.: Toldalék) **Sz**: ~**t** 1708 *csökkenti* 'kisebbít | verringern' (RákFLev. 2: 225)

csökevény **A**: 1881 *Csökevény* (Szily: NyÚSz.) **J**: 1. [jelzői értékben is] 1881 'teljesen ki nem fejlődött, visszafejlődött, zsugorodott szerv, testrész | geschrumpftes Organ, geschrumpfter Körperteil' (↑); 2. 1896 'idejétmúlt, elavult társadalmi v. ideológiai rendszer maradványa(i) | Rückbleibsel eines überholten gesellschaftlichen od. ideologischen Systems' (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **csökik** török jövevényszó. | (≡) Ujg. *čök-*; oszm. *čök-*; alt. *čök-*; stb.: 'leereszkedik, süllyed, összeomlik'. Vö. még Kāšy. *čök-*; CC. *čök-*; kar. *čök-*: 'térdet hajt'; stb. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (⇒⊕) A magyarba a másodlagos 'fogyatkozik, kisebbedik' jelentésben kerülhetett át; az átadó nyelv a kun vagy a besenyő lehetett. (⊕) A *csökik* 4. jelentése a →*csökönyös* hatására keletkezhetett.

■ A **csökken** származékszó. | (⊕) A *csökik*-ből keletkezett mozzanatos igeképzővel.

■ A **csökevény** származékszó. | (⊕) A *csökik*-ből keletkezett -*vény* névszóképzővel. (≡) Nyelvújítási szóalkotás.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A török *čökün-* 'lemegy, leereszkedik, leszáll' igéből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz. *csökken* a.; Doerfer: TE. 3: 121; StUASuppl. 1: 61; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csekély*, *csökönyös*

csökken → *csökik*

csökönyös **A:** 1808 *Tsökönyös* (Sándor I.: Toldalék 406); 1818 *tsökönös* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Röbörösus* a.); NYJ. *csökönyös* (Nyatl.) **J:** 1. 1808 'helyéből kimozdulni nem akaró <állat, különösen ló> | störrisch <Pferd>' # (↑); 2. 1808 'nyakas, makacs <ember> | halsstarrig <Mensch>' # (↑)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Talán a →*csökik* (R.)*csökön* 'megijed' változatának -ő képzős folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett -s melléknévképzővel; vö. még (N.)*csekkenő* 'csökönyös <ló>'. A *csökönyös* alak a szó belseji ő rövidülésével keletkezhetett. 2. Török jövevényszó magyar képzővel. | (≡) Vö. csuv. *čăxăm*; tat. (Kaz.) *čigün*; stb.: 'csökönyös <ló>' [< török *čiq- 'kimegy, halad']. (△) A magyarba átkerült alak *čiqin lehetett. Ennek alapján török *i* > m. *i* > *ē* > *ö* hangváltozással számolhatunk. A szó belseji *ny* palatalizálódással keletkezett. A végződés -s melléknévképző, amely formailag is a melléknévek osztályába illesztette a szót. A szó kései adatolhatósága gyengíti ezt a származtatást.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csökik*

csömbölyeg → *csömbölyék*

csömbölyék × **A:** 1792 *Tsömbölyék* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1829 *csömbölék* (TudGyűjt. 11: 85); 1837 *Csömbölék* (NSz.); 1886 *csömböllékes* [sz.] (NSz.) **J:** 'csomó, csimbók | Knoten; Knorren'

csömbölyeg × **A:** 1884 *csömpölyegeket* (Nyr. 13: 236); 1893 *csömbölyeg* (MTsz.) **J:** 'csomó, gombolyag | Knäuel'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) Az -l ~ -ly gyakorító képzős relatív tö összewfűgg a →*csombolyék* szócsaládjának tövével mint annak hangrendi átcsapással keletkezett párja. A végződés -ék, ill. -g névszóképző; vö. →*ajándék*, *gömbölyeg* (→*gömbölyű*) stb. A szó belseji *b* szervetlen járulékhanghoz vö. →*csimbók*, →*csomó*.

📖 EtSz. *csomó* a.; TESz. *csömbölék* a.; EWUng. • Vö. *csombolyék*

csömör **A:** 1135/ ? *Chemur* [HN.] (MNL (OL) 5775); 1138/ ? *Simur* [HN.] (MNY. 32: 133); 1221/ ? *Chumur* [SZN.] (VárReg. 103.); 1553–1561 *csemer* [✍] (MonÍrók. 3: 20); 1563 *csömör* [✍] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289); 1566 meg *czömerleném* [sz.] (Heltai: Fab. 110); NYJ. *csēmēl* (MTsz.) **J:** <FN> 1. 1135/ ? 'egy fajta gyomorbetegség; fizikai undor | Art Magenkrankheit; Übersättigung' # (↑), 1553–1561 'ua.' (↑); 2. 1135/ ? 'bőr alatti csomó | Knoten unter der Haut' (↑), 1560 'ua.' (GyöngySzt. 4528.); 3. 1660 'ellenszenv | Widerwille' (NySz.) | <MN> 1786 'undok | ekelhaft' (Nsz.) **Sz:** ~**lik** [ma *meg~*] 1558 *csömörlés* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, szóhasadás eredménye. | (△) A →*sömör*-ből keletkezett. A szó eleji *cs* : *s* szembenállást mutató szóhasadáshoz vö. →*csekély* : →*sekély*, →*csillog* : →*sajog*¹ stb. A főnévi 1. jelentés metonímia az eredeti 2. jelentésből, mivel a mértéktelen vagy mohó étkezés, ill. valamilyen ártalmas étel fogyasztása kiütést, száj környéki hólyagocskákat okozhat. A korai helynévi adatok bizonytalan idetartozása némi szótörténeti nehézségeket hordoz magában. 2. Szláv jövevényszó. | (≡) Szbvh. *čemer* 'keserűség; epe; bánat',

(Kaj) 'méreg; undor'; szlk. *čemer* 'egy fajta betegség, amelyet a vér megalvadása okoz'; or. (N.) *čémep* 'fej-, has-, derékfájás; butacsira <lóbetegség>'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *kámalam* 'lótuszvirág'; ném. (ófn.) *hemera* 'hunyor <növény>'; stb.]. A szláv szavak eredeti jelentése 'hunyor <egy fajta mérgező növény>'. Ezért ennek a származtatásnak jelentéstani nehézségei vannak, ugyanis a magyar és a szláv jelentések között lényeges különbség van.

EtSz.; MNy. 36: 135; Kniezsa: SzJsz. 618; TESz.; EWUng. • Vö. *sömör*

csőr A: 1821 *Tsőr-nek* (Szily: NyÚSz.); 1851 *csörrel* (NSz.) **J:** 1. 1821 'madarak szaruréteggel borított szájnílása | Schnabel' # (↑); 2. 1839 'egészségügyi beöntés, ill. erre szolgáló eszköz | Klistier' (NSz.); 3. 1881 'tréfás, gúnyos értelemben' száj | Mund <derb>' (Nsz.); 4. 1931 'futballcipő orra | Fußspitze <beim Fußball>' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás eredménye. | ⊕ A → *cső* + → *orr* összetétele, az utótag csonkításával. ⊖ Ugyanezekből az elemekből alakított más, elszigetelt alakok: *csorr* 'csőr' (1844: NSz.); *csór* 'ua.' (1860: NSz.); vö. még *csórt*, *csorta* 'vadállatok kiugró orr-része' (1820: TESz.); *csőre* 'csőr; egészségügyi beöntésre szolgáló eszköz' (1843: Bugát: Szóhalm.). ☞ Mindegyik szó nyelvújítási szóalkotás.

Szily: NyÚSz.; EtSz.; MNy. 23: 175; TESz.; EWUng. • Vö. *cső*, *orr*

csördít → *csörög*

csördül → *csörög*

csörge × **A:** 1611 *czörge* (Szenczi Molnár: Dict.); 1808 *Tsörgő* (NSz.); 1839 *cserge* (EtSz.) **J:** 1. 1611 'töporlyú | Speckgriebe' (↑); 2. 1861 'forgácsfánk <egy fajta sütemény> | Hobelspan <Art Gebäck>' (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A → *csörög* -e képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése; vö. → *fürge*, → *penge* stb. A megnevezés alapja a megpirított és összetöporódott szalonnadarabkák csörgő hangja lehetett. A 2. jelentés a → *csöröge* hatására keletkezhetett. ⊖ Idetartozik: (R.) *csörge* (*Cerge*: [HN.] (1561: FNEsz. *Csörög* a.)); 'csermely' (1841: MTsz. 2. *csörge* a.); ez ugyancsak ebből a töből, a patak csörgedezésének hangképzete alapján keletkezett.

TESz.; EWUng. • Vö. *csörög*

csörgedezik → *csörög*

csörget → *csörög*

csörlő A: 1405 k. *cheuelw* (SchlSzj. 2105.); 1521 *Chewlw* (OkISz. *csöllő* a.); 1585 *Tseulő* (Cal. 456); 1629 *csülő* [] (NySz. *Csévlő* a.); 1681 *czollo* (HOkISzj. 25); 1708 *Tsüllő*, *Tsürlő* (Pápai Páriz: Dict.); 1767 *Tsörlő* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1768 *Csörölő* (SzT.); 1786 *Csüvöllő* (MNy. 70: 94); 1795 k. *csillő* (EtSz. *cső* a.); 1808 *Tsöllő* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csívülő*

(ÚMTsz.) **J: 1.** 1405 k. 'gombolyító szerkezet, amellyel a fonalat a csévére rátekerik | Spulrad' (↑); **2.** 1828 ? 'rombusz | Rhombus' (NSz.), 1835 'ua.' (Tzs. *Raute* a.); **3.** 1897 'olyan emelőszerkezet, amely a teher kötelét v. láncát egy dobra felcsavarja | Hebewinde, Haspel' (PallasLex. XXX a.); **4.** 1928 'a rácsavarodó kötel segítségével hajót stb. vontató szerkezet | Spill, Gangspill' (TechnLex. 1: 243)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *csévé* (→*cséve*) -ő képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. Az elsődleges változat a *csévélő* (↑) lehetett. A *csörlő* alak ebből keletkezett a második, nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével, *l > ll* geminálódással, valamint *ll > rl* elhasonulással. A szó belseji *ő*-s alak térhódításához a →*cső* is hozzájárulhatott. A 2. jelentés jelentéskölcsönzés a lat. *rhombus* 'bűvészpörgettyű; rombusz' szóból. ⊙ 1. jelentésében széles elterjedtségű tájszó, a 3. és 4. jelentés műszaki szakszóként használatos a köznyelvben. ⊖ A *csűr* ~ *csűr* 'orsó, (fonál)cséve' (1873: Nyr. 2: 137) (OrmSz.) valószínűleg a *csürlő*, *csürlő* változatokból keletkezett elvonással.

📖 EtSz. *cső* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cséve*

csörög [1] **A:** 1193 *Chergou* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 53); 1339 *Chyrgetykhath* [sz.] [HN.] (MNY. 63: 365); 1536 *Chereg* (NySz.); 1565 *czörgő* [sz.] (NySz.); 1673 *tsörög* (NySz.); 1848 *csürgött* (NSz.); 1862 *csérég* (CzF.) **J: 1.** 1193 'csörgedezik <patak> | rieseln <Bach>' (↑); **2.** 1372 u./ 'zörög | rasseln <intrans.>' # (JókK. 44); **3.** 1536 'madár, főleg szarka, kígyó' csörgő hangot ad | klappern <Vogel, Schlange>' # (↑); **4.** 1585 'csacsog | schwatzen' (Cal. 447); **5.** 1685 'ciripel | zirpen' (NySz.); **6.** 1763 'zsörtölődik | nörgeln' (NSz.); **7.** 1954 'táncol | tanzen' (Nsz.) **Sz:** **csörgő** 1193 [HN.] (↑); 1536 *chergew* <FOLY MN-I IGENÉV> (Pesti: Fab. 34b); 1585 *tsergő* 'csengő | Klingel' (Cal. 269) | **csörgeteg** 1320 *Fizieschergeteg* [HN.] 'patak | Bach' (Györffy: ÁMTF. 1: 622) | **csörgés** 1372 u./ *czergefet* (JókK. 44)

csörget **A:** 1372 u./ *cergetuala* (JókK. 141); 1750 *Csörget* (Wagner: Phras. *Diverfor* a.) **J: 1.** 1372 u./ 'zörög; vmit csörögtet | rasseln <trans.>; mit etw klappern' # (↑); **2.** 1573 e. 'fecseg | plaudern' (MonÍrók. 3: 81); **3.** 1750 'csörög <a szarka> | schwatzen <Krähe>' (↑); **4.** 1791 'ostorral cserdít | mit der Peitsche schnalzen' (NSz.) **Sz:** **csörgettyű** 1590 *Czyörgetyű* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 188) – De vö. 1585 *tsergető* (Cal. 269)

csördít **A:** 1372 u./ *czerdeh* [cserdét □] (JókK. 14); 1831 *Csördít* (Kreszn.); 1862 *csérdít* (CzF.); NYJ. *csürdít* (ÚMTsz.) **J:** 'élesen csattanó hangot kelt; csörget vmit | knallen; klirren machen' #

csördül **A:** 1506 *cherdpleseet* [sz.] (WinklK. 207); 1573/ ki ... *cserdült* (MNY. 69: 362); 1708 *Tsördül* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1862 *csérdül* (CzF.); NYJ. *csürdül* (ÚMTsz.) **J: 1.** [ma főleg meg~] 1506 'éles, csattanó hangot ad | (er)klirren' # (↑); **2.** [ki~] 1573/ 'kiderül vmi | sich herausstellen' (↑); **3.** 1758 'lármázva összesereglik | sich mit Gerassel zusammenrotten' (MNY. 39: 141)

csörgedezik **A:** 1585 *tsergedezek* (Cal. 1038); 1780 *tsörgedező* [sz.] (NSz.); 1841 *csergedezik* [▽] (NSz.) **J: 1.** 1585 'suttog, susog | flüstern' (↑); **2.** 1585 'csobogva folydogál | rieseln' # (Cal. 425)

csörren **A:** 1823–1824 *csörrent* (Nsz.); 1863 *Csürrent* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 495); 1868 *csörrenik* [□] (NSz.); 1892 *csërren* (Nyr. 21: 309) **J:** 'egyszeri rövid, csörgő hangot ad | erklirren' #

■ Onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A *tő* azonos a →*csörömpöl* tövével, valamint a →*csörtölöz* szócsaládjának tövével, és a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*csorog* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők, amelyek közül a -g-nek gyakorító, a -d-nek kezdő, az -n-nek mozzanatos funkciója van. A *csörög* 7. jelentése leginkább

a bizalmas nyelvhasználatban él. (◡) Idetartoznak: (R.)*csörged* 'zúg, zizeg, zörög' (1518 k.: PeerK. 43) és a (N.) *csireg-csörög* 'csörömpöl, zörög, csörget' (MTsz.) ikerszó.

📖 EtSz. *csördít* a.; Nyr. 81: 319; TESz., *cserdít* a. is; EWUng. • Vö. *cserfel*, *cserkész*, *cserreg*, *csorog*, *csörge*, *csöröge*, *csörömpöl*, *csörtölöz*

csöröge A: 1565 *czőregeket* (NySz.); 1590 *czőróge* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 199); 1708 *Tsőrege* (Pápai Páriz: Dict.); 1826 *tsőrige* (TudGyűjt. 2: 42); NYJ. *csërégje* (Nyatl.) **J:** **1.** 1565 'szabálytalan alakú, zsírban kisütött sütemény | Hobelspan (Art Gebäck)' (↑); **2.** 1890–1906 'metélt tészta | Schnittnudeln' (ÚMTsz.); **3.** 1916 'töpörtyű, tepertő | Speckgriebe' (Nyr. 45: 43)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (◡) A →*csörög* -e képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. Az elnevezés alapja a zsírban kisütött száraz tésztadarabok csörgő hangja lehetett. A szó a →*csörge* párja, de attól függetlenül keletkezett. A 3. jelentés a →*csörge* 'töpörtyű, tepertő' hatására keletkezhetett. A szónak ma leginkább az 1. jelentése él.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

csörömpöl A: 1796 *tsörömpölést* [sz.] (NSz.); 1867 *csirimpolt* (NSz.); NYJ. *csörömpell* (ÚMTsz.) **J:** 'élesen csörgő, zörgő hangot kelt | Gerassel machen; klimpern, rasseln'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (◡) A tő a →*csörög* és →*csörtölöz* szócsaládjának a tövével azonos. A végződés gyakorító képző, de van adatunk -z gyakorító képzővel alakult változatra is: *csörömpöz* 'csörömpöl, zörög' (1794: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csörög*, *csörtölöz*

csörren → *csörög*

csörte → *csörtölöz*

csörtet → *csörtölöz*

csörtöl → *csörtölöz*

csörtölöz Δ **A:** 1664 *csörtölözés* [sz.] (EtSz. *csörtölözés* a.); 1715 *csörtölözvén* [sz.] (OklSzPótl.) **J:** 'zajt csap | Geklirre, Gerassel machen'

csörtet A: 1756 *csörtetést* [sz.] (MNY. 65: 232); 1787 *tsörtetett* (Nsz.); 1824 *csertető* [sz.] (Nsz.); 1862 *csértet* (CzF.) **J:** **1.** 1756 'zajt csapva halad | mit Gerassel sich fortbewegen' # (↑); **2.** 1790 'zajt csap; csörögtet, zörögtet | Geklirre, Gerassel machen; klirren lassen' (NSz.); **3.** 1885/ 'zsörtölődik | nörgeln, mürrisch sein' (NSz.); **4.** 1902/ 'törtet | streberhaft handeln' (NSz.)

csörtöl Δ **A:** 1784 *tsertelés* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 84); 1862 *csörtöl* (CzF.) **J:** 'fegyvert összeüt, összezördít | (Waffe) klirren lassen'

csörte A: 1939 *csörte* (Nsz.) **J:** 'vívásban a mérkőzés egy menete | Fechtgang'

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A *tő* a →*csörög*, valamint a →*csörömpöl* szócsaládjának a tövével azonos. A végződéses különféle gyakorító képzők, amelyekben a *-t* műveltető, az *-l* gyakorító funkcióban áll. A *csörtöl* és a *csörtölöz* egymáshoz való viszonya tisztázatlan: a *csörtölöz* lehet a *csörtöl* gyakorító képzős származéka, de az is lehetséges, hogy a *csörtöl* elvonással keletkezett a *csörtölöz*-ből. A *csörtet* 3. és 4. jelentésének kialakulását a →*zsörtölődik*, ill. a →*törtet* befolyásolhatta.

■ A **csörte** tudatos szóalkotás. | ⊕ Az igékből keletkezett az idegen eredetű →*asszó* helyettesítésére.

📖 Nyr. 46: 94; EtSz. *csörtet* a., *csörtölözés* a.; TESz. *csörtet* a., *csörte* a. is; EWUng. • Vö. *cserkész, csörög, csörömpöl, zsörtölődik*

csősz **A:** 1093/ ? *Cheuz* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1192/ *Guusci* [ɔ: *Cuusci*] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 358); 1193 *Cheuz* [HN.] (ÓMOlv. 54); 1276 *Chuuz* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 358); 1560 k. *Chósz* (GyöngySzt. 3624.); 1763 *csüz* (NSz.); 1792 *Tsós* (Baróti Szabó: KisdédSz.); NYJ. *csész* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1192/ 'kikiáltó | Ausrufer' (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 2933.); 2. 1560 k. 'mezőőr; őr | Feldhüter; Wächter' (↑); 3. 1560 k. 'török követ | türkischer Bote' (GyöngySzt. 2933.) **Sz:** ~**kődik** 1788 *Csőszkődöt* 'csőszként dolgozik | als Feldhüter tätig sein' (MNY. 11: 371); 1867 'jogosulatlanul megfigyel | unbefugt bewachen' (Nsz.).

■ Jövevényszó, valószínűleg besenyő eredetű. | ≡ Vö. Kāšγ. *čawuš* 'a csatarendet irányító tiszt'; csag. *čavuš* 'felügyelő; poroszló; kapuőr'; oszm. *çavuş* [ejtsd: *čauš*] 'futár; a parancsot kikiáltó személy; altiszt' [tisztázatlan eredetű; eredetéhez vö. még →*csausz*]. ⊕ A magyarba átkerül alak valószínűleg **čäwiš* lehetett, amennyiben a törökben hangrendi átcsapás történt; vö. még →*csődör*. A szlovéni török *š* > m. *sz*, *z* hangváltozáshoz vö. →*csiriz*. A **csősz** eredetileg a királyi udvarnak beszolgáltatott állatok kezelőjét jelölhette. A 3. jelentés oszmán-török hatást mutat.

📖 EtSz.; MNY. 30: 104; TESz.; Ligeti: TörK. 123, 254; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csausz*

csötönöz × **A:** 1783 *tsötönyözésben* [sz.] (NSz.); 1829 *csötönez* (Nsz.); 1841 *csötönöz* (MTsz.); NYJ. *csöttönöz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1783 'csoszog | schlurfen' (↑); 2. 1792 'botorkál; cél nélkül jár-kei | stolpern; ziellos herumstreichen' (Baróti Szabó: KisdédSz.); 3. 1841 'tétlenül ácsorog; lábatlankodik | herumlungern; einem im Wege stehen' (↑); 4. 1858 'zörög, csörömpöl | klappern' (Nsz.).

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A *tő* ismeretlen, esetleg onomatopoetikus eredetű; összefügghet a *csetlik*-nek (→*csetlik-botlik*), valamint a →*csetten* szócsaládjának a tövével. A végződés gyakorító képző. A 4. jelentés valószínűleg a →*csörög*, →*csörömpöl* stb. analógiás hatására jött létre. ⊖ Idetartoznak: (N.) *csötöllő* 'bicegő, sánta' (ÚMTsz.), (N.) *csötönköl* 'ténfereg, botladozik' (ÚMTsz.), (N.) *csötönödik* 'ua.' (ÚMTsz.), (N.) *csötöz* 'ua.; láb alatt van; akadékoskodik' (Tsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csetlik-botlik, csetten, csitri*

csúcs **A:** 1305 *Chuch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 139); 1536 *chuchos* [sz.] (NySz.); 1585 *tsúts* (Cal. 19) **J:** 1. 1305 ? 'vminek a hegye | Spitze' # (↑), 1536 'ua.' (↑); 2. 1305 ? 'vminek a legmagasabb, kiálló része | Gipfel' # (↑), 1585 'ua.' (SzT.); 3. 1604 'dudor | Wulst' (Szeneci Molnár: Dict.); 4. 1644 'csücsök | Zipfel' (SzT.); 5. 1758 'csúcspont | Höhepunkt' # (NSz.); 6. 1763 'gúla | Pyramide' (NSz.); 7. 1784 'kúp (mérési test) | Kegel (Geom)' (Nsz.); 8. 1793

'vminek a kinyúló része | Fortsatz' (NSz.); **9.** 1807 'bibe | Narbe (in der Blüte)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**os** 1452 ? *Chwchws* [SZN.] (Oklsz.); 1536 (↑) | ~**osodik** 1784 *tsútsodni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 13)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. md. (E.) *ćócaña* 'vminek a legmagasabb, kiálló része; hegyes, éles' [fgr. **ćúca* 'kiálló, kinyúló rész']. Eredetileg igenévszó lehetett; vö. →*csucsorodik*. (△) Az egyeztetés gyengéje, hogy csak két, viszonylagosan távoli rokonsági fokon álló nyelv adatai vonhatók ide. (△) Onomatopoetikus magyarázata kevésbé valószínű.

📖 FUF. 11: 186, 19: 158; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csicskás, csicsóka, csucsorka, csucsorodik, csűcs*

csucsor → *csucsorka*

csucsorít → *csucsorodik*

csucsorka Δ **A:** 1787 *tsutsorkámrol* (NSz.); 1787 *tsutsurkájából* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'burgonya | Kartoffel' (↑); **2.** 1861 'a korsónak kiálló hegyes ajka | Schnabel des Kruges' (MNyszet. 6: 320)

csucsor **A:** 1790 k. *csucsor* (Nyr. 85: 211); 1806 *Tsútsór* (NSz.) **J:** **1.** 1790 k. 'különféle gumós növények neveként' | (zur Benennung versch. Knollengewächse)' (↑); **2.** 1806 'muskáti | Pelargonie' (↑); **3.** 1823 'krumpli | Kartoffel' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Erdapfel* a.)

■ A szócsalád alapja, a **csucsor** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*csűcs*-ból keletkezett *-r* kicsinyítő képzővel; vö. →*odor*, →*sömör*. (⊙) Növényteni szakszó.

■ A **csucsorka** származékszó. | (△) A *csucsor*-ból keletkezett *-ka* kicsinyítő képzővel. A megnevezést a burgonyának és hozzá hasonló növényeknek a göcsörtös gumó- vagy gyümölcسالakja motiválta. A 2. jelentés a →*csucsorodik* hatására utal.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) Nyelvújítási szóalkotások.

📖 EtSz. *csűcs* a.; TESz. *csucsor* a.; EWUng. • Vö. *csűcs*

csucsorodik **A:** 1767 *tsútsorodáfa* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1795 *tsutsorodásokhoz* [sz.] (NSz.); 1802 *csucsorodik* [▽] (Nszt.) **J:** **1.** 1767 'dudorodik; kidülled | sich zuspitzen; hervorstehen' (↑); **2.** 1802 'keletkezik; (vkinek jókedve) kerekedik | entstehen; jmdn anwandeln (Lust)' (↑); **3.** 1837 'csúcsosra összehúzódik (száj) | sich zuspitzen (Mund)' (NSz.)

csucsorít **A:** 1803 *tsutsorítani* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Spitzen* a.) **J:** 'száját csúcsosra összehúz | (den Mund) spitzen'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett; a képző deverbális természete arra utal, hogy az abszolút tö egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett, amelynek a névszói értékű tagja a →*csűcs*. A végződés visszaható, illetve műveltető ige képző. (⊖) Ugyanebből a relatív töből a folyamatos melléknévi igenév *-i* képzőjével keletkezett: *csucsori* 'kerekén kiálló (ajak)' (1861: MNyszet. 6: 320). (△) A szócsalád keletkezésben a rokon értelmű, hasonló alaktani felépítésű →*domború* szócsaládja is közrejátszhatott.

📖 EtSz. *csűcs* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csűcs, csűcsorít*

csucsujgat A: 1585 *Tsutsogatas* [sz.] (Cal. 822); 1846 *csucsujgató* [sz.] (Nsz.); NYJ. *csucsúgat* (MTsz.) J: 1. 1585 'csetteg [ló biztatására, indítására] | schnalzen [zum Antreiben von Pferden]' (↑); 2. 1846 'altatgat | einlullen' (↑); 3. 1876 'dédelget | hätscheln' (Nyr. 5: 384)

csucsul A: 1792 *Tsútsolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1803 *csucsúlnak* (Csokonai: ÖM. 1: 171) J: 'alszik [gyermeknyelvi szóként] | schlafen [in der Kinderspr.]'

■ Onomatopoeitikus eredetűek. | ⊕ A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*csücsül*--lel. A végződés *-gat* gyakorító, illetve *-ul* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *j* valószínűleg szervesetlen járulékhang. A *csucsujgat* 1. jelentéséhez vö. →*csikó*. ⊖ Idetartozik: *csucsukál* 'kisgyermek (el)alszik' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 226).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csi*, *csücsül*

csucsul → *csucsujgat*

csúf A: 1403 ? *Chwph* [szN.] (Oklsz.); 1408 *Chwf* [szN.] (Oklsz.); 1456 k. *chwfhnak* (SermDom. 2: 538); 1532 *Coffoliauala* [sz.] (TihK. 228) J: <FN> 1. 1456 k. 'mulattató | Spaßmacher' (↑); 2. 1608 'olyan személy, akit mindenki csúfol, gúnyol | Zielscheibe des Spottes [Pers.]' (NySz.); 3. 1713 'szégyen; megcsúfolás | Schande; Schimpf' (Kis-Viczay: Sel. 10) | <MN> 1. 1456 k. 'ravasz | schlau' (SermDom. 2: 522); 2. 1470 'nevetségsszerző; gúnyolódó | lächerlich; spöttelnd' (SermDom. 2: 684); 3. 1763 'szégyenletes | schändlich' (NSz.); 4. 1779 ? 'csúnya | häßlich' # (NSz.), 1807 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) Sz: ~ol 1456 k. *chwfulya* (SermDom. 2: 282) | ~olás 1470 *chufolas* (SermDom. 2: 684) | ~ít 1490 k. <chu>*fetottak* (NagyvGl. 249.) | ~olkodik 1529 e. *czufolkodo* [sz.] (VirgK. 4) | ~olódik 1536 *chwfolodnak* (Pesti: Fab. 64b) | ~os 1539 *Czufos* [szN.] (Oklsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (fri.) *çuff*, *çuf* 'hajfűrt a homlokon v. a tarkón; zilált, borzas sörény; az arcot álarcszerűen takaró haj'; (v.-ven.) *ciúf*, *zuf* 'ua.'; (vel.) *zufe* 'szájhős, gúnyolódó [ember]', – ol. *ciuffo* 'homloktincs, hajfűrt; konty' [esetleg germán eredetű; vö. →*copf*]. ⊕ A magyarba vásári mulattatók, ill. udvari vigasságok szavaként került át. Melléknévként valószínűleg az *-l* képzős igei származékokból vonódott el. A melléknévi 4. jelentés talán a →*csúnya* hatására keletkezett. ⊖ Valószínűleg nem tartozik ide: 1405 k. *chuph* (SchlSzj. 2139.), melynek ismeretlen a jelentése.

📖 EtSz.; TESz.; FilKözl. 14: 489; EWUng. • Vö. *copf*, *csúfondáros*

csúfondáros A: 1575 *czuffondáros* (Heltai: Krón. 180); 1615 *Cziufondáros* (NySz.) J: 1. 1575 'nevetségessé tevő; gúnyolódó | lächerlich; spöttelnd' # (↑); 2. 1846 'szégyenletes | schändlich' (NSz.)

■ Játshi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*csúf* 'mókamester; nevetségessé, bohóckodó' szóból keletkezett különféle játshi névszóképzőkkel. A hangalak valószínűleg a *fondorkodik* 'ármánykodik, áskálódik', ill. a *fondoros* 'ármányos, cselszövő' (→*fondor*) hatására utal. A 2. jelentést a *csúfos* 'gyalázatos, szégyenletes' (→*csúf*) hatását mutatja. ⊕ A →*csúf* és a *fondáros* 'ármányos, cselszövő' (< →*fondor*) összetételeként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csúf*

csuha **A:** 1494–1495 *chuha*, *chwha* (Neumann: Registrum 2973.); 1504 *Choham* [lat. végződés] (Oklsz.); 1516 *Choha* (Oklsz.); NYJ. *Csuhé*, *csuva* (MTsz.) **J:** 1. 1494–1495 'felsőruha | Überkleid' (↑); 2. 1763 'köpönyeg; szűr | Mantel; ungarischer Bauernmantel' (EtSz.); 3. 1784 'dolmány; zeke | Dolman; Wams' (Baróti Szabó: KisdédSz. 44); 4. 1835 'szerzetesi ruha | Kutte' (Kunoss: Gyal. Reverenda a.); 5. 1860 'szarvas bőre | Hirschfell' (Nsz.). **Sz:** ~s 1604 *Czuhas* 'csuhát viselő {személy} | eine Kutte tragend {Pers}' (Szenczi Molnár: Dict.); 1871 'pap, szerzetes | Pfaffe' (BpKözlöny 1871. ápr. 20.: 2064)

■ Oszmán-török eredetű. | (≡) Oszm. *çuha* 'kelme', (R.) *çoha*, *çoka* 'ua.', (N.) *çoka* 'házi gyapjúból készített kabát' [? < újperzsa *čūhā* 'gyapjúruha']. (≈) Megfelelői: albán *çohë* 'kelme'; szbhv. *çoha* 'ua.; egy fajta ruha'; le. (R.) *czuha*, *czucha* 'hosszú prémkabát'; stb. (⊕) Kereskedelmi úton még a török hódítás előtt 1526 e. bekerült a magyarba.

📖 NyK. 34: 197; EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 817; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 111; EWUng.

csuhé × **A:** 1828 e. *csuhéja* (Nsz.); 1836 *Tsiva* (Kassai: Gyökerésző 5: 204); 1839 *csuha* (EtSz.); 1895 *csuhéj* (PallasLex. XXX a.); NYJ. *súh* (MTsz.) **J:** 1. 1828 e. 'a kukoricacsövet borító levél (főleg száraz állapotban) | inneres Hüllblatt am Maiskolben' (↑); 2. 1891 'kukorica selyme | Seide am Maiskolben' (Nyr. 20: 431)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Feltehetőleg egy -é, ill. -a képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; vö. →*fene*, ill. →*csusza* stb. Az is lehetséges azonban, hogy az *a*-s változatok a →*csuha* hatására jöttek létre. A tö összefügghet a →*suhog* szócsaládjának tövével. (≈) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *csuhit*, *csuhu* 'kákaféle vízinövény' (EtSz. *csuhu* a.). (⊕) Aligha helytálló az a magyarázat, amely szerint a *csuhé* szóhasadással keletkezett a →*csuha* főnévből.

📖 NNyv. 2: 230; TESz.; MNy. 64: 140; EWUng. • Vö. *suhog*

csuk **A:** 1720 k. *bécsuktak* (Thaly: Adal. 1: 186) **J:** 1. 1720 k. '⟨vkit vhova⟩ bezár | einsperren' # (↑); 2. 1754 '⟨ajtót, ablakot stb.⟩ berekeszt | (die Tür, das Fenster usw.) schließen' # (Nsz.); 3. 1804 '(szemet) lehuny | die Augen schließen' # (Nsz.); 4. 1851 '(száját, ajkakát) összezár | den Mund schließen' # (Nsz.); 5. 1907 '⟨üzlet, intézmény⟩ nyitvatartási idő végén zár ⟨tárgyatlan⟩ | nach Geschäftszeit schließen ⟨intrans.⟩' (Nsz.) **Sz:** ~ódik 1780 *tsukódott* [sz.] (NyF. 50: 28)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség az uráli korból. | (≡) Vö. jur. *takal-* 'elrejt, eldug'; szelk. *čaķača-* 'becsuk, elzár'; kam. *taktə-* 'becsuk, zár'; stb. [uráli **čukka-* 'elzár, eldug']. (⊕) A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*akaszt*, →*gyökér* stb. Az egyeztetést gyengíti a magyar ige kései adatolhatósága, valamint az uráli **č*-nek a magyarban szabálytalan szó eleji *cs* megfelelése a várható *s* helyett. Ez utóbbi talán a magyarban megfigyelhető *cs* ~ *s* váltakozással magyarázható; vö. →*csekély* ~ →*sekély*, →*csillog* ~ →*sajog*¹ stb. (⊕) Onomatopoeitikus szóként való magyarázata aligha valószínű.

📖 Paasonen: Beitr. 60; NyK. 59: 215; MSzFE.; TESz. *csuk*¹ a.; EWUng. • Vö. *csokor*, *csukik*, *csukorgat*, *csuporít*, *zsugorog*

csuka **A:** 1009/ *Chukafe*[w] [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1152 ? *Cuka* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206818); 1210 ? *Chuca* [SZN.] (Oklsz.); (†1235) 1350/ *Chukafew* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 285); 1395 k. *chuka* (BesztSzj. 296.) **J:** 1. 1152 ? 'nagytestű, édesvízi ragadozó hal | Hecht (Exos lucius)' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1917 'cipő | Schuh' (MNy. 13: 60) **Sz:** ~s 1453 *Chwkas* [SZN.] (TörtTár 1882: 538)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *štuka*, (Kaj) *ščuka*; szlk. *štuka*, (N.) *ščuka*; or. *у́рка*; stb.: 'csuka' [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A 2. jelentés tréfás metafora, ebben a jelentésben a szó a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 145; TESz.; EWUng.

csukik Δ A: 1578 meg *czokec* [▽] (Bornemisza: ÖrdKís. 135); 1954 *kicsukik* (ÚMTsz.) J: [főleg *meg~*, *ki~*] 'megtörik, behajlik; kifícamodik | einknicken; sich verrenken'

csuklik² [1] A: 1804 *tsuklanak* (Nsz.), de vö. →*csukló*; 1863 *csuklik* [▽] (Kriza [szerk.] Vadr. 494); 1959 *csukolják* (ÉrtSz.) J: 1. [főleg *össze~*] 1804 'a forgóízületnél, forgócsontnál hirtelen meghajlik, megrogyik, megtörik (testrész, rendszerint elerőtlenedés következtében); kifícamodik, kitekeredik | einknicken; sich verrenken' # (↑); 2. 1872 'csukódik (szempilla, szem) | sich schließen (Augenwimper, Auge)' (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **csukik** szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*csuk*-ból E/3. személyű ikes *-ik* személyraggal. A →*csuk* párhuzamos alakja, amellyel ellentétben ennek tárgyatlan-visszaható funkciója van.

■ A **csuklik²** származékszó. | (⊕) A *csukik*-ból keletkezett *-l* mozzanatos igeképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A →*csetlik-botlik*, ill. a →*csuklik¹* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *csuklik²* a.; EWUng. • Vö. *csuk*, *csukló*

csuklik¹ [1] A: 1279 *Chykloupotok* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 39); 1405 k. *foklok* (SchlSzf. 360.); 1585 *Tsuklok* (Cal. 983); 1604 *Czuklom* [▽] (Szenczi Molnár: Dict. *Singültio* a.); 1708 *tsukolva* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1794 *tsuklyás* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1279 ? 'rekeszizma hirtelen összerándulásával sajátos hangot ad | glücksendes Geräusch geben; schlucksen' # (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); 2. 1510 'zokog | schluchzen' (MargL. 4v); 3. [*el~ik*, *meg~ik*] 1794 'csuklásszerűen elakad (hang) | jmdm versagen (Stimme)' (Nsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű, a csuklás hangjának, ill. a csuklással járó izomrándulásnak a kifejezésére. A szóvég: *-l* mozzanatos igeképző. (⊕) Az ikes ragozás E/3. személyű *-ik* raggal ellátott tövének a hasonló jelentéséhez vö. (N.) *csukik* 'csuklik' (ÚMTsz.). (≈) Hasonló hangalakú és jelentésű szavak: ném. *schulcken* 'csuklik'; szlk. (N.) *čikútkat' sa* 'ua.'; ném. *schluchzen* 'hangosan sír'. (⊕) A →*csuk*-kal, ill. a →*csukik*-kal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csuklik² → *csukik*

csukló A: 1647 *tsitloibol* (NySz.); 1716 *csiklóbul* (MNY. 75: 377); 1745 k. *tsuklyóban* (MNY. 75: 377); 1792 *Tsukló* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1829 *siklojaig* (MNY. 71: 250); 1862 *csikla* (CzF.); NYJ. *csokló* (ÚMTsz.) J: 1. 1647 'ízület, csontok kapcsolódásának helye | Gelenk' (↑); 2. 1745 k. 'a kézfej és az alsó kar kapcsolódásának helye | Handgelenk' # (↑); 3. 1887 'váját a csónak oldalán az evező beillesztésére; vmely szerkezet két alkotórészének olyan találkozása, amely elfordulást tesz lehetővé | Dolle; Gelenk (in der Technik)' (Nyr. 16: 559) Sz: ~s 1767 *Tsiklós* (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy származékszó szófajváltása. | (△) A →*csuklik*² (→*csukik*) szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehet -ó képzővel. A 2. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett. A 3. jelentés metafora. A magyarázat nehézsége, hogy a szó időrendben korábbi adatolása, mint a feltételezett alapszó.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csukik*

csuklya **A:** 1468 *Chwklas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1508 *kukcl'aua*l (NádK. 435); 1547 *chuklyas* [sz.] [szn.] (MNY. 13: 252); 1604 *czoklya* (Szenczi Molnár: Dict. *Cucullus* a.); 1781 *kuklás* fő [sz.] (EtSz.); 1787 *Tsukja* (NSz.); NYJ. *csuknya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1468 ? 'kapucni | Kapuze' (↑), 1508 'ua.' (↑); 2. 1604 '⟨papír⟩zacskó | Tüte' (↑); 3. 1787 'csuha | Kutte' (↑); 4. 1816 'szür | Bauernmantel' (Gyarmathi: Voc.); 5. 1863 'kucsma | Pelzmütze' (Krizsa [szerk.] Vadr. 188) **Sz:** ~s 1468 [szn.] (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cuculla* 'kapucni, csuklya; fejkendő, fejlepel', (k.) *cuculla (ecclesiastica)* '⟨egyházi ünnepen használt papi⟩ fejfedő, süveg, fejtakaró' [tisztázatlan eredetű]. (△) A szó eleji *cs* palatalizációval keletkezett a magyarban, esetleg a →*csuha*, →*csuk* hatására. A szó belseji *l > ly* hangváltozáshoz vö. →*fáklya*. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Ča) *čuklja*; szlk. (N.) *čukla*: 'kapucni, csuklya'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 818; TESz.; EWUng. • Vö. *kuglóf*

csukorat → *csukorgat*

csukorék → *csukorgat*

csukorgat × **A:** 1863 *Megcsukorgatni* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 508) **J:** 'zsugorgat | zusammenscharren'

csukorék × **A:** 1863 *csukorék* (Krizsa [szerk.] Vadr. 537) **J:** 1. 1863 'csomó | Haufen' (↑); 2. 1872 'csoport | Schar, Gruppe' (Nyr. 1: 135)

csukorat × **A:** 1872 *csukoratba* (Nyr. 1: 135) **J:** 'csoport | Schar, Gruppe'

csukorít × **A:** 1893 *Felcsukorította ... magát* (MTsz.) **J:** [visszaható névmással] 'vhova kuporodik | sich irgendwohin niederkauern'

csukorodik × **A:** 1893 *csukorod-ik* [▽] (MTsz.); 1893 *csukorodott* (MTsz.) **J:** 'kuporodik | sich niederkauern'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*csuk* tövével látszik azonosnak. A végződéses különböző deverbális igeképzők, ill. névszóképzők. (≈) Hasonlóan más finnugor nyelvekben is: osztj. (Kaz.) *šukanj* 'hajlat, görbület <fáé>'; zürj. (Sz.) *čukjl'* 'hajlat, kanyar, görbület <autóé, fáé>'; cser. (KH.) *câgârge-* 'elgörbül, meggörnyed, (meg)vetemedik' stb. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

Nyr. 41: 135; MSzFE. *csukorodik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csokor*, *csuk*

csukorít → *csukorgat*

csula × **A**: 1450 *Chwla* [SZN.] (MNY. 83: 68); 1517 ? *Chwlya* [SZN.] (Oklsz.); 1692 *Csulya* (SzT. *csulyaszarvú* a.); 1838 *Suli* (Tsz.); 1863 *csuri* (MTsz.) **J**: **1.** 1450 ? 'kajla, lógó fülű | mit abtstehenden, herabhängenden Ohren' (↑), 1838 'ua.' (↑); **2.** 1692 'apró v. vágott fülű | mit kleinen od. verstümmelten Ohren bzw. Hörnern' (↑); **3.** 1838 'gúnynév, amellyel gyerekek csúfolják egymást' | 'Spottnamen, mit dem die Kinder einander verspotten' (↑)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. (N.) *ciul*, *ciulă* [nőnem], [végartikulussal] *ciula* [nőnem] 'apró v. vágott fülű; félfülű; szarvak nélküli (juh, marha, disznó)' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: oszm. (N.) *cula* 'kis fülű juh v. kecske'; blg. (N.), (R.) *чыл* 'vágott fülű jószág'; szbhv. *čulav* 'csonkított, vágott fülű' stb. (⊙) A havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszavaként terjedt el. (⇒) A magyarba a román nőnemű alak került át; a szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya* stb. (⊕) A szóvégi *i*-s változat játszi szóalkotás eredménye lehet. Az 1., 3. jelentések az eredeti 2. jelentés alapján keletkeztek.

EtSz.; TESz.; EWUng.

csuma × **A**: 1138/ ? *Sumadi* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 133); 1210 ? *Cimoh* [SZN.] (Oklsz.); 1211 ? *Chema*, [SZN.]; *Chima* [SZN.] (Oklsz.); 1221 ? *Chuma* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 173); 1456 k. *Chymath* (SermDom. 1: 410); 1585 *Czima* [olv. *cima*] (Cal. 283); 1792 *Tsoma* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1803 *Tsumma* (Nsz.); 1838 *Csuma* (Tzs.); NYJ. *cumma* (MTsz.) **J**: **1.** 1456 k. 'rügy; csíra | Knospe; Keim' (↑); **2.** 1577 k. 'káposztatorzsa | Kohlstrunk' (OrvK. 636); **3.** 1585 'növény szár; csutka | Stengel; Butzen, Kolben' (Cal. 1067); **4.** 1798 'a kukoricacsövet borító levél (főleg száraz állapotban) | inneres Hüllblatt am Maiskolben' (MNY. 70: 19)

■ Valószínűleg olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *cima* 'csúcs, ághegy' [lat. *cyma* 'ua.; magzat; fiatal sarj, hajtás' < gör. *κῆμα* 'ua.']. (⊕) A *csuma* és →*csoma* alakjai összekeveredtek.

EtSz. 1. *csima* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *címer*¹, *csemete*, *csoma*

csúnya **A**: 1221/ ? *Czuna* [SZN.] (VárReg. 364.); 1604 *Czunya* (Szenczi Molnár: Dict.); 1611 *Czúnya* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *csunább* (NyF. 20: 6) **J**: <MN> **1.** 1221/ ? 'durva, nyers | grob, roh' (↑), 1604 'ua.' (↑); **2.** 1604 'rút; gyalázatos | häßlich; schändlich' # (↑); **3.** 1763 'vad, veszett | wild, toll' (EtSz.); **4.** 1844 'nagyerejű; nagyfokú | sehr kräftig; hochgradig' (Petőfi: ÖM. 1: 219) | <FN> 1749 'szeméremtest | Scham (Körperteil)' (MNY. 37: 37) **Sz**: **csúnyít** 1645–1646 *chúnittya* (Zrínyi: MM. 1: 168) | **csúnyul** 1708 *Eltűnyűlok* (Pápai Páriz: Dict. *Exfordefco* a.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. kipcs. *čonaq* 'vágott fülű'; kaz. *čunaq*, *šunaq* '(meg)csonkított, csonka, torz', *šunaq* 'vágott fülű'; kirg. *čunaq* 'ua.'; [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A magyarba átkerült alak valószínűleg **čunay*; a szóvéghöz vö. →*bóda*, →*csipa*. Az elsődleges melléknév jelentésfejlődése a magyarban 'torz, alaktalan, formátlan' > 'durva' > 'vad' > 'nagy erejű' > 'utálatos' lehetett.

Nyr. 61: 115; TESz.; EWUng.

csúp × **A**: 1392 *Kaderdeuchupya* [HN.] (Oklsz.); 1623 *chupia* (SzT.); 1674 *Csúp* (SzT.) **J**: **1.** 1392 'domb | Hügel' (↑); **2.** 1464 'hegycsúcs | Gipfel' (Oklsz.); **3.** 1623 'csücsök, dudor, vminek a hegye | Zipfel, Wulst, Spitze' (↑); **4.** 1796 'kúp | Kegel' (EtSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (I.) *čup* '(női) mell, mellbimbó, emlő'; finn *suippu* 'csúcs, hegyes vég, ék'; lp. (norv.) *čuppa* 'csúcs <süveg>' [fgr. **čupp3* 'csúcs']. Ezek a szó a hangutánzó-hangfestő természete miatt akár az egyes nyelvek külön életében is keletkezhettek. (△) A →*csúcs* és a →*púp* szavakból szóvegyüléssel való értelmezése kevésbé valószínű. A →*kúp*-pal való kapcsolata téves.

📖 FUF. 11: 200; EtSz.; MSzFE.; TESz.; Vir. 1973: 164; EWUng. • Vö. *csíp*

csupa **A:** 1416 u./¹ *lupa* (BécsiK. 90); 1512 k. *luppa* (WeszprK. 101) **J:** <HSZ> **1.** 1416/¹ 'egyedül | allein' # (↑); **2.** 1512 k. 'teljesen | völlig' # (↑) | <MN> 1416 u./³ 'egyedül álló | einzig, alleinig' (AporK. 65) **R:** ~**n** 1584 *czupan* 'egészen | ganz' (NySz.); 1645 'kizárólag | ausschließlich' (NySz.); 1799 'mindössze | nur' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Eredetileg melléknév lehetett, amely határozói használatban határozószóvá vált. A melléknév > határozószó fejlődést az -*n* határozórag is elősegíthette; hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*heon*. (◡) Idetartoznak: (R.) *csupádon* 'teljesen és egészen' (1669: NySz.); (N.) *csupádokon* 'pusztán, csupán' (MTsz.); ezek esetében a szó belseji *d*-nek nyomatékosító funkciója van.

📖 Nyr. 38: 344; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csupasz*

csupasz **A:** 1786 *Tsupasz* (NyF. 50: 29); NYJ. *csipasz* (Nyr. 53: 62) **J:** **1.** 1786 'meztelen; kopasz; szakáll nélküli | nackt; kahl; bartlos' # (↑); **2.** 1803 'fegyvertelen | unbewaffnet' (NSz.) **Sz:** ~**odik** 1792 *El-tsupafzodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsupafz* a.)

■ Szóvegyülés. | (△) A →*csupa* és →*kopasz* szavakból. (⌘) Eredetileg nyelvjárási szó, bizonyosan a nyelvújítás korában került be az irodalmi nyelvbe.

📖 EtSz. *csupa* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csupa*, *kopasz*

csupor **[4]** **A:** 1321 *Chupor* [SZN.] (Oklsz.); 1341 *Chupur* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 80); 1467 *Chwpros* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1570 *chywpor* (SzT.); 1597 *chipor* vetel (SzT.); 1604 *Czopor* (Szenczi Molnár: Dict.); 1767 *Tsopór* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1817 *Csupar* (SzT.); 1818 *tsúprokból* (NSz.) **J:** **1.** 1321 ? 'kisebb edény; bögre | Töpfchen, Napf' (↑), 1570 'ua.' (↑); **2.** 1594 'egy fajta robbanófegyver, tűzfazék | Feuertopf <Waffe>' (Oklsz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A szótóhoz vö. zürj. (Sz.) *čibl'eg* 'tálacska, kis csésze <nyírfakéregből>', *čipjš* 'sótartó <nyírfakéregből>' [fgr. **čupp3* 'edény, tálka, csésze <nyírfakéregből>']. (△) A végződés -*r* névszóképző. A 2. jelentése azzal magyarázható, hogy a régi harcászatban alkalmazott tűzfazekat cserépbögre, agyagkorsó stb. felhasználásával készítették.

📖 NyK. 65: 393; MSzFE.; TESz.; EWUng.

csuporgat → *csuporít*

csuporít × **A:** 1796 öszve *tsuporítja* (NSz.) **J:** **1.** 1796 'összehúz, összeszorít | zusammenziehen, zusammenpressen' (↑); **2.** 1893 'megtakarít | ersparen' (MTsz.)

csuporodik × **A:** 1832 *Csuporodni* [sz.] (TudGyűjt. 3: 72); 1844 *csup-orodik* [▽] (NSz.) **J:** 'összehúzódik, összehúzza magát | sich zusammenziehen'

csuporgat × **A:** 1854 *csuporgasd* [*csuporgat* □] (NSz.) **J:** 1. 1854 'összehúz, összeszorít | zusammenziehen, aneinanderpressen' (↑); 2. 1893 'kuporgat (pénzt stb.) | sammenscharren (Geld usw.)' (MTsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) Az *-r* gyakorító képzős relatív fő összefüggésben áll a →*csoport*-tal. Az abszolút fő bizonytalan eredetű, esetleg a →*csuk*-kal függ össze. A végzések különféle igeképzők. A szó belseji *k > p* hangváltozáshoz vö. →*csokor*. (⊖) Ugyanebből a relatív töből más képzővel keletkezett szavak: *csupordoz(ik)* 'felhalmozódik, felgyülemlik, összegyűlik' (1874: NSz.); *csuporék* 'sereg, csapat, csoport' (1861: MNysz. 6: 320). (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csuporgat* a.; TESz.; UEW. 42; EWUng. • Vö. *csoport*, *csuk*

csuporodik → *csuporít*

csurdé × **A:** 1774 *Csurdén* (SzT.); 1792 *tsurdi* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsóré* a.); NYJ. *csundré* (MNY. 13: 310) **J:** 1. 1774 'meztelen | nackt' (↑); 2. 1787 'tollatlan; csupasz | ungefedert; blank' (Nsz.)

■ Szóvegyülés. | (△) A *csóré* (a →*csóró* változata) és a →*purde* szavakból. (⊖) Erdélyi nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csóró*, *purde*

csuromvíz **A:** 1819 *tsurom-viz* (NSz.); 1839 *csuronviz* (EtSz. *csurom* a.); 1876 *csúron viz* (Nyr. 5: 427); 1893 *csurron vizzé* (Nsz.) **J:** 'annyira nedves, hogy szinte csorog belőle a víz | klatschnaß' # – De vö. 1604 *Csurviz* 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Összetett szó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt *csuron* 'csordultig, tele' + →*víz* tagokból; (valószínűleg jelzői) alárendelés. Az első tag feltehetőleg a →*csorog* ~ *csurog* szócsaládjának tövéből keletkezett *-n* módhatározóraggal. (⊖) A (R.) *csúrvíz* (↑) összetett szó szintén a *csur-* fő + →*víz* összetételével keletkezett. (⊖) Rokon értelmű szavak: *csuroncsur* 'nagyon esős, nedves <időjárás>' (1858: NSz.); (N.) *csuroncsú ázott* 'csuromvizes, bőrig (át)ázott' (1907: NyF. 40: 54).

📖 EtSz. *csurom* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csorog*, *víz*

csurran → *csorog*

csusza **A:** 1793 *tsuszát* (Nsz.); 1836 *Tsúsza* (Kassai: Gyökerésző 5: 223) **J:** 'kockára v. csíkokra metélt tészta | Flekkerl, Nudel'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) A →*csúszik*-ből főnevesült folyamatos melléknévi igenév, *-a* képzővel; vö. →*hulla*, →*inga*. A megnevezés részben az étel ízletes, jóízű, részben a nedves, csúszós jellegén nyugszik. (⊖) Idetartoznak: *csuszkó* 'egy fajta étel' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 27); *csuszka* 'ua.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 223). A *csusza* 'csusza', tkp. 'asztalon, pályán' csúszó labda' (1900: Bánhidi: Sportny. 221) a sportnyelvben keletkezett, az alapige 'siklik, csúszik' jelentése alapján. (⊖) A (N.) *csusza* 'kocsány, csutka, csuhé; selyemszál <a kukoricacsövön>' (1786: Nsz.) valószínűleg nem tartozik ide.

📖 EtSz.; MNY. 37: 118; TESz.; EWUng. • Vö. *csúszik*

csúszik A: 1360 ? *Chusa* [sz.] [szn.] (ZichyOkm. 3: 186); 1508 *lvzamaftol* [sz.] (DöbrK. 203); 1553/ *chufz* vala (Tinódi: Cronica V3a); 1577 k. *chýžamowa* [sz.] (OrvK. 587); 1585 *tsúszok* (Cal. 263); 1876 *tyúszik* [▽] (Nyr. 5: 182) **J:** 1. 1508 'megcsúszik | (aus)rutschen; gleiten' # (↑); 2. 1510 'mászik | kriechen' # (MargL. 195); 3. 1553/ 'ólálkodik, somfordál, vonszolja magát, vánszorog | herumschleichen' (↑); 4. 1559 'leesik | niederfallen' (Székely I.: Krón. 222b); 5. 1786 e. 'ízlik | etw schmeckt (gut)' # (NySz.) **Sz:** **csuszamlík** 1508 el *lvzaml'ek* (DöbrK. 255) | ~**tat** 1560 k. *Chwztatŭa* [sz.] (GyöngySzt. 2454.) | ~**ós** 1604 *Czufos* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**kál** 1760 *tsúszkálása* [sz.] 'kúszik, mászik | kriechen' (NySz.); 1787 *Tsúfzkálni* 'jégen csúszik | auf dem Eis rutschen' (MNy. 5: 239) | **csusszan** 1784 *tsufz/zanni* (Baróti Szabó: KisdedSz. 86) | ~**da** 1856 *Csúzda* (Nszt.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A → *csesz*, *csosz* (→ *csoszog*) stb. szavakkal függ össze és bizonyosan ősi eredetű, mivel képző nélküli hangutánzó-hangfestő eredetű ige. ⊕ A *csuszka* 'csuszka' (1787: Nszt.) állattani műszó a *csúszkál* származékszóból, elvonással jött létre.

📖 EtSz.; SzegFüz. 3: 153; TESz., *csuszka* a. is; EWUng. • Vö. *császkál*, *csesz*, *csoszog*, *csusza*

csuszpájz A: 1816 *csuszpajszos* [sz.] (MNy. 65: 231); 1820 *Tsuszpajsnak* (SzT.); 1823 *Czuspeisz* kanál (MNy. 65: 231); 1844 *zuspajzos* [sz.] (MNy. 65: 231); 1865 *csuszpájz* (NSz.); 1880 *csuszpájzos* [sz.] (NSz.); 1890 *csuszpájszban* (NSz.); NYI. *csújszpájsz* (MTsz. *cuspájsz* a.); *csuszpáz* (ÚMTsz.) **J:** 'főzelék | Gemüsegericht'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném., (au.) *Zuspeise*, (au.) *Zuspeis*, (N. au.) *tsušpais*: 'köret, körítés' [< ném. *zu* [előljárószó] + *Speise* 'szilárd táplálék, fogás, tál, étel']. ⊕ A *csújszpájsz* változat első j-je a ném. (h. baj.-oszl.) *tsuij* '-hoz, -hez, -höz' hatására keletkezhetett. ⊕ A szó leginkább a családi nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *spájz*

csuta A: 1345 ? *Chuta* [szn.] (KárOkl. 1: 188); 1519 *zalma czwtat* (JordK. 342); 1785 *tsitáját* (NySz.) **J:** <FN> 1. 1345 ? 'nyalábba összecsavart szálas anyag | Wisch, Strohbündel' (↑), 1519 'ua.' (↑); 2. 1741 'lemorzolt kukoricacsutka | Maiskolben; Maisstroh' (Balassa I.: Kukorica 106); 3. 1785 'gyümölcs magháza, torzsája (szárával együtt); kocsány | Kernhaus; Fruchtstiel' (↑); 4. 1884 'foggyökér | Zahnwurzel' (Nyr. 13: 237) | <MN> 1754 'rövid; csonka, kurta | kurz; stummelhaft' (MNy. 60: 224)

csutka A: 1381 ? *Chuthka* [szn.] (OklSz.); 1604 *Czutka* (Szenczi Molnár: Dict.); 1718 *csutikáját* (Balassa I.: Kukorica 107) **J:** <FN> 1. 1381 ? 'gyümölcs magháza, torzsája (szárával együtt); kocsány | Kernhaus; Fruchtstiel' # (↑), 1604 'ua.' (↑); 2. 1604 'kacs | Wickelranke' (Szenczi Molnár: Dict. *Spira* a.); 3. 1708 'csonk | Stumpf' (Pápai Páriz: Dict. *Diffrunco* a.); 4. 1718 'lemorzolt kukoricacső; kukoricaszár | Maiskolben; Maisstroh' (↑); 5. 1749 'fatörzs; fatuskó | Baumstamm; Holzklotz' (SzT.); 6. 1814 'kukoricatarló | Maisstoppel' (Balassa I.: Kukorica 116); 7. 1931 'orsó, cséve | Garnspule' (ÚMTsz.) | <MN> 1635 'rövid; alacsony <ember> | kurz; zwerghaft' (MNy. 79: 511)

csutak A: 1552 *chutakot* (NySz.); 1592 *szalma czutockal* (NySz.) **J:** <FN> 1. 1552 'fatörzs; fatönk | Baumstamm; Holzklotz' (↑); 2. 1592 'nyalábba összecsavart szálas anyag | Wisch' (↑); 3. 1754 'csonk; maradvány | Stumpf; Rest' (NySz.); 4. 1792 'törpe | Zwerg' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1809 'lemorzolt kukoricacsutka | Maiskolben' (Balassa I.: Kukorica 106) | <MN> 1754 'csonka; kurta | kurz; stummelhaft' (MNy. 60: 224) **Sz:** ~**ol** 1792 *Bétsutakolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

csutkó × **A:** 1647/ *Csútkon* (SzT.); 1764 *tsutkoja* (SzT.) **J:** 1. 1647/ 'fatönk | Holzklotz' (↑); 2. 1792 'lemorzsolts kukoricacső | Maiskolben; Maisstroh' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 3. 1808 'kocsány; szőlőinda | Fruchtstiel; Kamm (an der Traube)' (Sándor I.: Toldalék)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A végződés kicsinyítő képzőnek látszanak. ⊖ Idetartoznak: *csuga* 'csutka' (1719: SzT.); *csupka* 'ua.' (1843: Bugát: Szóhalm.); *csuka* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 494); (N.) *csutna*, *csutra* 'ua.' (MTsz.). ⊕ Oszmán-török eredeztetése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MNy. 36: 180; TESz. *csutka* a.; EWUng. • Vö. *ádámcsutka*

csutak → *csuta*

csutka → *csuta*

csutkó → *csuta*

csutura × **A:** 1700 *Csutorás* [sz.]; *Csutorás* [sz.] [szN.] (SzT.); 1703–1704 *csutorákat* (KecskTört. 4: 91); 1720 *Csutarákotis* (SzT.); 1756 *Csútorákra* (SzT.); 1792 *tsotorákkal* (NSz.) **J:** 1. 1700 ? 'lapos kulacs; hordócska | Holzflasche, Fäßlein' (↑), 1703–1704 'ua.' (↑); 2. 1700 ? 'a pipaszár szívókája | Mundstück der Tabakpfeife' (↑), 1720 'ua.' (↑)

■ Vándorszó. | ⊕ Ol. *ciotola* 'edény, tálka'; rom. *ciutură*, [végartikulussal] *ciutura* 'kulacs', (N.) 'kút-, vizesvödör; a malomkerék lapátja; a pipaszár szopókája'; szbhv. *čutura* 'kulacs'; szln. *čutara* 'ua.'; szlk. *čutura* 'kulacs; a pipaszár szívókája'; stb. Az olasz és román nyelvi hatás által vált elterjedtté [lat. (vulg.) **kjutola* 'tálacska, csésze' < gör. *κοτύλη* 'ua.']. ⊕ A magyarba a románból (a szóvégi *a*-hoz vö. → *áfonya* stb.) és a szerbhórvátból került. ⊕ A szó további elterjedésében a magyar is szerepet játszhatott.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *katlan*

csuvas **A:** 1783 *Tsuvas* (Nszt.); 1799 *Tsuvasok* (Nszt.) **J:** <FN> 1783 'csuvas ember | Tschuwasche' (↑) | <MN> 1862 'a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tschuwaschisch' (NyK. 1: 200)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Tschuwasche*; fr. *Tchouvache*; or. *чываш*; stb.: 'csuvas'. Forrása: csuv. *íśâvaš* 'ua.'; ez a tat. *džywaš* 'nyugodt, békés, szerény, szelíd' szóra megy vissza.. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedtté. ⊕ A magyarba főleg a németből került. ⊕ A *csuvas* alakváltozatra vö. → *alán*.

📖 Németh Gy.: HonfKial. 35; TESz.; EWUng.

csúz Δ **A:** 1542 *cjwcz* (NytudÉrt. 50: 68); 1560 *chjwz* (MNy. 2: 223); 1621 *Czúž* (Szenczi Molnár: Dict. *Eryfipélas* a.) **J:** 1. 1542 'láb fájas; reuma | Fußschmerz; Rheuma' (↑); 2. 1588 'orbánc | Rotlauf' (NySz.); 3. 1838 'nátha | Flußschnupfen' (Tsz.); 4. 1888 'különféle, gennyesedéssel járó megbetegedések megnevezéseként' | (zur Benennung versch. Krankheiten mit Eiterung)' (Nyr. 17: 130)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *schuß* 'lövés; a szemben, fogban v. a fejben jelentkező reumatikus, nyilalló fájdalom', (R.) 'heves, erős v. szűrő, nyilalló fájdalom' [< ném. *schießen* 'egy nyilat, lövedéket kilő, gyorsan mozog, halad, terjed; stb.']. Vö. még ném. *Hexenschuß* 'lumbágó'. (⊕) A szó eleji affrikálódáshoz vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb.

📖 EtSz.; NytudÉrt. 50: 68; TESz.; EWUng. • Vö. *csúzli*

csúzli **A:** 1876/ *csujzli* (Nszt.); 1898 *csúzli* (Dobos: DiákSz.) **J:** 'gumipuska (gyermekjátékként) | Ziehschleuder (als Kinderspielzeug)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó. | (≡) A ném. (f.-ném.) *schusser* 'játékgolyó' [< ném. *Schuß* 'egy lövedék kilövése, elhajítása; durranás, robaj'] szóval függhet össze. (⊕) A magyarba való átvételnél bizonyosan egy metonimikus jelentésváltozás mehetett végre. A szó eleji *cs*-hez vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb. A *li* végződés a →*cetli*, →*hecsedli* stb. analógiájára keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csúz*

csúcs × **A:** 1672 *Csűcs* [ʔ] (MNny. 4: 18) **J:** 1. 1672 '(kis) csúcs | (kleiner) Gipfel' (↑); 2. 1862 'csücsök | Zipfel' (CzF.); 3. 1862 'a korsó szájának kiálló része | Ausguß des Krügels' (CzF.)

csücsök [4] **A:** 1782 *Csücskös* [sz.] (MNy. 57: 488); 1874 *csücsökben* (NSz.) **J:** 'vminek kihegyesedő, elnyúló vége; vminek, főleg szögletes tárgynak a sarka | Spitze; Zipfelchen' # **Sz:** **csücskös** 1782 (↑)

■ A szócsalád alapja, a **csűcs** szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*csűcs* szócsaládjának tövével áll összefüggésben, mint annak hangrendi átcsapással keletkezett párhuzamos megfelelője. A kisebb csücsöket, csücsköket a veláris változatokkal nevezik meg.

■ A **csücsök** származékszó. | (⊕) A *csűcs* kicsinyítő képzős változata.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *csücsök* a.; EWUng. • Vö. *csűcs*

csücsök → *csűcs*

csücsörít **A:** 1806 *tsütsörítő* [sz.] (Nszt.) **J:** '(előre tolt ajkát) kerekre összehúzza | (den Mund) spitzen' #

csücsörödik **A:** 1810 *Tsütsörödöm* (MNy. 68: 336) **J:** '⟨ajak⟩ (kerekre) összehúzódik | sich zuspitzen (Mund)'

■ Szóhasadás. | (⊕) Hangrendi átcsapással keletkezett a →*csucsorodik* szócsaládjából, ennek palatális párhuzamos alakjaként. A szó az ajak, száj kisebb kicsúcsosodására vonatkozik. (⊖) Idetartoznak: *csücsöri* 'csúcsban összefutó, kicsúcsosodó ⟨száj⟩' (1861: MNyszet. 6: 369); *csücsörke* 'a korsó kiálló, hegyes ajka' (1861: MNyszet. 6: 320); ezek ugyancsak szóhasadással keletkeztek a *csucsori* (→*csucsorodik*), ill. →*csucsorka* szavakból. (⊕) Nem tartozik ide: *csücsörke* '(mezei) pacsirta' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 78), amely valószínűleg egy fiktív hangutánzó-hangfestő eredetű tő származékszava és a →*csicseg* szócsaládjával áll összefüggésben.

📖 EtSz. *csűcs* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csucsorodik*

csücsörödik → *csücsörít*

csücsül **A:** 1792 *Tsütsülni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1792 '⟨gyermeknyelvi szóként⟩ alszik | schlafen ⟨in der Kinderspr.⟩' (↑); 2. 1792 '⟨gyermeknyelvi szóként⟩ leül; ül | sich niedersetzen; sitzen ⟨in der Kinderspr.⟩' (Baróti Szabó: KisdedSz. 250)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A *csucsul* (→*csucsujgat*) palatális párhuzamos alakja. A végződés *-ül* gyakorító-visszaható képző. Az elsőnél sokkal gyakoribb 2. jelentés az →*ül* hatására keletkezett. ⊖ Idetartoznak: *csüccs* [indulatszó] 'ülj le!; üljünk le!' (1872: NépkGy. 1: 350), ill. a *csücsükél* 'ül ⟨leginkább a gyermeknyelvben⟩' [gyakorító képzős ige] (1893: MTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csucsujgat*

csüd **A:** [1165 k.] ? *chiden* [sz.] [szN.] (MonStrig. 1: 118); [1237–1240] ? *Chud* [szN.] (PRT. 1: 782); 1559 *chwde* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 298); 1570 k. *czúgy* (Gl.); 1585 *tsüddel* (Cal. 107); 1604 *Czód* (Szenczi Molnár: Dict.); 1667 *csük*-ben (Nyr. 22: 518); 1708 *Tsög* (Pápai Páriz: Dict. *Afträgälus* a.); 1784 *tsünkön* (MNy. 11: 372); NYJ. *csügg* (Nyatl.) **J:** 1. 1559 'a ló patája fölötti csukló | Fesselgelenk' (↑); 2. 1570 k. 'bokacsont | Sprungbein' (↑); 3. 1585 'dobókocka ⟨kockajátékban⟩ | Würfel ⟨im Knöchelspiel⟩' (↑); 4. 1647 'kézizület | Handgelenk' (NySz.); 5. 1763 'oszlopdísz | Ring um die Säule' (NySz.); 6. 1836 'dögsont | Aasknochen' (Kassai: Gyökerésző 5: 231); 7. 1894 'madárláb alsó része | Lauf ⟨Teil des Vogelbeines⟩' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyar szókincs nagyon régi elemének látszik, de finnugor magyarázata nem meggyőző. ⊕ A *göcs* (→*görcs*) és *csög* (→*csög-bog*) szavakkal való kapcsolata téves.

📖 EtSz.; TESz.; UEW. 49; EWUng.

csügged → *csüggeszt*

csüggeszt **A:** 1416 u.³ fel *czuggeztettuk* (AporK. 149) **J:** 1. 1416 u.³ 'függeszt | aufhängen' (↑); 2. 1785 'csökkent | vermindern' (MNy. 11: 372); 3. 1790 ? 'csüggedtté tesz | entmutigen' (NSz.), 1793 'ua.' (Nsz.); 4. 1831 'csüngen hag, leereszt | hängenlassen' (Kreszn.)

csügged **A:** 1550 le *chyigednec* vala (HoffgreffÉn. P1b); 1574 *czüggede* (NySz.) **J:** 1. 1550 'csüng | hängen' (↑); 2. 1578 'belekapaszkodik, lóg | sich hängen' (Bornemisza: ÖrdKís. 186); 3. 1582 'lelki elernyedés vesz rajta erőt | kleinmütig werden, verzagen' # (NySz.); 4. 1889 'lassabban megy | langsamer gehen' (Nyr. 18: 232)

csüggeteg **A:** 1823 *csüggeteg* (MNy. 3: 269) **J:** 'kishitű, csüggedt | kleinmütig'

■ Származékszó. | ⊕ A *csügg* (a →*csüng* változata) szóból keletkezett *-szt* műveltető igeképzővel, *-d* kezdő jelentésű mozzanatos képzővel (ismétlő(dő) funkcióban), ill. *-eteg* melléknévképzővel. Az elvont jelentésekhez vö. →*csüng*. ⊕ A *csüggeteg* nyelvújítási szó.

📖 Nyr. 35: 281; EtSz. *csügg* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csüng*

csüggeteg → *csüggeszt*

csüllő × **A:** 1793 *Tsüllő* (Kiss J.: Mad. 183) **J:** 'csonkasírály | Stummelmöwe (Rissa tridactyla)'

■ Egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel; az alaktanához vö. →*kenő*, *szülő* (→*szül*). A tö onomatopoetikus eredetű, a sírály vijjogásának utánzására.

📖 MNy. 2: 39; EtSz.; TESz.; EWUng.

csülök [4] **A:** 1620 *csürköt* (NySz.); 1784 *tsürök* (Baróti Szabó: KisdedSz. 65); 1793/ *tsülökhöz* (NySz.); 1844 *csülk* (NSz.) **J:** 1. 1620 'gyermekjátékként használt csontdarab v. gúla alakú fadarab | Spielknöchelchen' (↑); 2. 1833 'kötélhurok | Seilschlinge' (Kassai: Gyökerésző 1: 77); 3. 1835 'ugrócsont | Sprungbein' (Tzs. *Sprungbein* a.); 4. 1838 '⟨emberi⟩ láb | Fuß ⟨Mensch⟩' (Tzs.); 5. 1862 'állatok hasított körme; sertéscsülök mint ennivaló, étel | Klaue; Eisbein' # (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az elsődleges változat a *csürök* lehetett; a szó belseji *l*-es alak *r* > *l* hangváltozással keletkezett; vö. →*tülök* stb. Az eredeti jelentése feltehetőleg 'csontdarab' lehetett. Az 1. jelentés keletkezéséhez vö. or. *бoкa* 'boka; bokacsont, csüdcsont', *узрaмь в бoбкy* '(el)kapóst játszik ⟨csontocskákkal⟩'.

📖 MSzFE. *csűr* a.; TESz.; EWUng.

csüng **A:** 1416 u.¹ *lüg* (BécsiK. 28); 1416 u.³ *lúggot* (AporK. 174); 1495 e. *lignec* (GuaryK. 93); 1568 *czöngötök* (NySz. *csügg* a.); 1786 *csüngő* [sz.] (MNy. 70: 95); 1790 *le-tsüngő* (Grétsy: Szóhas. 153); 1793 *tsőgött* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'vmitől függ | von etw abhängen' (↑); 2. 1416 u.² 'függ, lóg | baumeln, herabhängen' # (MünchK. 83rb); 3. 1531 'odaadással ragaszkodik vkihez, vmihez | an jmdm, an etw hängen' # (ÉrsK. 60); 4. 1774 ? 'csügged | verzagen' (NSz.), 1839 'ua.' (NSz.); 5. 1776 'kevesbedik, fogy; hanyatlik | sich vermindern; abnehmen' (NSz.); 6. 1792 'vmire hajlik | hin-, zuneigen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsüggedni* a.); 7. 1828 'stagnál | stagnieren' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *csüng* alak másodlagos; valószínűleg elhasonulással keletkezett az eredeti *csügg* változattól. A 2. jelentés lehetett az eredeti. Az 1. jelentés talán a lat. *pendere*, *dependere* 'függ' hatására jött létre. A 4. jelentéshez vö. *csügged* (→*csüggeszt*). Az 5. és 7. jelentések keletkezéséhez esetleg a →*csökik* járult hozzá. (◡) A *csüllöng* 'himbálódzik, lóbálódzik, lóg, függ, leereszt, lelógat' (1845: NSz.) a *csüng* és →*cselleng* szavak vegyüléséből jött létre. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csügg* a.; TESz., *csüllöng* a. is; EWUng. • Vö. *csimbalkodik*, *csinga*, *csüggeszt*

csünik × **A:** 1621 *Elczünni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *tsünöm* (Baróti Szabó: KisdedSz. 94) **J:** 1. 1621 'lankad; fonnyad | erschlaffen; dahinwelken' (↑); 2. 1838 'fejlődésben visszamarad | im Wachstum zurückbleiben' (Tsz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Osztj. (O.) *šin-* 'összemegy, ráncosodik, beszárad, összeaszik'; zürj. (S.), (P.) *ćin-* 'kevesbedik, kisebbedik, fogy'; votj. (Sz.) *šin-* 'csökken, kisebbedik, fogy, apad ⟨víz⟩'; – szelk. *šynjemdša-* 'csökken, fogy'; kam. *šojda-* 'csökken, fogy, csökkent, kisebbít; befejez, elvégez' [uráli **ćön3-* 'csökkent, csökken, fogy, kisebbít, kisebbedik; beszárad, összeaszik']. (△) A 2. jelentés lehetett az eredeti.

📖 Paasonen: Beitr. 142; NyK. 66: 394; MSzFE.; TESz.; EWUng.

csűr A: 1416 u./¹ *liꝛꝛcbè* (BécsiK. 6); 1470 *chÿwr* (SermDom. 2: 602); 1494–1495 *Chwr*; *Chwry* [SZN.] (Neumann: Registrum 1704., 2934.); 1595 *cheür* (Ver. 72.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'pajta, fedett szérű | Scheune' (↑); 2. 1595 'szérű | Tenne' (EtSz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.), (k.-ném.) *schür*, *schür*, *schür*, – ném. *Scheuer*, (h. kor. úfn.) *schewer*: 'pajta, fedett szérű' [indoeurópai eredetű; vö. óind *skunāti* 'beterített, fedett'; gör. *σκύλος* 'állatbőr, tálka, csésze'; stb.]. (⊕) A szokatlan szó eleji *s* > *cs* affrikálódás a magyarban ment végbe → *csipke*¹. A 2. jelentés metafora.

📖 EtSz.; TESz. *csűr*² a.; EWUng.

csűr-csavar A: 1602 *tsurtsauarásoc* [sz.] (NySz.); 1792 *tsürik tsavarják* (NSz.) **J:** 'önkéntesen elferdít | verdrehen {abstr.}'

■ Játshi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A → *csavar* igéből; a keletkezés módjához vö. *irul-pirul* (→ *pirít*), → *izeg-mozog* stb. Az eredeti változat a *csűr-csavar* volt. Az első tag palatális alakja hangrendi átcsapással keletkezett a *csürl* ~ *csüll* 'fonalat, cérnát csévél, felteker' (→ *csörlő*) hatására. (⊖) Idetartozik: *csűr* 'forgat, teker; rosszul értelmez, félremagyaráz; fon; stb.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 213), amely a *csűr-csavar* első tagjának önállósodásával keletkezett.

📖 TESz., *csűr*¹ a. is; EWUng. • Vö. *csavar*

csürhe A: 1767 *Csürhész* [sz.] (MNy. 60: 224); 1775 *Csürhész* [sz.] (MNy. 60: 224) **J:** 1. 1767 'disznófalka | Schweineherde' (↑); 2. 1784 'apró-cseprő, értéktelen holmi | wertloses Zeug, Plunder' (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 3. 1791 'csőcselék, zajos társaság | Gesindel' (Nsz.); 4. 1803 'malac, disznó | Ferkel' (Nsz.); 5. 1838 '(piszkos) gyerek | (schmutziger) Kind' (Tsz.); 6. 1891 'egy fajta gyermekjáték, amelyet több gyermek játszik fatekével | Art Kegelspiel von Kindern' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentések metaforikusan, valószínűleg az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki. (⊕) A *csörtet* (→ *csörtölöz*) szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

csütörtök A: 1206 *Cheturtuchyel* [HN.] (Oklsz.); 1283 *Chuturtek* [HN.]; *Chuturtuk* [HN.] (FNESz.); 1299 *Cheturtekkel* [HN.] (Oklsz.); 1351 *Chetertuk* [HN.] (Oklsz.); 1399 *Churtertek* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *chetertek* (SchlSzj. 156.); 1477 *Chewthewrthek* [HN.] (Fekete Nagy: Trencsén 108); 1506 *Chotortokpon* (WinklK. 145); 1576 *csütörtök* (SzT.); NYJ. *cetertek*, *csētērtēk*, *csitērtēk* (MTsz.) **J:** 'a hétfővel kezdődő naptári hét negyedik napja | Donnerstag' #

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *четвртък*; szbhv. *četrťak*, (Ča) *četrťak*; szln. *četrtek*; – óe. szl. *četrťakъ*: 'csütörtök' [< szláv **četrťakъ* 'negyedik <nap>'; az eredetéhez vö. → *cseter*]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊖) A *csütörtököt mond* 'besül, kudarcot vall <lőfegyver>; elhibáz, rosszul sikerül, félresikerül' (1792: NSz.) a *csöttöt mond* 'ua.' (1829: EtSz. *csetten* a.); vö. még → *csetten*) szólásból népetimológia útján, tréfás behelyettesítéssel keletkezett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 277; EtSz., 2. *csötörtök* a. is; Kniezsa: SzlJsz. 145; TESz.; EWUng. • Vö. *cseter*